

Юниси Имомназар

Марзи умед

(қисса ва ҳикояҳо)

Тошканд – 2024

УЎК
821.222.8-
32
КБК
84(5Тож)-
44

Юнуси Имомназар

Марзи умед [Магн] / Юнуси Имомназар. – Т.: Muharrir nashriyoti,
2024. – 324 саҳ.

ISBN 978-9910-9437-1-3

Дар китоби мазкур намунаҳои тоза аз қиссаю ҳикояву лавҳаҳои адаби шинохта Юнуси Имомназар гирд омадааст. Сужаи ҳар як асари нависанда аз зиндагии мардум, аз ҳаёти иҷтимоӣ ва фарозу нишебҳои рӯзгори одамони мухталиф гирифта шудааст.

“Қиссаи ҳоҷӣ” дар пӯшиши бадеӣ офарида шуда, барои ҳар касе, ки майлу хоҳиши анҷом додани маносики ҳақ ва умраро дорад, метавонад ҳамчун роҳнамои хубе хидмат кунад.

Қиссаи тамсилии “Армон” падидаи тоза дар адабиёти навини кишвари мост. Рӯйдодҳои онро метавон дар ҳама ма- кону қишрҳои зиндагии одамон мушоҳида кард.

Нависанда бо ҳикоя ва лавҳаҳои худ саҳнаҳои гуногуни ҳаётиро ба тасвири бадеӣ мекашад ва ба ин васила инсонро бо вучуди ҳар гуна тазйиқу садҳои мавҷуд аз ноумедӣ ба ҷаҳони орзуҳо ва таваққуъ, аз бечорагӣ ба зинаҳои худкифӣ, аз рукуду танбалӣ ба остонаи ғайрату ҳамийят, аз худбохтагӣ ба худшиносӣ раҳнамун месозад.

Ин китоб бо муҳтавои рангин, гирумони ҷолиби бадеӣ ва баёни хос ба дӯстдорони воқеии адабиёт, хонандагони синну соли мухталиф пешниҳод мегардад.

Муҳаррири маъсӯл:

Абдулло Субҳон,

шоир, узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва
Ўзбекистон

Муҳаррир:

Норхоҷа Чориев,

шоир, файласуф

ISBN 978-9910-9437-1-3

© Юнуси Имомназар
© “Muharrir nashriyoti”,
Тошкент, 2024

Қиссаи
ҳоҷӣ

ҚИССАҲО

ҚИССАИ ҲОҶӢ

Ҳавопаймои мо озод бар фарози осмон баланд шуда, ба самти Мадина парвоз кард. Аҷаб, бовари кас намеояд, наход ки ман ба ҳаҷ меравам? Магар мешавад ба сафаре барой, ки на дар хоб дида бошиву на ба хаёлат омадааст?

«Шумо бояд Ҳоҷибобо шавед! – боре гуфта буд ҳамсарам. – Он гоҳ ман бо сари баланд мегардам, зани ҳоҷӣ шудан бароям шараф аст!» Ҳеч дар сарам намегунҷид, ки чӣ гуна обрӯю шараферо мехост ӯ. Суханашро шӯҳӣ пиндошта безътино гаштам.

Қазоро, аз он суҳбат моҳе гузашту раиси маҳалла маро садо зад ва хабар дод: «Арбобака, омодагиатонро бубинед, шумо низ ба рӯйхати ҳаҷқунандаҳо афтидед». Сари ҷо шах шудам. Шунидани ин пайғом бароям ғайримунтазира буд. Ҳарчанд сухани ҳамсарам перомуни зеҳнам давр мезад, ба ин зудӣ рӯйи об омадани ҳавасҳои ӯ маро гич кард...

Акнун мани даҳрӣ бояд ба ҳаҷ равам! Ҳеч, дунёро ворона мебинам. Оё мане, ки як калима аз фармудаҳои Эзиду расули Вай намедонам, мане, ки либоси коммунистӣ ба бар мӯйи сарамро бо таъқиби диндору худочӯён ва кӯфтани озор додани намозгузoron сапед кардам, ба чунин як сафари муқаддас лоиқам? Магар инсонеро мисли мани бадбин, ки ба сӯхтану аз байн бурдани китобу ҷонамозҳо иштиёқи бепоён дошам, ба хостгоҳи Каломуллоҳ роҳ медиҳанд? Фикр мекунаму ба поёни андешаҳоям намерасам. Дар рӯзи равшан мани олудаву ошиқ ба маю шароб дар роҳи тавофу зиёрати

хонаи Худо ҳастам... Ба худ наомада, аз хаёл мегузаронам: «Бешубҳа, ё ман инсони хуб ҳастаму худам намендонам, ё одамони кӯру гӯлу гаранг шудаанд. Наход ки дидаю доништа як нафар бенамозеро, ки ҳатто аз таҳорату таяммум хабар надорад, ба ҳаҷ мефиристанд?»

Нигарониҳои маро дида, ба рӯи ҳама нопокиҳо хок кашида, ҳамсарам ба ман дил меод. Ў то ҳадде бо итминон ҳарф мезад, ки ҳеч наметавонистам ба гуфтаҳои бовар накунам. «Ҳар чӣ буд, ҳар кори нобобе кардаед, дар гузашта монд, – мегуфт вай бо руҳияи бегубор. – Қадом мусалмон иштибоҳ намекунад? Ҳама гуноҳкорем, ҳеч бандаро намеёбед, ки кори хато накарда бошад. Инак, фурсати муносиб дар даст доред, замони тавбаву тазарруъ дар ихтиёри шумост. Мегӯянд, ки амалҳои ҳаҷ ҳазор-ҳазор ширку чурмро аз байн мебаранд, Худо бо шумидани тавбаю истиғфор кӯҳ-кӯҳ гуноҳи бандаро хато-кори худро мағфират мекунад!»

Ин гуна суҳбати ҳамсарам рӯз ба рӯз бештар маро аз шигифтзадагии ногаҳонӣ раҳо мекард. Гузашта аз ин, бо илтифоту ҷонибдорӣ дӯстону наздиконам низ гӯё аз хоби ғафлат бедор мешудам: «Ту одами Худо ҳастӣ, Арбоб! – мегуфтанд онҳо бо ҳавас. – Фариштаҳо ба ту омин кардаанд, ки ба ҳаҷ бирави! Сихат раву саломат баргард, моро низ дуо кун!» Во-аҷаб, мани бедин бояд ба ҳаҷ равам ва дар ҳаққи дӯстонам дуо кунам...

Медидам, ки дар ҳақиқат ман хоб нестам ва ин ҳамаро дар бедорӣ, равшан бо чашми сар мебинам. Хуршед меояду аз соат намеурсад, ҳаш-паш нагуфта вақту замони азимат даррасид. Бо гузаштан аз муоинаи духтурон, ки ҳама рӯякиву хасакӣ буд, ва таҳияи ҳуҷҷатҳои лозим аспӣ сафарро қамчин задем. Панҷоҳ нафар марду зани ҳаҷкунанда дар гурӯҳи бисту сеюм чамъ омада, бо парвози навбатӣ ба ҷониби Мадина парвоз кардем.

Аз нахустин қадаме, ки ба хоки Арабистони Саудӣ ниҳодам, бар замми ҳайрату шигифти доимӣ ларзиши аҷиб тану ҷонамро фаро гирифт. Ҳамин ки дар

фурудгоҳ пиёда шудем, аз ҳамҳамаю ҳилҳила¹ ва бар замми ин, доду фарёди ҳамсафарон шах шудам. Ҳама хурсандӣ мекарданд, шодию шааф то ҳадде буд, ки ги-рякунон ашки шодӣ мерехтанд. Ба маҳзи фуромадан аз пиллакони ҳавопаймо, ҳамсафари бағалдасти ман Дарвеш низ дар канори дигарон зону ба замин зада, бо сачда ба шаҳри Мадина бағал кушод. Фуру дар тааччубу ҳайрат пурсидам:

– Бародар, ин ҳама таъзиму ниёиш барои чист?

Ў бо оҳанги сарзаниш гуфт:

– Эй беҳабар, ҳанӯз хоби мегӯям?! Мо ба меодгоҳи расули акрам, ба шаҳри мунаввари Мадина расидем!

Ин ҷо ба ёдам омад, ки раҳораҳ домӯллои гурӯҳамон қиссаҳое мегуфт. Ҳарчанд мағзи аз донистаниҳои динӣ палағдаи ман ёрои ниғаҳ доштани ҳадису нақлҳоро на-дошт, ҷо-ҷо чизҳоеро мешунидам ва дарк мекардам. Ў мегуфт, исми пешинаи Мадина Ясриб аст ва маънии «ма-дина» – шаҳр. Биллоҳ, на шаҳри одӣ, балки Мадинатун-набӣ, яъне шаҳри паёмбар! Аз ҳичрати расули акрам ба ин шаҳр таърихи мусалмонон оғоз гаштааст. Маҳз дар ҳамин ҷо масҷид ва марқади Ҳазрати Муҳаммад, хокҷойи саҳобаҳояш – қабристонии Бақеъ ва чандин ма-кони муқаддас қарор доранд. Ин шаҳр дар ибтидо пой-тахти ҳукумати исломӣ буд...

Моро бо як автобуси баланди хушнамо ба хутели «Замзам» бурданд. Медидам, ки ҳанӯз дар хонаҳои худ ҷойгир нашуда, ҳамсафарон бо бесабри ба ҷое бедас-ту по ҳастанд. Ин бор ҳам Дарвеш мани ҳайратзадаро хушёр кард:

– Зуд бош, таҳорат гир, ба намози бомдод меравем!

«Сар шуд, – дар худ андешидам ман, – он ҷӣ, ки ба-роям ошно нест, як-як пеш меояд. Намоз... Шинухезҳое ҳаст, аммо ман аз кучо донам?..»

– Чаро шах шудӣ, бичунб, дер мешавад.

¹ Ҳамҳамаю ҳилҳила – сарусадо ва шавкуне, ки аз ниҳояти хурсандӣ ё расидан ба нияту ҳадаф ҳосил шавад

Хидматкорон ҳавои моро доштанд, борҳои калонамонро ба дохили ҳутел мекашонданд. Ду чашм ба онҳо дӯхта, ба Дарвеш базӯр ҷавоб додам:

– Ҳолам хуб нест, бародар, ман ҳамин ҷо мемонам.

– Худат медонӣ, – дар ҳоле, ки бо шитоб аз пайи ҳамраҳони дигар мерафт, гуфт Дарвеш. – Агар меомадӣ хуб мешуд, Масҷиди Набавӣ аз кӯча он тараф будааст, як қадам роҳ.

Ҳамин ҷо боз ҳиссае аз нақлҳои домуллоямон ба ёдам омад. Ё аз қавли пайғомбари Худо мегуфт, ки намози гузошта дар Масҷиди Набӣ баробар бо ҳазор намози масҷидҳои дигар аст, ба ҷуз Масҷид-ул-ҳаром, ки намоз дар он баробар бо сад ҳазор бошад. Ба ростӣ, аз ин гуфтаҳо чизеро дарк накардам.

Дар берун ҳавои гармсел мевазид. Домани сиёҳи шаб аз ҷароғҳои бешумори хиёбонӣ равшан мешуд. Барои ман ҳавои дохили ҳутел хуш омад, аз тариқи ҳавосозҳои сақфӣ сарду матбуъ буд. Каме дар роҳравҳои атрофи меҳмонхона қадам зада дубора ба дохил даромадам. Аз баски сарвари гурӯҳамон ҳанӯз калиди утоқхоро навода буд, наметавонистам ба хона дароям. Танҳо коре, ки аз дастам омад, чамадонамро аз миёни борҳои дигар пайдо кардам ва рӯ ба рӯи меҳмондори ҳутел дар курсии роҳатӣ мунтазири ҳамсафарон нишаста мондам.

Вақте ки рӯз даромаду Хуршеди оламтоб аз шишаҳои баланди ҳутел ба нурпошӣ сар кард, аъзои гурӯҳи мо бо пешгомии домулло сару дӯш нишон доданд. Зану мард шоду хурсанд буданд, табассуму лабхандҳои ҳар яке хеле муносиб бо либосҳои сапеди ҳоҷиёна ба дилҳо фараҳ мебахшид. Бо дидани онҳо сари по хестам, ёрои пинҳон кардани хиҷолати худро надоштам, гӯё то буногӯш баданам ҷиззас мезад. Аммо касе ба ман тавачҷуҳ накард, ҳама гӯшу ҳуш ба суханҳои домулло буданд, ки ӯ бо хушҳолӣ мегуфт:

– Бубинед мо чӣ қадр одамҳои хушбахт ҳастем! Нахустин рӯзи сафарамон ба ҷумъаи бофазилат рост омад.

Бидонед, ки намози ҷумъа ҳамчун ибодати бузурги дастчамъӣ боиси латиф кардани руҳу ҷон, шустани дил аз олудагиҳои гуноҳ ва зудудани маъсият аз қалб мегардад. Худованд ба касоне, ки намози ҷумъаро муҳим мешуморанд, савоби ҳақиқӣ ва доимиро иноят мекунад, – ӯ роҳравон ба сӯйи меҳмондор, илова кард: – Инак, василаҳои худро мегирем, дар хонаҳоямон ҷойгир мешавем, нағзакак ҳаммом карда, либосҳои тозаамонро мепӯшем ва вақти пешин ба масҷид мебароем. Намози ҷумъаамонро дар сачдагоҳи паёмбар ҳамроҳ бо садҳо нафар муъмину мусалмоне, ки аз чор сӯйи ҷаҳон омадаанд, мегузorem.

Ҳамин ки домолло аз суҳанронӣ бозистод, Дарвеш гуфт:

– Дар ҳақиқат, Худованд намози ҷумъаро барои мусалмонон воҷиб кардааст, инро расули акрам дар яке аз хутбаҳои ошкор намуда...

Домолло бо иштиёқи бештар ба суҳани худ идома дод:

– Оре, ҳамин тавр. Паёмбари гиромӣ фармуда, ки ҳар кас ин намозро дар ҳаёти ман ё пас аз вафоти ман сабук шуморида ва рад намуда раҳо созад, Эзид ӯро парешон кунад ва ба кораш баракат надихад. Бидонед, намозаш пазируфта намешавад! Бидонед, закоти рӯзааш қабул намегардад! Бидонед, ҳаҷҷаш мабрур нест! Бидонед, корҳои неки ӯ писандида ва пазируфта нахоҳад шуд!

Ин таъкидҳо гӯё чун хору тир бар қалбам мехалиданд. Ба гумонам, ҳама суҳанони домолло ба ҷониби ман равона аст. Сарам ҳам, тавонам кам, ба зиқиям тангии дам зам шуд. Ҷаҳолати бединӣ чун ҳалқаи таранг гулуямро мефишурд...

То вақти пешин мисли калобаи бечон аз пайи Дарвеш гаштам. Бо ҳам дар як утоқ ҷойгир шудем. Ҳар коре мекард, ман низ онро анҷом меодам, дигар чорае коргар ба назар наменамуд. Дар майнаам фақат як андеша буд: аз чолаи таку танҳои бояд роҳи начот ҷуст!

Ниҳоят, хабар доданд, ки ҳама дастчамъ ба намози чумъа мебароем. Ба Дарвеш, ки комилан либоси поку тоза пӯшида, зери забон дуоҳое хонда, ба кашу гардани худ мушки анбар мезад, худро бемор вонамуд карда гуфтам:

– Ҳолам хуб нест, ман намеравам.

Дарвеш ногаҳон чашмонашро мисли пиёла кушода, бо ҳайрат ба ман рӯ овард.

– Рафиқ, ин чӣ мунофиқӣ аст?! – умедаш наомада бо зарда гуфт ӯ. – Маълум ки сари ҳоли, ин саркашиҳо ба-рои чӣ?

Аз он, ки калимаи намозро шунида баданам ба ларза меомад ва худро ноҳинчор ҳис мекардам, бо забони гирифта афзудам:

– Хоҳиш мекунам... маро танҳо гузор...

Дарвешӣ ҳайратзада лаҳзае гаранг монд. Аз хаёлаш чиҳо мегузашт – фақат ба ҳудаш аён. Якравиӣ маро дида, лоилоҷ даст афшонду рафт.

Ба ин минвол, гурӯҳи мо намозҳои асру шому хуфтани он рӯз ва субҳи дигар намози бомдодро низ ба иттифоқи ҳам дар Масҷиди Набӣ гузошта омаданд. Дар роҳравҳо, дар зинаҳо, дар ошхона – ҳар кучо онҳоро медидам, бениҳоят шоду масрур буданд. Пайваста аз лутфу марҳамати Худованди бузургу меҳрабон ҳарф мезаданд, шукронаҳо мегуфтанд. Аз он меболиданд, ки бо инояти Ҳақ ба зиёрати Равзаӣ пок, ба тавофи марқади Ҳазрати Муҳаммад Мустафо салаллоҳу алайҳи вассалом расидаанд ва ниёишу сачдаҳои худро дар намозгоҳи бузурги он ҳазрат мегузоранд.

Ман бошам, тайи ин муддат танҳо будам. На Худоро мешинохтам, на ёрони ҳамсафарро. Бароям на Равзаӣ мутаҳҳара маънӣ дошт, на марқади Расулуллоҳ. Дар хона намонда, дӯкониҳои атрофи ҳутелро давр зада баромадам, ба як дӯкон чандин бор сар задам. Бо ин ҳол, сари зикқиям намешикаст, аҳёнан дилам ҳавл меовард, бугъзе гулуямро мегирефт. Ҳавои дамгири Мадина беш-

тар маро пакар мекард, худ аз худ асабонӣ мешудам. Панҷаҳоямро мушт карда ба зонуҳоям, ба шақоиқам ме-
задам. Беҳаёл, занамро нафрин мекардам: «Мӯйдарози
ақлқӯтоҳ, маро ба чӣ ҳол афкандӣ?! Маро ба чӣ дунёе
фиристондӣ?!..»

Бо ин ҳол, ба гурӯҳамон пайвастам. Рӯзи дигар, пас аз
чойи субҳ ҳама дар назди хутел савори автобус шудем.
Домулло эълон кард:

– Мо ба зиёрати қабристони Уҳуд меравем!

Автобуси қоматбаланд, ки бар хилофи гармию ги-
рифтагии фазои берун ҳавои сарди дилосое дошт, бе
сарусадои гӯшгир ором ба роҳ баромад. Аз пушти ши-
шаи он манзараҳои монанд ба ҳамдигар – имороти чор-
панҷошӯна, ки аксаран бо рангҳои хокиву хокистарӣ
рӯнамоӣ мекарданд, дарахтони нахл, аҳёнан кӯҳу
теппагиҳои начандон баланд бо пӯшиши сангу шахҳои
сиёҳ, ки бо нури Офтоб чило медоданд, ба дид мерасид.
Ҳамхонаам Дарвеш дар паҳлуи ман менишаст, пайвас-
та ҳавои маро дошт, аз муомилаю ҳаракатҳои пайдо
буд, ки хеле меҳақад мани «қавдану танбал» низ ҳамеша
дар гурӯҳ бошам. Ба хотири дилгармӣ доштанам ба ин
зиёрат, мегуфт:

– Уҳуд номи риштакӯҳест, ки дар шимолу шарқии
Мадина, дар минтақаи Ҳичоз қарор дорад. Мегӯянд, аз
Масҷиди Набавӣ то он ҷо панҷу ним километр фосила
аст. Чун Мадина бо мурури замон васеъ мегардад, ин
баландиҳо дар дохили шаҳр мемонад. Кӯҳҳои Уҳуд дар
асл аз сангҳои азим ва қуллаҳои гуногуни хурду калон
ни аз ҳам ҷудо шакл гирифтаанд, ки ба назари бинан-
да ҳамчун хӯшаи ангур ва бештар бо ранги сурх чилва
мекунад. То баландтарин қуллааш аз сатҳи дарё ҳазор
метр аст...

Ба доманаи Уҳуд хеле зуд расидем. Дар ҳоле, ки ши-
камаи калони тӯрбамонанди худро ба дарун кашида, бо
поҳои кӯтоҳ базӯр мефуномадам, «хӯшаи ангур»-ро дар
зеҳнам тасаввур карда, аз Дарвеш пурсидам:

– Мо дар ин кӯҳ чиро гум кардаем?

Дарвеш ин лоқайдии маро дар дарун хӯрда, оромона гуфт:

– Рафиқ, ғазваи² Уҳуд миёни мусалмонон ва мушрикони Макка дар ҳамин ҷо руҳ додааст. Дар он ҷанг бисёре аз ёрони паёмбарамон ба шаҳодат расидаанд, аз ҷумла, амакашон Ҳамзаи диловар. Бо амри расули Худо ҳамаи онҳо дар пояи кӯҳи Уҳуд дафн шудаанд. Мусалмонон ба ин кӯҳу гӯристонии он алоқаи бемисл доранд ва паёмбар фармудааст: «Уҳуд кӯҳест, ки моро дӯст дорад ва мо низ онро дӯст медорем... Дар рӯзи қиёмат солори шаҳидон дар назди Худо Ҳамза аст».

Медидам, ки сари гурӯҳи мо дар роҳи васеи дастрасӣ ба доманаи кӯҳ хеле пеш рафтааст. Бо ишораи Дарвеш ман ҳам маҷбур шудам тезтар по ёзонам. Сесад ё бештар қадам ниҳода, аз паҳлуи теппаи на он қадар баланде, ки пур аз одам буд, ба назди як қабристон расидем. Он гирдогирд панҷараи баланди оҳанӣ дошт. Домуллои мо аллакай ваъз мегуфт. Ҳама малулу сархам, бо руҳияи гирифта дар канори ӯ ҷамъ шуда, бо диққат ба суханҳояш гӯш медоданд.

– Хошишан, ба ин навиштаҷот бингаред, – ба сӯйи овезаи калоне, ки бар сари панҷара насб шуда буд, ангушти ишора нишон дода гуфт ӯ. – Ин катиба роҳнамоии зарурӣ барои боздидкунандагон аст, ки ба забонҳои арабӣ ва форсӣ китобат шудааст. Хеле мехостам Мулло Дарвеш онро бихонад ва мазмунашро баён кунад.

Аз ин муроҷиати домулло ман шод шудам. То ин ҷо намедонистам, ки ҳамроҳу ҳамхонаи ман мулло асту аз хеле чиз огоҳ. Ҳама гӯшу ҳуш ба ӯ шудем. Дарвеш аз овезаи форсӣ ба хондану маънидод қардани навиштаҳои рӯйи он пардохт:

– Ин ҷо омада, ки зиёрати қабристонҳо дар пайравӣ аз паёмбар суннат аст. Расули ақрам ҳангоми расидан ба

² **Ғазва** – ин истилоҳ ба ҷангҳое гуфта мешавад, ки дар онҳо паёмбар фармондеҳӣ кардааст

гӯристонҳо гуфтаанд: «Салом бар шумо, эй муъминину муслимин – сокинони ин диёр! Иншоаллоҳ, мо ҳам ба шумо мепайвандем. Аз Аллоҳи таоло барои шумо ва барои худамон офият хоҳонем». Боз ҳам омада, ки чизеро талаб кардан аз мурдаҳо, ёрӣ хоستان, талаби шафоат ва талаби ҳоҷот аз онон ширки акбар аст ва сабаби хориҷ шудан аз доираи ислом мегардад. Пас, барои раҳой аз душвориҳо ва бароварда шудани ниёзмандиҳои худ ба сӯйи Аллоҳи бениёз рӯчуъ кунед. Паёмбар фармудаанд: «Ҳар гоҳ талабе кардӣ, аз Аллоҳи таоло биталаб ва ҳар гоҳ кумаке хостӣ, аз Аллоҳи таоло бихоҳ!»

Дарвеш як дам хомӯш шуд. Домулло сар боло карда гуфт:

– Хоҳишан, он ду чумлаи поёниро ҳам бихонед, мулло, дониستاني онҳо низ хеле зарур аст.

Дарвеш идома дод:

– Даст бурдану молидани рӯйи қабрҳо ҷоиз нест. Чаро ки ин амал бидъат аст, боиси ширк мегардад. Боло рафтан ба кӯҳи Уҳуд ва кӯҳи Румот³ кори ҷоиз нест, барои табаррук ҷустан ва бардоштани хоку санг ба он ҷо нашитобед...

Пуштамро ба рӯйи таҳкурсии мармарӣ гузошта менишастам. Домулло низ ба ман пайравӣ карда дар паҳлуям ҷо хуш кард ва ҳамаро наздиктар ба гирдамон фаро хонда гуфт:

– Мебинам, ки ҳар яки шумо майл доред ба ин гӯристон даромада сари қабри шуҳадоро бо даст бимолед, ё ба мисли он ҷамъи одамон ба теппаи Айнайн кӯҳи Уҳуд бароеду хокашро бибӯсед, сангреза бичинед ва ташнагии дидору ёдқарди шаҳидонро бишканед. Бо ин қор, азизонам, ҳеч мақсуде ба каф наояд, беҳтар аст аз он амалҳои ноҷоиз парҳез кунед.

Ман бори аввал дар канори домумло нишаста суханҳояшро равшан мешунидам. Беихтиёр кунҷковиам рӯ гирифтӣ аз ӯ пурсидам:

³ Румот – кӯҳи Айнайн низ хонда шавад

– То ин чо, ки фаҳмидем, ин гӯристонӣ шаҳидон будааст. Магар чанге буда, ки онҳо дар роҳи Худо кушта шудаанд?

Дарвеш нигоҳе барқосо ба сӯи ман афканд, зоҳиран ҳеҷ дар пиндорааш набуд, ки ман чунин суоле медиҳам. Аз чеҳрааш ҷилои мамнуниятро ҳис кардам. Домулло бошад, чун одати ҳамешагӣ, риши мишкии гирдашро бо ду ангушт хилолкунон ба қиссагӯӣ пардохт:

– Бояд донед, ки дини мусалмонон ҳам бар ивази саъю талошҳои фаровон ва набардҳо ба даст омадааст. Дар ин роҳ паёмбари мо ва ҳаммаслаку ёваронаш бисёр ҷонбозиҳо кардаанд, ки ҷанги Уҳуд аз он ҷумла аст. Вақте ки мушрикони Макка дар ҷанги Бадр шикасти дандоншикан меҳӯранд, барои интиқом гирифтани ба сӯи Мадина сипоҳ мекашанд. Ба муқобили онҳо паёмбар бо ёрони ҳамнабарди худ дар канори кӯҳи Уҳуд мавзеъ мегирад. Чанд нафар тирандози худро бар сари теппае мегузорад, то ки мушрикон натавонанд аз пушт ба нуруҳояш ҳамла кунанд. Ҷанг оғоз мешавад, пас аз муддати кӯтоҳе мусалмонон пирӯз меоянд...

Овози домулло каме гирифт. Ду-се бор сурфа кард ва бо докаи гарданаш аз сурату чашмони сурхшудааш кашид. Дарвеш ба хомӯшии ӯ тоқат наоварда гуфт:

– Аммо дар ин ҷанг Расулulloҳ ва аскаронаш шикасти меҳӯранд...

Ҳама бо тааҷҷуб ба домулло рӯ овардем. Ӯ орому бо-тамкин изҳор кард:

– Оре, қариб ки ҳамин тавр. Нафси бад – балои ҷон, ҳирси соҳиб шудан ба ғаниматҳои майдони ҷанг сарбозонашро ба бераҳа бурд. Вақте ки аскарони ӯ пас аз пирӯзии худ ба молу василаҳои душмани замингазида дармеуфтанд, як идда тирандозаш низ сангарҳои худро тарк карда, аз сари теппа ба поён мефуроянд. Ана ҳамон дам сипоҳиёни Макка майдонро ҳолӣ мебинанд! Онҳо бо даст додани ин фурсати муносиб, теппаро давр зада, аз ду ҷониб ба муҳосираи мусалмонон менишинанд.

Дар ниҳоят, беитоатии ёварони Расулуллоҳ барояшон гарон тамом мешавад, онҳо аз сӯйи мушрикон зарбаҳои ҳалокатбор мебинанд. Ба бахти бад, он дам аз даҳон ба даҳон паҳн мешавад, ки паёмбар ба шаҳодат расидааст. Бо шунидани ин хабари наҳс сарбозони мусалмон пароканда шуда, бисёре аз онҳо сахнаи корзорро тарк мекунанд ва ба самти қуллаи кӯҳ даргӯрез мешаванд.

«Э вой!», «Дардо!», «Чӣ бадбахтиё!», аз ҳар сӯ баланд шуд садоҳои таассуфомези ҳамсафарон. Домулло иродашро муҳкам гирифта, ба нақлаш идома дод:

– Аммо... он дам паёмбар зинда буд! Ў бо сарбозони ангуштшумораш муқовиматро давом медиҳад. Дар ин набарди хунин Ҳазрати Алӣ аз расули ақрам муҳофизат мекард. Ҳар ду саҳт захмӣ мешаванд, аз чандин ҷойи бадан. Вақте ки шоеъ шуд паёмбар зинда аст ва бо сипоҳиёни боқимондааш ба беҳи теппа ақаб нишастааст, мушрикони Макка аз ҷанг даст мебардоранд. Мусалмонон шикаст меҳӯранд, вале мушрикон низ пирӯз намеоянд. Ин разм ба андозае душвор буд, ки он рӯз мусалмонон намози худро нишаста хондаанд. Пас аз хилват шудан, ба хотири хастагии шадид ва зиёд будани майитҳо, паёмбар дастур медиҳад, ки дар як қабр ду ё се шаҳидро дафн кунанд. Дар канори ҳафтод нафар мусалмони кушташуда амаки паёмбар Ҳамза низ буд. Агар қиссаи қатли он ҳазратро гӯям хеле асафнок аст...

Домулло дар ин ҷойи сухан ҳиқ-ҳиқ гирия кард. Ҳамсафарон ғарқи шунидани қисса хомӯш менишастанд, нолаю шевани ўро дида ҳама андӯхгин шуданд. Домулло худро ба даст гирифт, суханашро давом дод:

– Дар он ҷанг ҷавони сиёҳпӯсте ба исми Ваҳшӣ⁴ дар камин менишаст. Қарор ба ин буд, ки агар ў сипаҳсолореро аз нерӯҳои Муҳаммад-паёмбар бидушад, аз бандагӣ начот хоҳад ёфт. Бо ин ният Ваҳшӣ дар гармогармии набардҳо тавонист фурсати муносибро дарёфта, бо найза Ҳамза алайҳиссаломро ба шаҳодат расонад. Аз-

⁴ Фуломи Чубайир бин Мутъим

баски ҳамсари Абӯсуфиён бонуи никоргир Ҳинд барои ситондани хунбаҳои падару бародари худ ба шиддат аз пайи қасд мегашт, ба ғуломи худ амр дод, ки сини Ҳамзаро шикофта чигарашро берун кашад. Ваҳшӣ ҳамоно аз пайи иҷрои дастур шуда, чигари паҳлавонро канда ба ӯ медиҳад. Нақл мекунад, ки он зани малъуну хабис, ки дар оташи қасос месӯхт, тиккае аз чигари ҳанӯз гарми муслими шучоъро ба даҳон мебарад. Саъй мекунад онро бихояд, вале, қудрати Худоро гардам, чигар мисли устухон сахт мешавад! Зан онро бо хашм аз даҳон берун меандозад. Бо ин ҳол, бешармона аз кори зишти худ ситоиш карда, дар миёни мардум месарояд: «Доди худро дар Уҳуд аз Ҳамза гирифтам, чандон ки чигарашро аз чигаргоҳ шикофтам!»... Аз он пас паёмбар ӯро «чигархор» меномад, ки баъдан дар таърих он зани малъун бо номи «Ҳинди чигархор» шинохта мешавад. Ҳатто фарзандони ӯро бачаҳои чигархор меномидаанд. Таассуфовар он буд, ки мушрикони қатли Ҳамзаро кам дида, ҳамчунин бадани ӯро мусла⁵ мекунад...

Дубора чамъи мо даст ба хомӯши дод. Маълум буд, ки ҳар кас аз қиссаҳои ғамангези домулло ба риққат омадааст. Ҳатто мани бепарво сахт дар хошияи ғаму ғусса фуру рафта, хаёлан ба ҳоли мазлумонаи паёмбару шариконаш дар он замон, дилам сӯхт. Каме баъд, лаҳзаи ҳасрату сарафкандагиро домулло шикаст, ӯ бо овози маҳину ширадори худ ба хондани фотиҳа пардохт. Зану мард гӯшу хуш ба ӯ шудем.

Ғусса кӯхро об мекунад, пас аз дуою ниёишҳо ҳама сархаму малул домонаи кӯҳи Уҳудро тарк кардем. Савори автобус шуда, то хеле ҷо хомӯшу дар худ гирифта рафтем, ман саргарми тамошои манзараҳои ду ҷониби роҳ будам. Ниҳоят, домулло дар паҳлуи ронанда рӯ ба мо нишаста, ба суҳан пардохт:

– Аз ин пас бештар аз як моҳ дар шаҳрҳои муқаддаси Мадинаю Макка хоҷем монд ва дар ин муддат,

⁵ **Мусла** – буридани гӯшу бинӣ (*ҳамчун ҷазо барои ибрати дигарон*)

иншоаллох, ҳаҷчи таматтуъро анҷом медиҳем. Аввал амалҳои умра ва бо гузарондани чанд рӯзи зиёрату тавофҳо маносики ҳаҷро адо хоҳем кард. Ин даму рӯзҳои, ки дар ихтиёр дорем, бароямон ғанимат аст, саъй кунед аз ҳар лаҳзаи ба сар бурдан дар ин диёри бихишти босамар баҳра баред. Дар ин ҷо буда аз тоату ибодат дури ҷустан, намозро қазо кардан, дар зиёрату тавоф кӯтоҳдасти намудан ба шаъни ҳоҷи намезебад. Аз ҳамин рӯзҳои нахуст то поёни сафар амалҳои худро чунон бо дили пур анҷом диҳем, ки дар поён иҷобат шудани дуои «ҳаҷчи мабрур, саъйи машкур ва зунби мағфур» ба мо муяссар гардад.

Дар миёни суҳанҳои домолло Дарвеш нигоҳе ба сӯйи ман афканд. Оҳиста-оҳиста ба ин гуна чашмандозиҳо одат мекардам. Дар ин дам низ аз нигоҳҳои хондан мушкил набуд, ки мехост бигӯяд, «бубин, танбалию канораҷӯӣ хоси мо нест!» Ман бошам, ҳанӯз наметавонистам асли ҳақиқатро бипазирам. Ҳар гуна тоату сачдаю намоз дар зеҳнам ҳамчун афсона метофт, ба одами дигар шуданам шак мебардам. Ин дам равшан ҳис кардам, ки дар дарунам гӯё ду аждаҳо ба ман амр медиҳанд – яке мегуфт: «бо худ бимон», дигаре талаб мекард: «бо ҷамоа бирав». Дар миёни гурӯси мошин садои домолло риштаи ҳаёлангезиҳои маро гусаст, ӯ мегуфт:

– Минтақаи Қубо аз ҷумлаи маҳалҳои хушбоду ҳавои атрофи Мадина аст. Қубо нахустин масҷидест, ки онро бо амри расули Худо бино кардаанд. Дар ҳадис аз қавли паёмбар омада: «Қасе, ки дар хонааш вузӯ гираду аз он пас ба масҷиди Қубо дарояд ва ду рақъат намоз хонад, савоби як умраро мебарад». Инак, мо ин сачдаҳои табаррукиро, ки «Масҷиди тақво» низ меноманд, зиёрат карда, ду рақъат намози таҳияи масҷидро мегузорем!

Азбаски роҳбаладамон бисёр дилпазир суҳан мегуфт, ман ҳар гоҳ саропо мафтуни қиссаҳои ӯ мешудам. Беш аз пеш ҳиссиёти ачибе вучудамро фаро мегирифт, саъй

мекардам ҳеч чиз аз нақлҳояш ношунанда намонад. Бо ин ангега пурсидам:

– Барои чӣ аввалин масҷидро маҳз дар Қубо сохтаанд? Оё сабаби қиддие будааст?

Домулло ба дурусти пурсиши ман бо ангушт ишора карда, бо иштиёқ суханашро пай гирифт:

– Аз ҳичрати паёмбар ба Ясриб, ки ҳамин Мадина аст, мардуми шаҳр огоҳ буданд. Аз ин рӯ, бисёре аз бузургони маҳаллӣ ба ҷануби Ясриб меоянд ва дар рустои Қубо интизори омадани он ҳазрат мемонанд. Хеле мехостанд расули акрамро то шаҳр ҳамроҳӣ кунанд. Ниҳоят, он лаҳзаи деринтизор фаро мерасад, паёмбар дар Қубо пиёда мешавад, вале аз рафтани ба шаҳр худдорӣ мекунад. Ӯ изҳор медорад: «То Алӣ наояд, ман ба Мадина нахоҳам рафт!» Он дам Ҳазрати Абубакр мегӯяд: «Шояд Алиро кушта бошанд, шояд ба ин зудӣ ҳама нарасад? Бузургони Мадина дар интизори шумо ҳастанд». Аммо паёмбар бо таъкид гуфтааст: «Худо ба ман хабар дода, ки Алӣ сари ҳол аст ва ба зудӣ ба ман ҳамроҳ мешавад».

– Пас, ҳамаро маътали як Алӣ мекунад? – ҳисси донотарошӣ маро ба ин пурсиш водор кард.

– Эҳ бародар, агар медонистӣ Ҳазрати Алӣ дар назди расули Худо то чӣ ҳад қадр дошт! Оре, паёмбар он замон дар Қубо мунтазири расидани амирулмуъминин мемонанд. Вале ҷолиб ин аст, ки ӯ ба хотири бардоштани дилтангии мардум он дам ба сохтани масҷид камар мебандад ва онҳо ҳамон вақт то омадани Алӣ алайҳиссалом масҷиди поки Қуборо месозанд.

Дарвеш ба сухан ҳамроҳ шуд:

– Аз ин ҷо маълум мешавад, ки сабаби мондани паёмбари Худо сохтани масҷид набуд, балки намехостанд бе амирулмуъминин Алӣ вориди Мадина шаванд. Чун пай бурданд, интизориашон то чанд рӯз тӯл хоҳад кашид, аз фурсат истифода бурда, ба кори арзишманде ҳиммат гузоштанд ва аввалин масҷидро дар дунёи ислом бино намуданд.

– Оре, ҳамин тавр, – афзуд домулло, – ногуфта намонад, ки Ҳазрати Алӣ дар роҳ танҳо набуд. Ў бо худ Фотимахоро⁶ ба Мадина меовард. Ҳамчунин бо амри паёмбар мебоист то се рӯз дар Макка бимонад ва амонатҳои мардумро баргардонад. Ҳазрати Алӣ ҳар амонатеро, ки мардум дар назди паёмбар доштанд, бозгардонда, бонувонро савори маркаб мекунад ва ба сӯйи Ясриб ба роҳ мебарояд. Роҳашон осон набуд, ба хотири раҳой аз таъқиби душман рӯзҳо пинҳон мешуданду шабҳо ҳаракат мекарданд. Бонувон савора, вале он ҳазрат пиёда, бо шитоб меомад. Ҳамин ки ба наздики Қубо расид ва донист, ки Расулulloҳ дар инҷост, дигар аз по уфтод. Дар ҳақиқат, дигар қодир набуд роҳ гардад!

Яке аз ҳамсафарони мо бетоқатона суол кард:

– Яъне, то расиданашон сохтусози масҷидро ҳам ба анҷом мерасонанд?

Домулло як истакон об хӯрд, нафас рост карда ба нақли худ идома дод:

– Бале! Пас аз сохта шудани масҷид ба паёмбар хабар доданд, ки Алӣ алайҳиссалом омадааст. Он ҳазрат бисёр хушнуд шуда, бо шодмонӣ мегӯяд: «Пас, кучо аст? Чаро ўро намебинам?» Мегӯянд: «Ҳазрати Алӣ тавони ҳаракат надорад». Бубинед, ки паёмбар он замон худаш ба истиқбол мебарояд. Дар он ҷо поҳои амирулмуъмининро маҷруҳ мебинад ва бениҳоят андӯхгин мешавад, гирия мекунад. Он лаҳза бо ихлосу ҳамдардӣ даст аз рӯйи поҳои хасташудаи ҷавон мекашад... Баъдан худӣ Алӣ алайҳиссалом ёдовар шудааст: «Пас аз он, ки пайғомбар поҳоямро молид, дар баданам дигар дардери ҳис накардам».

Ҳамсафарон беихтиёр даст ба гиребон бурданд. Аз ҳар сӯ садоҳои «эй аҷаб», «шигифто»... шунида шуд. Дар ин лаҳза садои гур-гури автобус коҳиш ёфт, давр

⁶ **Фотимаҳо:** ин ҷо манзур Фотима бинти Асад (модари Алӣ), Фотима духтари Зубайр бин Абдулмуталиб ва Фотимаи Заҳро духтари Ҳазрати Муҳаммад аст

зада дар мошинпойгоҳе канори чанд автобуси дигар таваккуф намуд. Домулло бо ишора ба чор манори балинди сапедранг, ки дар қисмати болоии худ дутой маъзана⁷ доштанд ва аз чор гӯшаи бинои бузурге қад алам мекарданд, суханашро хотима бахшид:

– Вақте ки Ҳазрати Алӣ ба паёмбар пайваст, онҳо ҳамроҳ бо одамони интизорбуда ба сӯи Мадина раҳсипор шуданд. Акнун бошад, мо ба ҳамон масҷиди машҳури Кубо, ба масҷиде, ки дар он ҳазрати Расулуллоҳ ҳафтае як бор намоз мехонд ва ду рақъат намози худро аз ду маротиба сафар ба Байтулмақаддас бартар медонист, расидем. Бифармоед!

Маро дубора ғам зер кард. Худро ба гӯлию гарангӣ зада, шитобу саросемагии ҳамсафаронро нодида гирифта, аз ҳама дар қафо мондам. Намехостам ба масҷид дароям, хондани намоз бароям чун кӯҳи мир менамуд, ки бар дӯшам менишаст. Бонувон аз зинапояҳои назди масҷид ба самти поин рафта ба тарафи чап печиданд, барои онҳо масҷиди занона дар он ҷониб буд. Саҳни биноро чандин гурӯҳи зиёраткунанда ва дастадаста кабӯтарон дар ҳоли парвозу донхӯри пур мекарданд. Ҳамраҳони ман аз дари дулингаи асосӣ ба дохил даромада рафтанд. Гӯё ки ба поҳоям вазнаҳоеро баста бошанд, барои дохил шудан ба масҷид иродаам сустӣ кард, по чида-по чида дар саҳни мармари масҷид ба қадамзанӣ даромадам. Ду-се нафар ходими интизомӣ барои зиёраткунандагон роҳ нишон медоданд, ба ҳар чизу одамони машқук синҷакорона назар меафканданд. Аз ҷумла, паскашии маро ҳам аз нӯфи нигоҳ гузаронда, бо шубҳа ба ҳаракатҳои номутаносибам диққат медоданд. «Хӯрад гови нодон зи паҳлуи хеш» – ман дар худ набудам, торафт таҳлукае вучудамро фаро мегирифт. Дарунам гӯё месӯхт, аз шарикон ҷудо истодан ва нотавониям дар роҳи зиёрат ба тану ҷонам фишор

⁷ **Маъзана** – ҷойи азон; айвонаки гирде, ки маъмулан дар қисми болоии манораҳо барои дидбонӣ ва гуфтани азон дуруст мешавад

меовард. Гиреҳи руҳияи сарбасти маро на парвози кабӯтарони озоду фориғбол мекушод, на бурҷҳои баланди нақшинкору намои хуштарҳи чаҳоргӯшаи масҷид ва на тараддуди бемайлони одамони сачдагузор. Ба сахтӣ ҷуссаи фарбеҳ ва вазнини худро бар поҳои кӯтоҳам нигаҳ дошта, бо рӯмолаки аллақай таршуда дубора обу арақи сарди дар пешонию чаккаҳоям ҷамъшударо пок карда, ба як гӯшаи хилваттари самти рости масҷид гузаштам ва курсии ҷӯбинеро дида беихтиёр бар рӯи он нишастам. То берун омадани ҳамсафарон ҷуз интизорӣ чораи дигар надоштам...

Рӯям сиёҳ. Шодмонии ҳамсафарон маро бештар ба рикқат овард. Ҳеч намефаҳмидам, ки чаро онҳо ҳар бори баромадан аз масҷид бениҳоят шоду масрур ҳастанд, гӯё ки неруи тоза мегиранд, чун кабӯтарҳои озод дар фазои руҳӣ болу пар мезананд. Дар ҳоле, ки ҳама аз шукуҳу хишмати масҷиди Қубо, ба вижа, аз таҳоратхонаю вузухонаҳои покиза, ҷонамозҳои густурдаи пок ва тиловати дилнишини имоми масҷид ба якдигар таъриф мекарданд, зану мард савори автобус шудем ва бо эълони раҳбари гурӯҳамон ба самти масҷиди маъруфи Зуқиблатайн роҳ пеш гирифтём.

Аз пайи одати якравиам чандин бор ба ҳолати ногувор уфтоодам. Чун ғазабу хашми худро нигаҳ дошта наметавонистам, бо тақозои пешаи худ борҳо ба сари одамҳои дастгиршуда доду фарёд задаам, онҳоро лату кӯб кардам. Ҳампешаҳоям мегуфтанд, «асабонӣ нашав, худатро ба даст гир», ман гӯш намедодам. Ба назарам ҳар як хатокори ба шаҳрбонӣ⁸ расида гуноҳкор буд, мебоист ҷазо бигирад. Фикр мекардам, барои ман, ки посдори қонун ҳастам, ҳама кор равост. Боре намозхонеро аз хонааш берун кашида, пас аз задану латуқӯби фаровон ба кунҷи зиндон равона кардам. Он замон ҳеч ба хаёлам наомада буд, ки ин бадрафториам бароям гарон тамом мешавад. Шаби ҳамон рӯзе, ки намозхонро ба ҳафт сол

⁸ Шаҳрбонӣ – идораи пулиси шаҳр

буриданд, маро ду бародараш аз дари хонаам дуздида бурданд. Дар канори шаҳр ба оғилхонае дароварда, даст ба даст то замоне, ки аз ҳуш нарафтам, мушту лагадкорӣ карданд. Дар поёни ин зӯригарӣ зарбаи яке аз онҳо ба коси поям чунон сахт расида буд, ки садои шақарросие гӯшҳоямро кар кард, аз чашмонам оташак парид ва бо як охи дардолуди баланд худро гум кардам. Рӯзи дигар соҳиби оғилхона мани беҳушу абгорро дида ба бемористон мебарад... То имрӯз осори он қасос бо ман аст, пойи печу муҳрашудаам⁹ мудом дард дораду ранҷ медиҳад. Дар айни ҳол банда дар роҳи ҳаҷ қарор дорам, мебояд тавба кунам, аз Худо омурзиши гуноҳҳоямро бихоҳам... Ба ин маънӣ занак ҳам ёдрас карда буд: «Инак, фурсати муносиб дар даст доред, замони тавбаву тазарруъ дар ихтиёри шумост. Мегӯянд, ки амалҳои ҳаҷ ҳазор-ҳазор ширку ҷурмро аз байн мебарад...»

– Рафиқ! – садои нобаҳангоми ҳамхонаам Дарвеш маро ба по хезонд, ки бо либосҳоям ба рӯи тахтхоб пинак рафта будаам. – Ту аз хоб сер мешавӣ ё не? Бубин, мо шомро хондем, дар айни ҳол хуфтанро ҳам гузошта омадем, ту бошӣ саратро аз болин намебардорӣ, ҳазён мегӯӣ!

Аз доду фарёди ӯ ногаҳон асабонӣ шудам, каме монд, ки аз хӯи бад ҳарфи бечо занам, вале ба худ омадам ва мулзамона гуфтам:

– Чи кор кунам, иродаам дасти худам нест, бародар.

– Он чӣ иродаест? Бо мой, аммо бо мо нестӣ! Имрӯз масҷиди Зуқиблатайнро зиёрат кардем, намози асрамонро дар он ҷо хондем. Ту бошӣ, наомадӣ ба дохил!

Дарвеш асабонӣ менамуд. Ба ҷойи хоби худ рафту дубора ба пас гашт. Дар ҳоле, ки ба чехрааш ҷойи ғазаб изҳои ноумедӣ менишаст, дуруст ба чашмонам нигоҳ карда афзуд:

– Ту намедонӣ, Зуқиблатайн ҳамон масҷиди табар-

⁹ Печ ва муҳра – ба ҷойи ин вожаҳо «болт» ва «гайка» низ гуфта мешавад

рукиест, ки Ҳазрати Муҳаммад бо нозил шудани ояи «Қибла» дар он ҷиҳати қиблаи мусалмонҳоро тағйир додааст. Бале, аз он дам инҷониб, мо на ба Байтулмуқаддас, балки ба Каъбатуллоҳ саҷда мекунем!

– Ман... – мехостам шарҳи ҳол кунам, вале ҳамхонаам дигар ба ман гӯш намедод.

– Ту аз ҳама ҷо саркашӣ мекунӣ! Ҳатто аз зиёрати гӯристони Бақеъ, ки дар он чандин саҳобаи паёмбар ва аҳли байти ӯ дафн шудаанд! Магар нашунидаӣ, ки ин аввалин қабристони мусалмонон аст?! – бо таъкиди бештар гуфт Дарвеш ва роҳравон дар пешорӯям афзуд: – Рафик, ту ки имон надоштаӣ, истиғфорро намедонӣ, гуноҳу хатоҳоятро тан намегирӣ, чаро омадӣ ба ҳаҷ? Ту тасбеҳ нагӯӣ, намоз нахонӣ, чӣ кор мекунӣ дар ин ҷо? Гумон мекунӣ, фақат бо либоси фоҳира пӯшидан кас ба ҷое мерасад?

Аз ин итбу сарзаниши ҳамхона мӯйҳои баданам рост хест. Ӯ ҳақиқатро мегуфт, он чиро бо чашми худ медид ба забони маломат меовард. Дигар ҷойи пинҳон кардани ҳолу аҳвол намонд. Ҳақирона ба сӯяш дида дӯхта, ниҳоят, «кафидам»:

– Бародар, ҳар чӣ мегӯӣ, рост аст. Афсус ки, ман ҳеҷ кадоме аз ин амалҳоро ёд нагирифтаам. Мани осиро бубахш, агар донӣ, ба ин сафар омаданам як амри тасодуф буд. Мехостам дар ин хусус бо ту суҳбат кунам, лекин то ҳол рӯям нашуд.

– Наход ки...

– Оре, аҳволи ман ҳамин аст, ки воқиф шудӣ. Хоҳишан, роҳ нишон деҳ, бигӯ, ки ман аз ин тангно чӣ хел раҳой ёбам?

Дарвеш мустақандии маро дида ором шуд. Дар гӯшаи тахтҳои ман нишаста даст аз пешониву мӯйҳояш кашид. Чанд муддат ба нуқтаи номаълуме дида дӯхта, охирсар гуфт:

– Туро Худо бубахшад... Ман фикр кардам, бо коҳилию танбалӣ ба коре даст намезанӣ. Магар қабл аз

омадан ба масҷиди маҳаллаатон нарафта будӣ, суҳбате бо муллоҳои масъул надоштӣ?

– Не, ҳама кори маро ҳамсарам дуруст кард. Акнун кам-кам мефаҳмам, ки беҳуда ба ин сӯ омадаам.

Дарвеш бо лабханд ба ҷониби ман рӯ гардонд.

– Пас ин тавр гӯӣ... – гуфт ӯ ва бо ирода афзуд: – Лекин ҷойи афсусу надомат нест! Шояд толеи неки ту аст, ки бо бандаи фақир ҳамхонаю ҳамнишин шудай. Ҳамааш нағз мешавад, ман туро худочӯӣ мекунам!

Аз ин бархӯрди Дарвеш ба шигифт омадам, чун ба ислоҳи одат боварам намеомад, суоломез ба ӯ нигаристам. Андешаманд ба суханаш идома дод:

– Агар тавонам фароизи динамонро бароят ёд диҳам, ин кори савобе аз сӯӣ ман хоҳад буд. Танҳо чизе ки лозим аст, ваъдаи туст, рафиқ!

– Бародар, ту аз ман бузургтарӣ – ҳам ба солу ҳам ба илм. Ҳар чӣ мефармой, ман дар хидматат ҳастам. Саъӣ мекунам дигар бо худ наболида, аз ғуруру такаббури қаблиам фориғ шавам. То ин ҷо донистам, ки дигар ба қафо роҳ нест, аз ҷамоат ҷудо шудану танҳо гаштан саҳту сангин будааст.

Дарвеш бо мамнуният гуфт:

– Хеле хуб, дар оғози кор ту бояд имон оварӣ ва ба забону дар дил тасдиқ кунӣ, ки Худо яккаву ягона аст ва ҷуз Худованди меҳрабону бахшоянда Худои дигаре нест. Ман бароят гузоштани намозро ёд медиҳам ва ҳамин пагоҳ намози бомдодро дар Масҷиди Набавӣ бо ҳам меҳонем, чӣ гуфти?

– Ба чашм!

– Чашмат бебало бошад! Хуб шуд, ки сари вақт худро ошкор кардӣ. Қарор аст, пасфардо ба сӯӣ Макка раҳсипор шавем, раҳораҳ бояд барои анҷоми амалҳои умра намоз гузошта ният бикунем. Ҳеч дар тасаввурам намегунҷад, ки ту бо ин ҳол амали ниятро чӣ гуна анҷом медодӣ. Бигӯ, алҳамдулиллоҳ!

– Алҳамдулиллоҳ!

* * *

Тамоми шаб бо бедорхобӣ гузашт. Ҳарчанд дар оғози дарс маро ғанаб мебурд, Дарвеш нагузошт, ки мижа таҳ кунам. Бо талоши ӯ хобам париду дигар то субҳ хушёрӯ сари ҳол нишастам. Сахт дар ҳайрат будам, чаро ки дар умрам ҳеч шаберо бедор нагузарондаам. Бо вучуди ин ҳама ҳаракат, фақат тавонистам риволи шинухез дар намоз, ибороти ду тасбеҳ ва ҷумлаи ниятро, ки ба забони худамон буд, ёд гирам. Дарвеш аз ин «пешрафт»-и банда хушҳол шуд, бо мамнуният коғазеро ба дастам дода гуфт:

– Сари кор бад нест, одам зина-зина ба бом мебарояд. Акнун метавонӣ натарсида ба намоз дарой. Ин навиштаҳоро бо худ гир, дар пешорӯят гузошта, ҳама дуою сураву салавотҳои дохили намозро аз рӯи он мехонӣ.

– Дар ҳақиқат, метавонам? Амалҳо пасу пеш шуда сарам гич намеравад?

– Ҳамон тавре ки гуфтам, ҳавосатро ҷамъ кун, аслан ба касеву ба чизе ҳаёлпарешон нашав. Фаромӯш накун, ки розу ниёзи ту бо Ҳудованд аст, ин сачда ва ибодати ту аз имони ҳақиқат гувоҳӣ медиҳад.

Бо ҷунбондани сар ризояту омодагии худро баён кардам. Дарвеш сари по хеста ҳамёза кашид ва сачоқашро ба даст гирифта гуфт:

– Биё, таҳорат мегирем, пас аз ним соат вақти намози бомдод медарояд.

– Ба масҷид меравем?

– Ҳатман! Сухани домолло аз ёдат рафт? Ҳар рӯзу ҳар лаҳза бароямон ғанимат аст. То замоне, ки дар Мадина ҳастем, дар Масҷиди Набавӣ бисёртар намоз хону бештар савоб гир!

Бори аввал ба масҷид медаромадам. Албатта, аз ин пеш чанд бор рафтаам, вале барои пурсишу бозҷӯӣ. Акнун бошад, нахустин бор барои ибодат. Бо худ гуфтам: «Арбоб, бо нияти нек қадам гузор, худро бисозу

Худоро бичӯй!» Ҳарчанд дар канори Дарвеш иродаам қавӣ буд, кам-кам ларзиши дасту поямро ҳис мекардам. Масҷиди Набӣ хеле бузургу беохир намуд. Саҳни калони он дар зери ҳазорон чароғ бо ҳар гуна ранг чило меод. Ин саҳни мәрмарпӯш чандин рад сутуни баланду зебо дошт, ки бар сари ду ради мобайниаш чатрҳое боз мешуданд. Бо таачҷуб пурсидам:

– Устод, ин сутунҳои бесақф чӣ асту инҳое, ки чатр доранд чист?

Дарвеш аз «устод» гуфтани ман лаззат бурд магар, бо табассум даст ба дӯшам гузошта гуфт:

– Феълан ки субҳи зуд аст, кулоҳҳои парвонамонанди радҳои канориро боз накардаанд. Дар дили гармо ин ҳама сутун бо чатрҳои худ вазифаи соябонро адо мекунанд. Мардум дар зери онҳо нишаста намоз мехонанд. Ин аз фановариҳои олмониҳост, пардаи соябонии ҳар як сутун ба таври худкор бозу баста мешавад.

– Аҷаб чатрҳое... Офаринашон!

Мо вориди масҷид шудем. Пас аз сутунҳои муъҷизавӣ дар рӯ ба рӯям, бе муболиға, шаҳраки чароғоне чехра боз кард. Роҳравҳои ин масҷиди бовиқор то ҳадде тӯлонӣ буд, ки поёни ҳеч кадоме ба назар намерасид. Ҳар як роҳравро сутунҳои баланди сапедранг бо сарсутунҳои кунгурадору муқарнаси ва тилоранги мучалло оро меоданд. Аз ду ҷониби роҳравҳо чандин даббаи оби Замзам ва дар канори ҳар як сутун ҷокитобиҳои хурду калон ба чашм мехӯрд. Фарши масҷидро саросар бо қолиҳои ҷонамозии сабзранги мунаққаш пӯшиш дода буданд. Ҳавои гарму дамгири берун дар ин саҷдагоҳ бо ҳавои матбуи ҳаловатбахш иваз мешуд. Ҳайрати маро дида, Дарвеш нақл кард:

– Бо омадани Расулуллоҳ ба Ясриб, бисёре аз мардуми шаҳр мехостанд, ки ўро дар хонаи худ ниғаҳдоранд. Паёмбар ба хотири наранҷондани касе шутурашро раҳо мекунад ва қарор ба ин мегузорад, ки ҳар ҷое шутур биистад, он маконро ҳамчун маҳалли зист ин-

тихоб намояд. Чун чорпо дар маҳалли ҳозираи масҷид зону мезанад, аҳд мекунад дар ҳамин ҷо хонаю масҷиди худро бисозад... – Аз ниҳояти ба ҳам часпида роҳ гаштани одамон як лаҳза устод хомӯш шуд. Медидам, ки дар канори мо ҳар гуна одам ба дарун по мениҳод, гузашта аз ҷуссаю кавора, ранги пӯсту либосҳояшон низ гуногун буд. Ҳама барои гузоштани намоз мешитофтанд. Бо ин ҳол, ҳамроҳам роҳравон ба ман ҷафс шуда, ба суханаш идома дод: – Паёмбарамон дар масҷиди нав намозҳои ҷамоатро иқома мекард. Аз рӯйи шунидаҳо, ӯ ин сачдагохро «масҷиди ман» гӯён ном бурда, аксари корҳои идорию раҳбариаширо дар ҳамин ҷо пайрезӣ кардааст. Пас аз тарки дунёи фонӣ, ӯро дар манзилаш дафн мекунанд. Бо гузашти замон хонаю меҳроб ва минбару марқадаш низ дар дохили масҷид мемонад. Ҳамин тавр, Масҷиди Набӣ ё Набавӣ рӯйи забонҳо меояд ва шуҳрат пайдо мекунад. Он пас аз Масҷид-ул-ҳароми Макка дувумин сачдагоҳи муқаддас ва бузурги олами исломӣ аст.

Дар ҳавои ҳикоятҳои Дарвеш то миёнаҳои масҷид расидем ва ба самти чап печида, дар сафи намозгузoron, ки ҷое холӣ буд, нишастем. Ҳамин вақт садои баланди муаззин дар фазои бепоёни масҷид пахш шуд. Устодам нахустин сабақҳои амалиро ёдрас кард:

– Пас аз хонда шудани дуои азон омин карда сари по меҳезем. Ту коғазатро дар пешорӯ бар замин гузор, дар дил барои гузоштани ду рақъат суннати намози бомдод ният кун ва идомаашро мустақилона, ҳамон тавре ки омӯзондаам, адо намо.

– Аз коғаз хонам айб нест, гуноҳ намехарам ба худ?

– На! Муҳим ният аст, идомааш дар зинаи навомӯзӣ раво бошад.

Баробари намозгузорони дигар ман низ баланд шудам. Баданамро ҳаяҷон фаро гирифт. Ба назарам чунин менамуд, ки гӯё ҳамроҳ бо дастҳоям шиками варамидаам низ меларзад. Дарвеш ва намозхонҳои дигар пасу пеш ният карда, дастҳояшонро ба зери

шикам рӯйи ҳам гузошта, бо сарҳои ҳам, бесадо ба намозхонӣ оғоз намуданд. Масҷид ба коми хомӯшӣ фуру рафт. Пас аз чанд лаҳзаи гарангӣ ба худ омадам, чун дидам устод аллакай ба рукуъ ва сачда меравад, ман низ ният кардам. Бо гуфтани такбири «Аллоҳу акбар» кафҳои дастонамро ба сӯйи қибла нигаронда ду нарангуштро ба нармии гӯш расондам ва дасти ростро ба болои банди дасти чап ниҳода, поинтар аз ноф рӯйи ҳам қуфл задам. Аз рӯйи коғазам Сано, аз паси он сураи Фотиҳаро хонда, сураи Ихлосро зам кардам. Бо гуфтани «Аллоҳу акбар» ба рукуъ рафтам. Ин ҷо се бор «Субҳона раббийал-ъазим»-ро, ки онро аз ёд медонистам, хонда ба қавма рост шудам. Сипас бо баёни «Самиъаллоҳу лиман ҳамида» дубора «Аллоҳу акбар» гуфта ба сачда рафтам. Ин дам бароям саҳт буд, пеш аз он, ки сарам ба ҷойнамоз расад, аввал шиками калони ба пеш баромадаам ба замин нишаст, маҷбур шудам поҳоямро ба ду ҷониб васеъ намоям. Ду дафъа пешониро ба замин гузошта, тасбеҳи «Субҳона раббийал-аъло»-ро, ки онро низ медонистам, баён кардам. Аз он пас лаҳзаи мушқилтарин фаро расид. Мебоист ба чизе така накарда, аз нав ба қиёми рақъати дуюм бархезам. Э вой! Бо чӣ забон гӯям, ки ҳангоми хестан мувозанатам гум шуд, ҷуссаамро дошта натавонистам. Ғайри интизор, якпаҳлу шуда ба самти рост, ки устодам Дарвеш намоз мегузошт, чаппа шуда рафтам. Мисли гавдаи гӯсолае, ки барои забҳворуна мекунанд, поҳоям ба осмон шуд. Хубии кор дар он буд, ки ба тарафи устод ғелидам, агар ба ҷониби дигар меуфтодам, Худо медонад чӣ иттифоқе рух медод. Намози ӯ низ шикаст. Дам дар дарун ба мане, ки ба осонӣ наметавонистам ҷуссаамро баланд кунам, ёри расонд. Бо азоб сари по хестам. Устод оромона бо садои кам гуфт:

– Шитоб накун, ҳангоми хестан ту дастҳоятро ба замин тиргак карда сари по шав. Дар оғози кор бахшоянда аст.

Устод бо гуфтани ин пора сухан дубора босуръат ба

адои намози суннат пардохт. Ман низ аз нав ният кардам...

Аз он пас гузоштани ду ракъат фарзи намози бомдод бо иктидо ба имоми масҷид бароям осон гузашт. Осон чӣ, аз ракъатҳои аввала осонтар буд. Ҳарчанд тану ҷуссаам барои шинуҳез вазнинӣ мекард, коре карда намозро то охир бурдам. Пас аз салому дуоҳои хатми намоз устодам Дарвеш ба ман даст дода гуфт:

– Дар урфият мегӯянд, то танӯр гарм аст, нонро бичаспон. Аз он фурсате, ки барои дуою ниёиш дилгарм шудӣ, сари вақт истифода кардем. Ту дар роҳи ҳаҷ қадами нек гузошти, муборак аст!

– Ман шармандаам. Намедонам, бо ин ноухдабароӣ ба таҳнияти ту меарзам ё не, – ҳамон лаҳзаи афтидан аз пеши назарам дур намешуд. – Бо ин пайкари хандаовар намозҳои тӯлониро хонда метавонам?

– Мо дастури низомӣ анҷом намедиҳем, рафиқ. Ҳам амр дар ихтиёри мост, ҳам вақт. Зарра-зарра пашм қолӣ мешавад, ба оҳистагӣ ба мақсудамон хоҷем расид. Агар имону иродаат қавӣ бошад, пайкарат чизе нест!

Ба якдигар даст дода аз масҷид баромадем. Устод Дарвеш аз тараддуи беохири одамон дар саҳни масҷид чашм наканда беихтиёр гуфт:

– Мо фардо субҳ ба роҳи Макка мебароем, то он замон хеле вақт дорем. Пас аз ноништа ба зиёрати Равзаи пок ва тавофи марқади Ҳазрати Муҳаммад бармегардем, чӣ гуфти?

– Ҳар чӣ устод фармояд!

– Баъдан, аз Макка ба ин ҷо намеоем, дар армон намони мегӯям.

– Мамнунам.

– Дар назди меҳробу минбари паёмбар ҳам намоз мегузorem, омода бош!

Аз ин ишораи маънидори устод ҳар ду ба завқ омадем. Чун ба сӯи хутел роҳ пеш гирифтем, бори нахуст худамро осуда ва руҳан сабук ҳис кардам. Масҷиди Набӣ

дар назарам хонаи падариро мемонд – ман дар овони кӯдакӣ аз дарвозаи манзиламон беғаму беҳаёл ба берун по мениҳодам ва остонаамон ҳамеша чун оҳанрабо маро ба пас мекашид...

Ихлосу иродати ман ҳанӯз то он ҳад нарасида буд, ки бо дарки дуриву пазмонӣ ва ёди паёмбару муқаррабони даргоҳи Илоҳӣ гирия кунам. Вале нолаю шевани беохирӣ муъминон дар Равзаи пок маро ба шигифт овард. Онҳо хомӯшона намоз мегузоштанд, дар ҳолате, ки ашки дидагонашон пайваста ба гунаҳояшон ҷорӣ мешуд. Ҳангоми зиёрати ин макони муқаддас, аз ҷумла, оромгоҳи пайғамбару марқадҳои Абӯбақру Умар ва Фотима, бо чашмони пурнам арзи дуруду ниёишҳо мекарданд. Устодам Дарвеш дар ин боздид ҳоли фақиронае дошт. Ашки чашмонаш шашқатор ба гунаҳояш мешорид, беовоз, пайи ҳам дуою салавотҳо мехонд. Чун дар миён ҳоилҳои¹⁰ сӯрох-сӯрохи ҷӯбин меистоданд, ба назди қабрҳо рафтан мумкин набуд, ночор аз берун бо додани ишораву бўсидани кафи даст тавофи ҳавой анҷом медедам. Устод бо вучуди бисёр будани одамон, пас аз салому дуруд дар муқобили оромгоҳи Ҳазрати Муҳаммад хеле тӯлонӣ рост истод ва кафи дастҳояшро ба боло бардошта дурудароз фотиҳа хонд. Чун дидам зиёраткунандагон ба тану дӯши ӯ фишор меоваранд, дар канораш қарор гирифтам ва ҷуссаамро ба садди ҷӯбин часпонида муҳкам истодам. Дар сурате ки намегузоштам касе ба ниёишҳои ӯ ҳалал расонад, худам низ дастҳоямро боло бардошта, мунтазири оминаш мондам.

Вақте ки зиёрати мо хотима ёфт ва пасу пеш ба саҳни масҷид баромадем, ман аз устоди то ба ҳол сокит пурсидам:

– Дар оромгоҳ чиҳо аз дилат гузашт?

– Бубин, ҳар рӯз панҷ вақт пешонӣ ба ҷонамоз гузошта, дар канори анбиё пайғамбарамон Ҳазрати Муҳаммадро низ ба ёд меоварем. Ин замон барои

¹⁰ **Ҳонл** – монеа (дар байни ду чиз), девораки ҷудокунанда

мо муяссар гардидааст, ки бо либоси сапед, бо имону эътиқод ва оромишу виқор зиёрати ин макони покро анҷом диҳем. Ба чунин даргоҳи боарзиш по ниҳодан ба ҳар кас насиб намегардад, вале мо ин имкони дар даст дорем. Агар дони, зиёрати қабри паёмбари акрам мустаҳаб аст, ҳатто дар баъзе ривоёт ин амалу ибодатро, ба хусус, пас аз ҳаҷ воҷиб донидаанд.

– Ту ки ин чизхоро мефаҳми, бароят ҳар лаҳза хушоянд аст...

– Ин як ҳолати табиист, ки ба ҳар як мусалмони бохуш пеш меояд. Одоби зиёрат ҳамин аст, ки ба Равзаи мунаввари Расули Худо бо хузуъу хушӯ¹¹ дохил шуда, аз таҳи дил дуруду салавотҳо мефиристанд. Ҳамин гуна эътиқоди самимӣ дар зеҳни ту низ бояд ҷо гирад. Лозим аст, ки ҳангоми ниёишҳо худро аз ин рӯшноӣ биканӣ ва ба олами нурбори илоҳӣ фуру рави. Танҳо дар ин ҳолат тамоми хостаҳои ту, нияту орзуҳое, ки аз Офаридгор меҳоҷӣ, бароварда мегардад. Заминҳои Мадинаю Макка макони сачдаҳо ва шафоатхоҳихост!

* * *

Эҳром маро девона кард. Пас аз ғуслу ҳаммом чанд бор саъй кардам ин ду тикка матоъро ба тани худ печонаму ба назди устод бароям, вале саҳт буд. Бадбахтона, ҳамин ки ду қадам мениҳодам, пораи эзорӣ кушода шуда ба поин мелағҷид ва ҳама талошам зоеъ мерафт. Устод аз дер мондани ман тоқаташ тоқ шуд магар, аз хона овоз баровард:

– Ҳой, рафиқ, дар ҳаммом хоб мондӣ? Чӣ хабар?

Мани арақшору сурхшуда базӯр ошӯфтагиамро ба дарун кашида ҷавоб додам:

– Ин эзори лаънатиаш даст намедихад, ҳай боз шуда-боз шуда ба поин меуфтад!

– Сухана донида зан, рафиқ! Эзор саги хонаат нест, ки лаънати гӯйӣ, либоси табаррукисто-о!

¹¹ Хузуъ ва хушӯ – фурутанӣ ва итоат

– Хуб, чӣ кор кунам?

– Биё, берун!

Порчаи эзорино, ки аз зери шикам печонида будам, муҳкам бо як даст дошта аз ҳаммом баромадам. Метарсидам, ки дубора аз дастам уфтода дар назди устод шарманда шавам. Ҷ эҳром ба бар, озод меистод ва ҳоли маро дида аз таҳи дил хандида фиристод. Ханда бар лаб, бо завқ гуфт:

– Чаро дастат дар банди эзорат аст, сар деҳ.

– Не-е...

– Ту бо ин синну сол ҳеч ба ҳаммомҳои суннатиамон рафтаӣ?

– Барои чӣ?

– Оё медонӣ лунгӣ чист?

– Лунгино шунидаам... Ба фикрам, ҳамон латтаи сабукест, ки ҳаммомдор ба одамон медиҳад, бо он аз миён поинро баста ба дохили гармоба мераванд.

– Бубин, медонӣ, вале ба кор набурдаӣ! Ин порчаи эзории эҳром низ дақиқан мисли ҳамон лунгиҳост. Бояд интиҳои ду канорашро рӯйи ҳам гузошта, гирдогирд бо фишори даст лӯла карда таҳ занӣ. Наздиктар биё, аз ин эзории ман биқап!

Ман гуфтаашро кардам, аз як канори эзор бо мушт дошта гирифтам. Гуфт:

– Бикаш ба поин!

Ман домани дар дастам бударо саҳт ба зер кашидам. Ҳеч, эзор муҳкам сари ҷо меистод. Дубора саъй кардам, боз ҳам тақон нахӯрд. Ҳайрону шигифтзада пурсидам:

– Ин лунгии ту эзорбанд дорад-мегӯям? Чӣ хел бастаӣ ки аз ҷояш наменҷунбад?

– Инак, ба ту низ ёд медиҳам, пуштатро гардон то хичил нашаваӣ, – гуфт ӯ ва беибо порчаи эзории маро аз дастам гирифт: – Аввал ин ки, лунгино аз болои шикам бояд печонид, чунки шиками ту қалон аст. Қаме поҳоятро васеъ гир, то ки пас аз бастан роҳгардиат осон шавад.

Устод лабаи болоии порчаи эзорино дуруст аз рӯйи синаҳоям гузошта, як бор дар атрофи танам давр занонд ва ҳамон лабаи болоиро бо ду даст тобдеҳон мунтазам ба поин бурд. Чун то қисмати баромадагии шикам расид, қатқуниро қатъ карда гуфт:

– Ёд гирифтӣ, рафиқ? Ана ҳамин тавр, дигар аз ҷо та-
кон намехӯрад!

Ман даст ба рӯйи эзорӣ гузошта ду-се қадам гузоштам. Муҳкам буд он. Акнун дониستم, ки сирри эзорпӯши дар чист. Мани бечора зӯр зада аз зери шикам мелечондаму ночор мемондам. Ҷони нодон дар азоб!

– Яке аз амалҳои муҳим барои анҷоми умра эҳром бастан аст, – дар идома порчаи дигарро, ки «ридо» номида буд, аз рӯйи шонаҳои ман печонида ба су-ханаш давом дод устод. – Акнун ки тоза шуда эҳром пӯшидем, бо дӯстон ба роҳи Макка мебароем. Дар масҷиди Зулҳулайфа, ки яке аз миқотҳои ҳаҷ ва ум-раи ҳоҷиён дар ҳарами Макка аст, намоз хонда, барои умра ният мекунем. Ман дуои ниятро навиштам, онро бояд азёд кунӣ.

Устод Дарвеш як коғази чорқатро ба дастам дод. Ман онро гирифта дарҳол боз кардам ва ба навишта чашм давондам: «Аллоҳумма, инни уридул-умрата, фаяссирҳо ли ва тақаббалҳо минни». «Худоё! Инак, ман иродаи ум-раро дорам, онро бароям осон гардон ва аз ман қабул фармо».

– Ҳар дуру?

Устод гуфт:

– Аз ду якеро. Агар дуои арабино ҳифз кунӣ ҳамон кофист, – ӯ боз як барг коғази дуқатро ба дастам дод ва афзуд: – Ҳамин ки ин ниятро мекунӣ, билофосила бо овоз ба талбия гуфтан шуруъ менамоям. Матни онро ҳам навиштам, ки то он замон бояд ба ёд супорӣ.

Ман коғази дуумро низ боз кардам, дар он бо ҳарфҳои хоно меомад: «Лаббайка-л-лоҳумма лаббайк, лаббай-ка ло шарика лака лаббайк. Иннал-ҳамда ван-ниъмата,

лака вал-мулк, ло шарика лак». ¹² Устод ба суханаш илова кард:

– Вақте ки аз масҷиди Зулҳулайфа ба роҳ мебароем, ин дуои талбияро ҳамроҳи домулло, ҳама бо ҳам мехонем то расидан ба Каъбуталлоҳ...

Сари ҳар қадам медидам, ки устодам муллои ҳақиқӣ аст. Ҳар як амали тоату ибодатро аз сидқ анҷом меод, вақти дуохонӣ бо чашмони нимапӯш дунёи ҳастиро билкул фаромӯш мекард. Аз лаҳзае, ки донист ман дар ин ҷода пиёдаам, бо камоли мамнуният ва ихлоси баланд ба таълим сар кард. На худам, на каси дигареро дар тӯли ҳаётам то ин ҳад содиқ надидам. Ў аз худ бештар ҳавои маро дошт. Зоҳиран чунин мепиндошт, ки ба одамият, ба роҳи дин кашидани ман уҳдадории ӯст. Мудом дар зеҳнам ваъдаи нахустинаш давр мезад: «Ман туро худочӯй мекунам!»

Бо ҳидояти устод василаҳоямонро чамъ карда ба поён фурумадем. Мо дар остонаи яке аз суннатҳои неки исломӣ – умра қарор доштем. Зану мард ҷиддан, бо алоқаи бисёр омодаи рафтан буданд, ҳама ба ҳамдигар ёридехон чизучораи худро ба сӯйи автобусамон мебарданд. Дар миёни ин тараддуд бо эҳром роҳ гаштан бароям саҳт буд. Чамадони борамро ба даст гирифта базӯр қадам мезадам. Бо вучуди ин, ҳис мекардам, ки дар аҳди худ устуворам. Чун мефаҳмидам ба зиёрату тавофи даргоҳи муқаддас – хонаи Худо меравем, завқу иштиёқи ниҳоне ба ман неру мебахшид, бо ҷаҳд аз пайи устод по мебардоштам.

Ба маҳзи ин ки автобусамон овози маҳини гардонаашро сар дода, мулоим ба самти Макка ба роҳ баромад, домулло садобари бесимро ба даст гирифт ва гуфт:

– Роҳи мо то масҷиди Зулҳулайфа ҳашт километр.

¹² Тарҷумаи дуои талбия:

Гӯш ба фармони Ту ҳастам, Худоё, гӯш ба фармонам, гӯш ба фармони Ту ҳастам, ҳеч чизе ҳамонои Ту нест, гӯш ба фармонам, фақат Ту ҳастӣ сазовори ситоиш ва тамоми неъматҳо аз ҷониби Туст, ҳама чиз ба Ту тааллуқ дорад, ҳеч чизе ҳамонои Ту нест.

Чун дар ҳарамии Макка қарор дорад, аз ҷумлаи миқотҳои мусалмонон аст. Мо ҳам дар он ҷо намоз мегузореку ба рои анҷоми амалҳои умра ният мекунем.

– Мегӯянд, он масҷид чанд номи дигар ҳам дошта аст, – беихтиёр дар миёни сухани домолло тохт устодам Дарвеш.

– Рост. Шумо бояд донед, ки онро масҷиди Шаҷара ва Масҷид-ул-эҳром низ меноманд. Ҳазрати паёмбар дар се сафари умра ва соли даҳуми ҳиҷри барои ҳаҷчи видо маҳз дар ҳамон намозгоҳ эҳром пӯшидааст.

– Он дар минтақаи Абёри Алӣ воқеъ будааст, дар во-
дии Ақиқ.

– Бале, ҳамин тавр! «Абёри Алӣ» ба маънии чоҳҳои Алӣ мебошад, ки замоне бо ҳафри чанд чоҳ заминҳоро обёрӣ ва нахлистонҳо бунёд кардаанд, – дарҳол суханро пай гирифт домолло. – Он яке аз миқотҳои ҳаҷчу умраи ҳоҷиён аст, аз Расулulloҳ ба мерос мондааст. Инак, мо ҳам эҳром мебандем, муҳрим мешавем ва фарёди «Лаббайк»-ро сар медиҳем!

Домолло аз сухан гуфтан бозистод. Садои якмароми гур-гури автобус ба гӯшҳо нишаст. Ҳама ҳушу ҳавос ба домолло ва дида ба манзараҳои пешу ду канори ҷода дӯхта менишастанд. Аз ду самт паҳнои хушкӯ хокӣ ва ҳар ҷо-ҳар ҷо санглох, ки то доманаи кӯҳҳои теппамонанд рафта мерасид, аҳёнан дарахтони нахлу садр ба чашм мехӯрд.

Дар ҳавои нақлҳои домолло ба Абёри Алӣ ва то масҷиди Зулхулайфа расидем. Автобуси баландқомати мо ба истгоҳи масҷид тоб хӯрда, нафаси амиқе кашиду хомӯш шуд. Ҳамсафарон бо руҳияи болида аз он фурумаданд, вучуди маро низ ҳиссиёти ачибе фаро мегирит, дар остонаи амалҳои умра шӯру шаафе ба тану ҷонам чира мешуд. Аз ҳар сӯ сели одамон ба маҳалли миқот фуру мерехт. Ин ҷо низ ба мисли Масҷиди Набавӣ ва Кубо сертараддуд буд, касе ба касе коре надошт, ҳама сархаму андешаманд барои ниёишу сачда мешитофтанд.

Бо вучуди он ҳама дарсҳои устод, ин бор ҳам охи-рин шуда аз паси ҳамсафарон ба самти даромадгоҳи масҷид қадам ниҳодам. Аз ду ҷониби дар қафасаҳои се-чортабақае меистоданд, ки намозгузoron кафшҳои худро кашида дар дохили онҳо мегузоштанд. Устод пас-кашии маро дида помониашро сушт кард, то ба ӯ раси-да гирам. Ҳамин ки ба назди ҷокафшиҳо омадем, ӯ дампойиҳояшро ба рӯи як қафаса гузошт. Ман бошам, кафше доштам, ки мебоист аввал бандакҳояшро боз ку-нам. Ҳамон лаҳзае, ки сар ҳаму босан тик гиреҳи бандак боз мекардам, касе аз қафоям тела дода фиристод. Ши-ками тарбузию сангин кори худро кард, натавонистам ҷуссаамро ниғаҳ дорам. Бо вазни азим сарнагун ба за-мин уфтодам, дасту поҳои нимҷонам ёрои муқовиматро надоштанд. Як бор ба рӯи каф ғел зада ҳаракати хестан кардам, нашуд. Сарусадои ноҳинҷори маро шунида устодам ва чанд нафар мусофири гирду барам ба ёри шитофтанд. Бо мадади онҳо сари по хестам. Хайрият, роҳрави қошифарш гилам дошт, ҳеч гарду хоке ба чашм намехӯрд. Дар ҳоле, ки аз дарунам гӯё ҳаври оташ ме-баромад ва аз дигарон хичолат мекашидам, доманҳои эҳромаамро афшондам. Устод бо шигифт ба ман нигоҳ карда гуфт:

– Арбоб, чӣ шуд ба ту? – ӯ дастамро раҳо накарда ба ду чашмам дида медӯхт: – Тамоми суратат мисли анор сурх шудааст, фишори хун дорӣ?

Гуфтам:

– Акнун дорам, зоҳиран, – аз ғояти талвосаи бисёр базӯр нафас мебаровардам. – Кадом як даюс аз пуштам зад!

– Ҳақорат накун, одам ки бисёр аст, ин гуна ҳолатҳо пеш меояд. Ҳаяҷон накарда, роҳат нафас бикаш, ором бош.

– Кошки намеомадам, ба ҷону ҳолам нагузоштӣ, устод. Бо дасти худ ангушт дар сӯроҳи занбӯр задам.

– Аз қаҳ кӯҳ насоз, бубин, ҳама мисли ту одаманд!

Касе наменолод, шикоят намекунад, пешпо намехӯрад. Гавдаи чун фил дорию чуръати мӯрча, дигар беирода набош, худро ба даст гир!

Нафас дар дарун мондам, дам назада аз паси устод ба масчид даромадам. Дар ҳақиқат, ҳама бо ихтиёри худ, оромӣ сари ҳол ба сачда мерафтанд. Дар ин намозгоҳ сафҳои рост ба назар намерасид. Ҳар кӣ ҷойи холиро мидид, он ҷо ба намоз мепардохт. Устод пеш-пеш рафта, чун дид ман по чида базӯр роҳ мегардам, абрӯ кашид, вале бо забони мулоим гуфт:

– Ин намозамон бисёр муҳим аст, рафик, ҳар кас ба-роӣ худ ду рақъат суннат хонда барои умра ният мекунад. Мебинам, ки хеле ошӯфтаӣ, коғазатро гиру дар пешат гузор ва пас аз фурувардани ду рақъат намоз ба ду ҷониб салом дода дуои умраро бихон.

Дар воқеъ, танише вучудамро меларзонд. Ҳар чӣ меконистам гӯё аз ёдам парид, тани сарду мағзи сахтшудаам имкон намедод, ки ҳатто як калимаро ба хотир оварам. Бо дасти ларзон аз ҷайби камарбанди паҳни сапедранг, ки аз зери лӯлагии «эзор» баста будам, коғазӣ дуодорро гирифтаам. Дар паҳлуи устод истода, коғазӣ бозро рӯ ба рӯям бар замин гузоштам ва бо садои кам, чида-чида барои ду рақъат намоз ният кардам...

Ба маҳзи итмоми намоз, устодам Дарвеш бо овози баланд, ба гӯши ман расонида, дуои «Талбия»-ро хонд ва бо ишораи сар аз ман хост, ки пушти ӯ такрор кунам. Ман ҷон гирифтаам, дар канори ҳамсафарони дигар «Лаббайка...»-гӯён, ба автобус баромадем. То ин ҷо каме ба худ омадам. Ба хусус, вақте ки домулло низ аз бозуям дошта офарин хонд, ғайратам афзуд. Ҳарчанд гуфтани талбия бароям сахт буд, беист ба Худо салавот мефиристодам.

Автобус бо нишастани умрапешагон болу пар баровард. Мехост мусофирони худочӯйро ҳарчи зуд ба Маккаи мукаррама, ба даргоҳи Аллоҳи мутаол расонад. Домулло аз нав садобарро ба даст гирифт ва дар ҷойи

нишастии худ «бисмиллоҳ» гуфта, бо оҳанги хос ба тарафнамони талбия пардохт. Беист, ба маҳзи баёни ҳар як ҷумла дигарон низ аз дунболи ӯ овозбардорӣ мекарданд: «Лаббайка-л-лоҳумма лаббайк...» Барҳақ, ин овозхонӣ содаю маъмулӣ наменамуд, садои илтиҷохоху хӯриомезе буд, ки аз қаъри дилҳо берун меомад. Ихлосмандони роҳи умра тамоми алоқаро аз ҳастии равшанканда, ғарқи дунёи руҳиву малакутӣ шуда, ба қасди расидан ба лутфу марҳамати Парвардигор саъй мекарданд.

То як санг раҳ ман хомӯш рафтам, барои талбия гуфтан иродаам даст намедод. Равшан дарк намудам, ки дар роҳи тоату ниёиш ҳанӯз нопухтаам. Гӯшам мешунид, ҳар як сухан дар зехнам мечархид, қалбам туғён мекард, вале ба он чӣ мебоист гӯям, забонам намебечид. Устод Дарвеш гоҳ-гоҳ аз зери чашм ба сӯйи ман менигарист, аз хомӯшиам ҳавсалааш сар рафт магар, бо садои кам гуфт:

– Рафиқ, талбия ҳамин лаббайк гуфтан аст. Мо ки дар роҳи умраю ҳаҷ қарор дорем, ба такрор «Лаббайка-л-лоҳумма лаббайк...» мегӯем, яъне ба нидои Парвардигорамон, ки моро ба зиёрати хонаи худ хондааст, бо ризоят ҷавоб медиҳем.

Дар ин ҷойи сухани устод пай бурдам, ки гиреҳи сарбастае дар зехну ҳушам боз мешавад. Беихтиёр ба худ омадам: «Ман ба суроғи хонаи Худо меравам!» Устод кушода шудани ожангҳои пешониамро дида ба суханаш афзуд:

– Ҳар неъмате моли Ӯст ва танҳо Аллоҳи воҳид молики ҳама чиз аст. Ҳар кӣ нидои Ӯро мепазирад ва ба Ӯ паймони бандагӣ мебандад, аз ҳар банде худро раҳо месозад ва дигар ба ҳеч нидое лаббайк намегӯяд. Биё, рафиқ, ба мо ҳамроҳ шав!

Гӯё қафаси синаам боз шуд, дар шабакияи чашмонам равшанӣ дамид, худро осуда ва сари ҳол дидам, забонам дар ком ҷунбиду лабҳоям ба имдод расид: «Лаббайка-л-лоҳумма лаббайк, лаббайка ло шарика лака лаббайк.

Инна-л-хамда ва-н-ниъмата, лака ва-л-мулк, ло шарика лак».

Устод низ шоду хуррам тасбеҳ гардонду ба дуою талбия гуфтан идома дод.

* * *

– Салом Макка! Салому дурудҳо ба шаҳри мукарама! Моро ба оғӯш бигир, ай шаҳри поку мутахҳари қудсӣ! – баробари даромадан ба кӯчаҳои софу обзадаи шаҳри тозанигоре, ки аз пайи сохтмонҳои пасту баланди аксаран хокиранг кӯҳҳои санглохи атрофаш низ аз партави Офтоб чило медоданд, ба суҳан омад домулло. – Мо ба водии Раб, ба хонаи Аллоҳ, ба маконе, ки аз ҳама наздиктар ба Худованд аст ва чун оҳанрабо муъмину мусалмонҳои ҷаҳонро пайваста ба сӯйи худ ҷазб мекунад, расидем!

Ҳама даст бардошта, «Сипосу ситоиш бод Худоро!», «Алҳамдулиллоҳ!» гуфтанд, фазои автобус пур аз ҳавои шодмонӣ шуд. Аз ҷойи нишаст дигаронро намедидам, аммо устодам дуҷоеро зери лаб хонда-хонда ашк мерехт, ошuftагии меҳромези қалбашро наметавонист пинҳон кунад. Дубора ба берун чашм давондам, сару гӯш об дода, мехостам дар атроф ҳусну намоеро бубинам, ки хоси худ бошад, бо ҷаззобияташ биболаду тафохур кунад. Хиёбонҳои васеъ, нахлҳои сарсабзу кокулҳои овезони онҳо ба монанди чашмандозҳои Мадина буданд, вале сохтгусозаш, имороти хурду бузургаш бештар ба назар мерасид. Дар ин вақти рӯз паҳнои шаҳр нурборон ба дида метофт, ҳама чиз – аз ҷадвалҳои лаби роҳ гирифта то қуллаҳои сангпӯши кӯҳҳои камиртифӯҳ дар зери лашкари анвори Хуршед монда, тобишу ҷилои беохир чашмҳои мебурд...

Инак, автобус ҳуштаки баланде зада хидматгузорони ҳутели «Ал-Ҳидоя»-ро ба по хезонд. Медидам, ки ҷавонони сиёҳпӯсти танутӯшдоре пасу пеш давида, дар назди мо ҳозирӣ нозир мешуданд. Онҳо кӯлбору

василаҳои вазнини моро аз бордони автобус гирифта ба дохил бурданд. Ҳамсафарон боз ҳам бегоҳат буданд, нафас рост накарда ҳама аз пайи домӯлло шитофтанд. Ман бо эҳроме, ки ба роҳгардӣ имкон наметод, аз зинапояхи автобус базӯр фуномадам ва бо шитоб аз устод қафо намонда вориди ҳутел шудам. Ҳайрати маро, ки ба давуғечи беохири ҳамроҳон доштам, устод Дарвеш дида гуфт:

– Ба мо ним соат вақт додаанд, рафиқ, бояд корт-калиди хонаҳоямонро гирифта шустушӯ кунем ва худро ба тартиб дароварем. Аз ин пас моро автобусҳои махсус ба Каъба, ба Масҷид-ул-ҳаром мебаранд. Бояд ҳамин рӯз амалҳои умраро ба охир расонем.

Ибораи «масҷид-ул-ҳаром» ба назарам ғайриодӣ тофт. Роҳравон пурсидам:

– Чаро «ҳаром»?

– Каъба ва атрофи он ҳурмату эҳтироми хос дорад ва баъзе корҳо дар он манъ аст, яъне ҳаром. Аз сӯйи дигар, медонӣ, ки Байтуллоҳ дар миёнҷоии Масҷид-ул-ҳаром воқеъ аст ва атрофи ин масҷид ҳарам хонда мешавад. Овардаанд, дохил шудани мушрикони нопок ба Байтуллоҳ ва ҳарами масҷид ҳаром аст.

– Ҳоло донистам! Дар масҷиду атрофи он набояд корҳои бад кард, по гузоштани одамони ночинс ба он манъ аст.

– Дуруст, дар ин маҳалли поку муқаддас ба якдигар дашному ҳақорат додан, муштзӯрӣ кардан, душманӣ варзидан, ҳатто куштани ҷонвару шикори онҳо раво нест. Бино ба омӯзаҳои исломӣ, ҳар инсон ва мавҷуди зиндае, ки вориди Масҷид-ул-ҳаром мешавад, аз ҳама хатар эмин аст, осебе ба ӯ намерасад...

Бори аввал манзараи ачибу ғариберо медидам, манзарае иборат аз сурату ҷилоҳои ранг ба ранг. Манзарае, ки дар зери як Офтобу як осмон чандин рангу наморо ба ҷилва меандохт. Гӯё замин кафида одам баромада буд, бо рангу суратҳои гуногун – гандумгуну зардпӯст, зан-

гию сиёҳфом, сурхрӯю қаҳваيرانг. Зану мард рӯи ҳам рехта буданд, дар либосҳои якранги сапеду сиёҳ ва низ рангину нақшдор. Дар ин таҷаммуъ эҳромпӯшидагон кам набуданд, онҳо гуруҳ-гуруҳ ба самти Каъба мешитофтанд. Барои эҳромиҳо ҳама дарҳои сачдагоҳи бузург боз буд.

Дастаи мо забон аз «Лаббайк»-гӯӣи канда накарда, ба остонаи Масҷид-ул-ҳаром наздик шуд. Медидам, ки ба маҳзи расидан бештари ҳамраҳон зону ба замин ниҳода, гиряомез дуоҳо хонда, зинаю остонаҳои масҷидро ба такрор бӯса мезаданд. Ҳарчанд домулло меғуфт, ин кори дуруст нест, касе ба ӯ гӯш намекард, иштиёқи ба масҷиду хонаи Худо расидан онҳоро беҳуду беҳаёл карда буд. Ба мисли ҳамсафарони мо одамони дигар низ ҳамин гуна нолаю ниёишҳо ва дасту бӯсазаниҳо доштанд.

Дар назди дарвозаҳои вурудӣ кафшҳоямонро аз по даровардем ва дар кӯлбору халтачаҳои ҷудогона гузошта бо худ бурдем. Мо аз паси домулло канда нашуда, аз миёни долонҳои тавилу дарози масҷид, ки комилан кошипӯш ва аз тариқи ҳавосозҳои бешумор ҳавои сарду матбуъ доштанд, ба самти Каъба ҳаракат кардем.

Одам бисёр буд, аз ҳар сӯ ба рӯямон фишор меомад, гоҳе дастаҳои зиёраткунандаи дигар моро миёнбур карда мегузаштанд, аз ҳар ҷониб гоҳ ба рости гоҳ ба чап тела медоданд. Бо ин ҳол, мо бо истодагарӣ чамбулчамъ то васати Масҷид-ул-ҳаром, то майдоне, ки дар он Байтуллоҳ, хонаи чоргӯшаи сиёҳпӯшу мучалло аз хатту навиштаҳои заррин – меодгоҳи мубораки мусалмонони дунё қарор дошт, расидем. Гирдогирди Каъбатуллоҳ пур аз одам буд, пур аз тавофкунандагоне, ки дар гирди он бар хилофи ақрабаи соат ба таври муназзаму мураттаб давр мезаданд. Мо ҳамгурӯҳон низ бо роҳбаладии домулло, бисмиллоҳ гуфта, аз хатту чароғҳои сабз, ки оғози тавоф аз он шуруъ шуда дар он ҷо хотима меёфт, ба гардиш сар кардем. Ин ҷо, дигар, таърифи авзои ҳамсафарон аз имкон берун аст. Ба Худо, то ҳадде дар

зикру дуою ниёиш фурӯ рафта буданд, ки на ба касе нигоҳ мекарданд, на лом-мим мегуфтанд. Танҳо устод Дарвеш аз ман дур намешуд. Дар сурате ки аз дида-ну бӯйидани ҳавои Байтуллоҳ шоду масрур буд ва аз хурсандӣ дар гунаҳояш нами ашк ҷило медод, қабл аз оғози тавоф гуфт:

– Ҳамон тавре ки барои об хӯрдану роҳ рафтан қасд мекуни, тавофро бо мақсади қурбат, яъне наздикӣ чустан ба Худованд анҷом бидех. Ин чароғи сабз ишораи Ҳаҷаруласвад аст, ё бисмиллоҳ, ибодатат қабул гардад, рафиқ!

– Қабули Ҳақ гардад, ё бисмиллоҳ!

Ба ёдам ҷумлаҳое аз гуфтаҳои домумло омад. «Ҳаҷаруласвад ҳамон санги сиёҳи муқаддасест, ки дар як гӯшаи Каъба насб гардидааст, – нақл мекард ӯ. – Мусалмонҳо тавофи худро аз он оғоз намуда, дар наздаш ба охир мерасонанд. Ин тавоф амали вочибест, ки беист ҳафт даври комилро дар атрофи хонаи Худо дарбар мегирад. Гузаштаи тавоф аз замони Ҳазрати Одам об меҳӯрад. Вақте ки Одам Абулбашар аз биҳишт ронда шуд, назди Каъба омад ва онро ба мисли гардиши малоика дар арш, зиёрат намуд. Қабл аз ислом ҳар одаме, ки вориди ҳарам мешуд ё бо қасди мусофират ба ин ҷо меомад, аввалин амалаш тавофи байт буд. Он замонҳо ҳар қавме бо диду пиндошти худ сангҳоеро ҷамъ оварда хонае ба монанди манора месохтанд ва дар гирди он давр мезаданд, яъне тавоф мекарданд. Ин амалашон ном ҳам дошт – даввор. Аз рӯйи одат, ҳар касе, ки ба ибодатгоҳ медаромад, дар гирди ҳар буте, ки он ҷо буд, ҳафт бор давр мезад. Аммо иҷрои ин амал замон ва макони ҳосе надошт. Фақирон бо пойи бараҳна ва одамони сарватманд бо кафш ба даввор мерафтанд...»

– Субҳоналлоҳ, валҳамдулиллоҳ, ва ло Илоҳа илаллоҳу валлоҳу акбар!

Ин садои устод Дарвеш буд, ки ногаҳон аз паҳлуям баланд шуд. Мо ба ростии Ҳаҷаруласвад расида будем.

Дар канори тавофкунандагони дигар \bar{u} ҳам даст ба сӯйи Каъба боло карда, ба Худои мутаол изҳори қаробат ва шукрона менамуд. Устод шунаво мегуфт: «Парвардигоро! Адои амонат кардам ва ба мисоқам¹³ вафо кардам, то ин ки ба вафодорӣ ба аҳдам гувоҳӣ диҳӣ. Парвардигоро! Китоби Ту ва суннати паёмбаратро тасдиқ мекунам ва гувоҳӣ медиҳам, ки ҷуз Худои якто ва беҳамто маъбуде нест ва ба ростӣ, Муҳаммад салаллоху алайҳи ва олиҳи банда ва фиристодаи Ёст. Ба Аллоҳ имон овардам ва ба ҳар маъбуде ҷуз Ҳақ – ба Тоғуту Лот, ба парастии шайтону парастии ҳар он чи ҳамтои Худо хонда мешавад, куфр меварзам».

Дар ин сачда касе даст ба санги муқаддас намерасонд, дуртар аз он, шояд дар фосилаи яку ним-ду метр, девори пилостикӣ меистод, ки ҳамчун сад пеши одамонро мегирифт. Ҳар ҷо-ҳар ҷо нозиру нигаҳбонҳо низ аз болои ҳам рехтани мардум чашм нақанда, бо тамоми вучуд побанди риояти тартибу интизом буданд. Фарогирии куруновирус ҳанӯз таъсири худро дар зеҳну хотири одамон дошт, аз ин рӯ, масъулони хонаи Худо ҳам аз рӯйи эҳтиёт ба ламсу бӯйидану бӯсидани чашмии санги сиёҳ роҳ намедоданд.

Аз пайи устод ман низ дуруд фиристодам, ҳар чӣ \bar{u} гуфт, такрор кардам. Мо саъямонро барои даври дуюм идома додем. Ба назарам чунин менамуд, ки ҳама зану мард дар гирди Каъба давр зада беш аз пеш неру мегирифтанд, бо дастбардориҳои беист дуоҳо мехонданд, бо садои баланд ба номи Худову расул дурудҳо мефиристоданд. Дар ҷамъи тавофкунандагон аз ҳама миллати дунё буданд, бо вучуди гуногунии забону рангу либос, ҳама бо тавҳиду тамҷид аз Офаридгор ситоиш мекарданд ва ба домани Вай паноҳ мечустанд. Дар миёни онҳо танҳо ман гӯё аз ҳол мерафтам, роҳравӣ бароям саҳт мегузашт, ҳамин як гардиш маро хастаю лакот кард. Ҳарчанд қошии гарми фарш ба поҳоям мефорид,

¹³ Мисоқ – аҳду паймон

аз боло нури сӯзони Хуршед сари урёнамо месӯзонд, аз зери эҳром муттасил рехтани оби баданамро ҳис мекардам. Шиками калон то метавонист ҷуссаамро ба зер мекашид, қадам задан бароям мушкил мегардид. Даврагардӣ кори ҳар бўзина нест, ҳамин дам нигоҳе афкандани устодро дидаму шунаво ба ӯ гуфтам:

– Холам бад мешавад, аз маърака мебароям...

– Ҳеч гоҳ! – нидо дардод устодам Дарвеш. – Бичунбу ба ман наздик шав, ҳар чӣ гӯям такрор кун!

Чорае ҷуз итоат надоштам. Азбаски худочӯӣ ӯ ханӯз то мағзи ҷон нарафта буд, тавофу ниёиш бароям бегона менамуд. «Рабанно отино фиид-дунё ҳасана!» – ба гӯши ман расонда гуфт устод, то ки ман ҳам гуфтаашро такрор кунам. Базӯр аз кунчи лабонам баромад: «Рабанно отино...». Дубора устод шунаво гуфт: «Ва фил-охирати ҳасана!» ва ман такрор кардам: «Ва фил-охирати...» Устод: «Ва қино азобан-ноор!» Аз кунчи даҳони ман базӯр баромад: «Ва қино азоба...» Ба паскашиам нигоҳ накарда, устод аз сари нав ба хондани «Рабанно» пардохт...

Дар ин лаҳза як гӯшаи чашмам ба ду нафар пиразани қадкӯтоҳи фарбеҳак уфтод, ки ҳамин дуоро бо садои баланд мегуфтанд ва бо чадал роҳравон тавоф мекарданд. Ба назарам, қиёфаашон ба қабилаҳои той ё бангоӣ меҳӯрд, синнашон ҳам ба маротиб аз ман бештар буд. Онҳоро дида, ногаҳон ғайрате дар вучудам ҷӯш зад, бо дили пур қадам бардошта аз пайи устод ба гуфтани дуо даромадам. Ва бо ин саъю зикрҳо аз нав ба ростои Ҳачаруласвад расидани худро надониста мондам: «Бисмиллоҳи валлоҳу акбар, ва лиллоҳил-ҳамд!»

Мо даври сеюмо дар гирди Каъба оғоз намудем. Дигар, тавонам меафзуд, худам намефаҳмидам, ки неруи тоза аз кучо ба тану ҷонам роҳ меёбад. Устодам тезрафтории маро дида нигоҳе бо табассум ба сӯям афканд ва ман ҳам лабханд задам. «Арӯс ки наметавонист бирақсад, мегуфт, замин қач аст», беихтиёр ин зарбул-

масал аз гӯшаи хаёлам гузашт. Бо итминон қадамзанон домани устодамро раҳо накардам ва бо ин саъй сабуру побарчо то поёни даври ҳафтуми тавоф расидем. Дар поёни даврзанӣ муддате рӯ ба рӯи Ҳачаруласвад, ки ин гӯшаи шарқии Каъба бо номҳои «рукни асвад» ё «рукни ҳачар» низ маъруф будааст, қарор гирифтём. Устод ин лаҳза ману атрофиёни худро билкул аз ёд бурда буд. Ӯ буду Худояш, беист, бо садои нимшунаво дуоҳо мехонд. Муттасил ашк мерехт, гӯё қатраҳои дурдонай аз зери мижгонҳои тар чорӣ мешуданд. Саъй мекардам ҳарчи мегӯяд бишнавам, аммо аз дасти ғалоғулаи занбӯрвори атроф чизе равшан ба гӯш намерасид. Бо ин ҳол, ҳар зикреро медонистам, ба такрор вирди забон гардонидам, ду чашм ба санги пок дӯхта истодам. Мегуфтанд, Ҳачаруласвади Каъба муаллақ аст, ба замин нарасида дар фазои озод қарор дорад. Домулло бошад, дар ваъзҳои худ нақлҳои дигар кард ва ҳақиқати гуфтаҳои ӯро бо чашми худ дидем. Он санги сиёҳрангест, ки дар рукни шарқии Каъба яқуним метр баландтар аз замин насб шудааст. Ҳачаруласвадро санги биҳишти хондаанд, ки ҳадяи Худованд барои заминиён аст. Ин бор мо наметавонистем одати марсумии мусалмонон, яъне бо дасти рост ламс кардану бӯсидану бӯйидани он санги муқаддасро анҷом диҳем, ба хотири эҳтиёт ва пешгирӣ аз бемориҳои эҳтимоли, аҳду паймонамон танҳо бо ишораи даст ба сӯяш сурат гирифт. Мегӯянд, паёмбар дар умратулқазо, дар ҳоле, ки савори шутур буд, Каъбаро тавоф ва Ҳачаруласвадро бо асои худ истилом кардааст¹⁴...

Аз ҳаёти¹⁵ Каъба канортар баромадем. Бо ин ки ҷойи саҷда ба чашм намехӯрд, пасу пеш дар байни одамон ҷо шуда-ҷо шуда намози тавофро гузоштем. Ин ҷошавӣ барои мани серпахлуи шикамдор саҳт гузашт. Дастҳоямро ба тан часпонида, бо азобе нишаста хестам ва дар рақ-

¹⁴ **Истилом кардан** – бисудан, ламс кардан, бӯса задан

¹⁵ **Ҳаёт** – *ин ҷо*: майдони гирди Каъба

ъати аввали намозам сураи «Кофирун»-ро аз варақ хонда зам намудам ва сипас, дар ракъати дуюм сураи «Ихлос»-ро. Садақаллоҳул азим, дар поён гӯшу хуш ба устод шудам, ки шунаво мегуфт: «Парвардигоро! Моро бубахшой ва бар мо раҳм кун, аз он чӣ медонӣ даргузар. Ба дурустӣ, Ту аз ҳар кас тавонотар ва бахшандатарӣ!» Бо ҳам даст ба омин бардоштем.

Сар қафад таҳи тоқӣ, устодам аз ҳар гуна камукос-тии ман мегузашт, бо ишораҳо, бо пешонӣ чин кардану бо лабхандҳо маро водор месохт ҳар як амалро сари вақт ба сомон расонам. Ҳис мекардам, ки чи аз пешам равад, чи аз қафоям, пайваста бо нигоҳҳои зеричашмӣ ҳавои маро дорад. Пас аз намоз бо ҳидояти ӯ ба назди даббаҳои қатори оби Замзам омадем – даббаҳои хуштарҳи хокиранге, ки ба назарам ҳар яке панҷохлитрӣ буд, бо навиштаҳое «сард» ва «гарм» ба англисӣ.

Оби Замзам! «Оби поке аз муъҷизаҳои Офаридгор, ки ҳазорон сол пеш дар дили биёбон чӯш зада баромадаст, – яке аз нақлҳои домулло ба зеҳнам омад. Оре, аз ҳофизаи худ хеле дар шигифтам, ки ҳар чӣ домуллою устод мегуфтанд, чун сабте бар рӯи коғази сапед дар ёдам мемонд. Гаҳ-гоҳе ба худам боварам намеомад – оё ман ҳамон Арбобам? Вале чӣ кор кунам, ки ҳангоми ҳар амале сухане дар зеҳнам зинда мешуд! – Гузаштаи чоҳоби Замзам ба замони Ҳазрати Иброҳим бармегардад. Бино ба ривоёти паҳншуда, Иброҳим ҳамсараш Ҳочар ва фарзандаш Исмоилро дар макони беобу алафи Макка раҳо мекунад. Ҳочар ба хогири ёфтани об барои писараш, бо дидани саробҳо дар байни кӯҳҳои Сафо ва Марва ҳафт бор равуо кард. Ҳарчанд барои ҷустани об шитофт, вале нокому хастаю гирифтадор ба назди фарзанд баргашт. Баргашту ба чашми худ бовараш наомад: он лаҳза аз зери пойи Исмоил об равон мешуд! Ҳочар бо шитоб гирди обро баст ва ба такрор гуфт: «Замзам, замзам, замзам!»

Пас аз тавоф ба серӣ хӯрдани оби Замзам чӣ қадр лаззат дорад! Бо ин ки тамоми ҳамсафарони мо ҳанӯз чамъ наомада буданд, ману устодам ва чанд каси дигар чандин бор бо истаконҳои якмасрафӣ аз даббаҳои дарчидаи канори тавофгоҳ об хӯрдем. Сипас дар зери толорҳои сард қадам зада, аз боби Сафо гузаштем ва ба сарғаҳи теппаи ҳамноми он расидем. Дар ин қисмат одам беҳад зиёд буд, ғалоғула дар сақфи толорҳои тӯлонӣ акси садо дода, ғуввоки беист гӯшхоро кар мекард. Устод Дарвеш гуфт:

– Каме ҳамин ҷо биистем, домулло ҳам бо дигарон биёянд. Баъдан меравем ба саъйи миёни теппаҳои Сафо ва Марва, амали Момо Ҳочарро тақрор мекунем.

Ман эҳроми танамро ба тартиб дароварда, дар беҳи девор ба рӯйи зина нишастам. Шамолаки мулоими хунуке, ки дар фазои Сафо мевазид, арақҳои танамро хушк кард. Ба хусус, ҳавои сардро аз бучулак то беҳи поҳоям ҳис мекардам. Ин эҳсоси маро пай бурд магар, устод бо шумханд гуфт:

– Поҳоятро зич кун, доманатро сахттар бигир, накунад ки ҳама ҷоят сармо бихӯрад?!

Ба шӯхии ӯ хандидам.

– Ин қадр по задему роҳ рафтем, ки аз димоғам ҳаври гармӣ мебарояд, – гуфтам ман.

– Ин по заданҳо тавофи хонаи Худост, рафиқ! Бубин, чӣ гавҷумест инҷо, миёни одамон сӯзан ҷо намешавад. Ҳама барои сачдаю зиёрат омадаанд, ҳама аз Офаридгори якто паноҳ мечӯянд, ҳама тавба мекунанд, бахшиши гуноҳони худро мецоҳанд. Ба ин мегӯянд – мусалмонӣ!

Беихтиёр пӯсти баданам ларзида рафт. Аз он ки ман ҳам дар ин диёри дуру дурдаст, дар канори ҳазор-ҳазор мусофири роҳи Ҳақ даст ба Каъба меодаму дар дили Масҷид-ул-ҳаром ҷо хуш мекардам, ба вачд омадам. Хушҳолу масрур аз таҳи дил дуо хондам: «Худоё Худовандо! Ниёишҳои ин бандаи ҳақири худро бипазир, бо бузургиат ин бандаи пур аз гуноҳи худро маъзур дор.

Ман ки фаровон кору аъмоли бад кардаам, тавбаамро қабул фармо, маро ба роҳи рости рафтору кирдору гуфтори нек ҳидоят намо!»

Ниҳоят, нӯку думи гурӯҳи мо аз даромадгоҳи Сафо намоён шуд. Аз ҳама қафо сару сурати домулло падида омад. Ранги ҳама қирмизӣ метофт, ҳаста менамуданд, вале касе рӯ намекард. Бо ин ҳол, дурахшиши дидағони зану мард аз расидан ба марраи мурод гувоҳӣ меод.

Дар ин ҷо ман воқиф шудам, ки ду нафар аз ҳамсафарони мо бонӯҳои барҷомонда ҳастанд. Домулло аз ҳоли онҳо нигарон буд, зоҳиран, метарсид, ки дар нимароҳ монда аз дасти бисёргардӣ уфтода монанд. Вақте ки ӯ ду ҳоларо низ дар канори дигарон оромӣ сари ҳол дид, бо садои баланд гуфт:

– Ҳамон доманакӯҳе, ки Ҳоҷармомо аз пайи об сарсон шуда буд, ҳамин ҷост! Ин ҷо теппаи Сафо аст ва дар поёни толор, ки сели одамон ба он тараф меравад, теппаи Марва қарор дорад. Мо дар байни ду кӯҳак ҳафт бор саъй мекунем ва дар охир намоз хонда ба мӯйсаргири мегузарем.

– Худоё, дигар дармонам намонд, домуллоҷон, – ногаҳон гуфт яке аз ҳолаҳои калонсол, ки ба шиддат зӯнуҳои худро молида менишаст. – Намешавад ман ягон соат дам гирифта баъд саъй кунам?

– Албатта, мешавад, вале мо метавонем ба шумо ёрӣ диҳем!

Ҳама ду чашм ба домулло шудем. Шояд ҳар кӣ аз дил мегузаронд, ки ин ёрӣ чӣ гуна метавонад бошад. Ӯ моро маътал накарда афзуд:

– Аз ин дучархаҳои мусофиркаш ба иҷора мегирем. Худамон бо навбат шуморо дар байни Сафою Марва мегардонем, чӣ гуфтед, Муҳаббатхола?

Бонуи солманд сурх шуд. Хичолатомез гуфт:

– Оё ин кор хуш меояд ба Худо?

– Набошад чӣ! Ҳам саъйи шумо қабул мегардад, ҳам мо савоб мегирем.

Аз маҳалли истодаи мо, аз пушти тирезаҳои балан-ди шишакоришуда бинои чоргушаи Байтуллоҳ ба дида мехӯрд. Ҳарчанд умрагузoron тавофи онро анҷом дода ба дохил барои саъй омада буданд, боз ҳам чашм аз он сӯй намеканданд. Дар теппаи Сафо қарор гирифта, бо оромии дилу бадан ба рукни Ҳачаруласвад рӯ менамуданд, даст ба боло бардошта бо тавофи ҳавой кафҳои худро мебӯсиданд, бо сачдаи маҷозӣ ашк мерехтанд, ба Худои мутаол шукронаҳо мегуфтанд. Дар дили ин саргармӣ домолло ва устод Дарвеш ба назди ҷавонҳои ҳабашсурат, ки дар канори толор бо дучарҳои мусофиркаши худ мунтазири муштариёни навбатӣ меистоданд, рафта бо як ҷуфт аробачаи дучарҳадор баргаштанд.

– Яке барои Муҳаббатхола ва дигаре ҳам барои Шукрияпа! – баробари расидан бо хушҳолӣ изҳор кард домолло ва ба ҷамъи мо бо меҳр дида афканда афзуд: – Расули ақрам фармудаанд: «Ҳар кӣ ба нотавону уфтодае кумак кунад, Худо ба қорҳои ӯ кумак диҳад ва дар қиёмат фариштаҳои мегуморад, ки ба ӯ дар гузаштан аз ҳаросҳо ва хандақҳои оташ ёрӣ мерасонанд, ӯро солим аз Сирот ба бихишт мегузaronанд».

Ба маҳзи адои ин сухани домолло, ду нафар ҳамсафари мо, ки нисбатан ҷавон буданд, дарҳол ба пеш по ниҳоданд ва бо табассум аз дастаки аробачаҳо дошта ба назди ду зани куҳансол, ки ҳанӯз аз ниҳояти хастагӣ ба сутуне пушт дода менишастанд, омаданд. Ҳама бо меҳр ба онҳо назар меафканданд, аз нуру шарораи чашмонашон хондан мушқил набуд, ки гуфтанианд, «бихезед, холаҳо, мо дастҳои шумо ҳастем!»

Ду толори бузург дар миёни теппаҳои Сафо ва Марва тӯл мекашид, ки зиёраткунандагон дар онҳо ба ду самти муқобил тараддуд доштанд. Мо саъйи худро ба ҷониби Марва оғоз кардем. Рӯйи фарши кошикоришуда пойлуҷаштан ҷӣ мазае дорад! Аз як сӯ сардии фарш ва аз тарафи сақф низ ҳавои сарди ҳавосозҳои сақфӣ ба нафаска-

шии якмаром ва роҳгардии муназзам мусоидат мекард. Дар ин ҷо гармои даври Каъба набуд, Офтоб сару гарданро намесӯзонд. Ман домани ридои эхромиро ба поён сар дода, сари диламро боз мегузоштам. Аз ҳавои сарди матбуъ то таҳи дил нафас кашида, аз паси устод Дарвеш бо ғайрат қадам мезадам. Ду толор ба назарам чун ду дараи кӯҳи чилвагар мешуд, ки аз онҳо сели одамон ҷорӣ буд. Ғурришу ғалоғулаи ин сел дар сақфҳои қабурғай, ки ҳамчун харсангу теғаҳои сангии сари дараҳо дар назар метофт, акси садо меод. Бе муболиға, ду толори саъй бештар аз ҳусну намои дараҳои кӯҳи, ки бо гулҳои лолаву тоқибофаку шоҳибафо ва шоҳаку баргҳои сарсабзи бодому қаччаку норанҷ диданӣ аст, бо одамони рангинлибосу гуногунпӯст ҷаззобтар менамуданд.

Дар миёни аҳли соъй¹⁶, ки чун мӯру малах домани байни Сафою Марваро фаро гирифта буданд, устодам Дарвеш маро ба мисли ширеш ба худ ҷазб мекард, аз дунболи ӯ канда намешудам. Роҳгардии мо аҳёнан душвор мегардид. Бо рӯйи ҳам рехтани мусофирони роҳи умра гоҳе ба тараддуди сусти пиронсолон, гоҳе низ ба лавандию бепарвоии бонувон пеш омада, маҷбур мешудем по чидаву қадам шумурда ҳаракат кунем. Дар даври дуюм, ҳамин ки то ҷароғакҳои маҳтобии сабзранг расидем, устод садо баланд кард:

– Биё, то поёни ин ҷароғакҳои сабз ҳарула¹⁷ меравем, аз ин ҷо тез қадам зада гузаштан барои мардҳо суннат аст, – ва ӯ ором давида бо садои баландтар афзуд: – «Рабби-ғ-фир варҳам ва таҷоваз аммо таълам, иннака антал аъаззу-л-акрам!»¹⁸

Ҳарчанд барои мани чорпахлуи вазнин мушкил буд, ночор ба дав гузаштам. Гӯё ки аз поҳоям пештар шикамам «медавид». Бо ин вазъ, ба такрори гуфтаҳои устод

¹⁶ Соъй – саъйкунанда

¹⁷ Ҳарула рафтан – як навъ ҳаракат байни роҳ рафтан ва давидан

¹⁸ Ба тоҷикӣ: «Парвардигоро! Маро бубахшой ва бар ман раҳм кун ва аз он ҷӣ огоҳӣ (аз хатоҳоям) даргузар, ба ростӣ ки, Ту бартар ва гиромитар ҳастӣ!»

нарасидам. Ў бори дуюм дуоро хонд, ба забони худамон. Онро пештар шунда будам: «Парвардигоро! Маро бубахшой ва бар ман раҳм кун...»

То замоне, ки ҳафт маротиба дар хушкзамини миёни Сафою Марва дасту панча нарм кардем, аллақай вақти аср гузашта буд. Тибқи маъмул, дар давоми ин саъй низ ман аз ҳама қафо мондам, ҳатто устод Дарвеш ба сустиям тоб наоварда, бо тамчиду такрими Худо дар васати сели издиҳом ғарқ шуда рафт. Охирин бор рӯ ба Марва аз зери чароғакҳои сабз бо ҳарула гузаштам. Баданам арақшор буд, эҳром ба танам чун наворчасп мечаспид. Аз камар то нӯки ангуштони поҳоям хастагӣ чира меомад, аз даҳону биниям мисли ин ки ҳаври оташ мебаромад. Бо докаи гарданам зуд-зуд обу арақи шӯрро аз даври чашмону лабҳоям поккунон ба пеш меҳазидам. Бо ин ҳол, аз забонам ниёиш қатъ намешуд, канда-канда зери лаб мегуфтам: «Худовандо! Ҳар гуноҳеро, ки содир кардаам, бубахшой... Эй Он, ки ман ниёзманди раҳматат ҳастам, маро мавриди раҳмати худ қарор бидех... Худоё, ба ҳолате расидаам, ки аз адлат ҳаросонам ва аз ситам намуданат тарсе надорам... Эй Он, ки адли ту пойдор асту ситам намекуни, бар ман раҳм кун...»

Дар ин лаҳзаи саъй ногаҳон чашмам ба дучарҳаи мусофиркаш уфтод, ки Сирочи ҳамгурӯҳамон дар он Муҳаббатхоларо мебурд. Чӣ гӯям, ҷавони ҷимматбаланд ҳоли хари испоркашро дошт! Оре, ҳоли ҳамон гӯшдарози сахткӯшаро, ки ҳангоми шудгор ба обу арақ ғӯтида испору мола мекашад. Ба ӯ раҳмам омад. Чехраи гулгунаш, рағу пайҳои барҷастаи гардану бозувон ва чашмони хунгирифтааш маро ба риққат овард. Аз ниҳояти мондагӣ дуқат шуда, сари дастгираҳои дучарҳаро ба ду паҳлуи шикамаш халонда, бо вазни ҷуссаи худ аробачаро тела медод. Муҳаббатхола сурати ўро намедид, бегаму беҳаёл ду поро ба пеш кашол карда, беохир тасбеҳ гардонда менишаст. Ба он ду нафар – яке мустаманду дигаре савобҷӯии мустамандшуда, расида гирифтаам. Бе

истиҳола, даст ба сӯи дастгираҳои дучарҳаи мусофир-каш бурдам. Сирочи ҷавон гӯё ки ин лаҳзаро интизор буд, нафаси амиқе кашиду қоматашро рост кард, аз беҳи чашмони қирмизиаш нури сипосу сано медурахшид, базӯр лаб ба сухан кушод:

– Худоро шукр!

Ман аз Сироч ҳоли беҳтар надоштам, аммо ҳарчи не-руе дар бадан буд, ба нӯки ангуштонун муштҳоям равона кардам. Аз кучое овози ношинос дар табираи гӯшҳоям менишаст: «Ту аҳмақӣ, Арбоб! Худат аз по меафтию ароба тела медиҳӣ...» Ҳалқаи таноби мошинкаше низ аз банди поҳоям муҳкам дошта меистод гӯё, худро аз камар поин бечон ҳис мекардам. Вале... ин ҳама васвасаро нигоҳҳои гарму чеҳраи ҷиддии устодам барҳам зад. Дар зеҳнам суханҳои амромези ӯ зинда шуд: «Ту метавонӣ, ман туро худочӯӣ мекунам!» Беихтиёр дучарҳаи мусофиркаш дар байни издиҳом суръат гирифт, ғиж-ғижи чарххояш то сақфи кунгураддор расид, бе ишораву пӯшт-пӯшт ҳама барояш роҳ мекушоданд...

Дар поёни толори пуродам, паҳлуи теппаи Марва баъзе аз ҳамсафаронамон намози саъӣ мехонданд, баъзе ҳам бо зикру саногӯӣ дар канори сутунҳои боби хуруҷӣ мунтазири ҳамраҳони худ меистоданд. Ҳамин ки Муҳаббатҳола пиёда шуд, аробачаро ба назди онҳо бурдам. Устодам Дарвеш ҳиммати маро дида, бо лабханди латиф ба наздам омад ва даст ба рӯи дӯшам ниҳода, дар ҳоле ки аз чашмонаш нури сипосу шукр меламаъид, гуфт:

– Боракаллоҳ! Ҳар кас ниёзи муъминеро раво созад, Худованд ҳоҷатҳои фаровони ӯро раво созад, ки камтарини он биҳишт аст. Ту, рафиқ, ба ин таҳсини расули акрам сазоворӣ!

Аз таърифи устод хушҳол шудам. Ӯро то ба ҳол ин қадар шоду мамнун надида будам, мисли ин ки худаи кори савоб карда бошад, бо завқ ба ману ба ҳамраҳон дида медӯхт. Домулло ба шодии ӯ шарик шуда гуфт:

– Ҳеч фикр намекардам ин рафиқат ҷавонмардӣ мекунад, метарсидам, ки бо ин филҷуссағӣ дар нимароҳ мемонад. Иншоаллоҳ, муваҳҳиди¹⁹ хубе мешавад!

– Рафиқ марди боирода аст, – дар тақвияти сухани ӯ гуфт устодам, – аз куфр даст шуста, ба дин даст медихад. Ӯ Худоро мечӯяд ва ба лутфу марҳамати Худованд мерасад.

Ҳарчанд аз ин ситоишҳо болу пар мебаровардам, ёрои хурсанд шудан надоштам, арақи баданам сард шуда дар ҷо меларзидам. Чун пай бурдам ҳарфи дуруст зада наметавонам, ба аломати қуллуқ даст рӯи сина гузошта, ба гӯшаи намозгузoron гузаштам. Мебоист саъямро бо ду рақъат намоз ба тасдиқ расонам. Эҳ, чӣ рӯзи сахте ба сарам омад! Ин ду бор шинухези мухтасар маро ба чархи осиеб парт кард гӯё. Ба назарам, ҳама узви танам кандаву аз ҳам ҷудо буданд, на банди даст ҷоне дошту на миёну на устухонҳои по. Аз шиддати дарди ноҳинҷоре, ки зонухоям доштанд, аз чашмонам ашк мешорид. Ба ҳар қимате шуда, ду рақъат намозро хондам, вале «сарашро зада чашмашро кашидам», Худои бузург ҳудаш бубахшад...

Навбати ҳалқ расид. Вақте ки устод ин вожаро аз ҳалқ талаффуз мекард, ба шигифт омада будам. Шарҳи ӯро дар ёд дорам: ҳалқ ба маънии тарошидан ё кӯтоҳ кардани мӯйи сар аст, ки аз ҷумлаи фароизи ҳачу умра бошад. Ба қасди ибодат сарҳоро тарошида аз эҳром мебароем. Ҳоло ҳама дар гирди домулло ҷамъ шудем. Чун атрофи Каъба барои мо ошно набуд, домулло саъй мекард дар ҳар қадам ҳавои якдигарро дошта бошем. Ба иттифоқи ҳам давр зада ба пушти Масҷид-ул-ҳаром, ба назди бинои бузурге, ки онро Бурҷи соат мехонданд, гузаштем. Дар он ҷо майдони хурди назди даромадгоҳи масҷидро ҳамчун маҳалли вохӯрӣ таъйин карда, занҳо ба ҷониби ороишгоҳ ва мардҳо низ ба самти пероишгоҳ шитофтем.

Роҳраву дами дарҳои мӯйсаргирон кабӯтархонаро

¹⁹ Муваҳҳид – худошинос; касе, ки ба Худои ягона имон дошта бошад

мемонд, одамон аз сару дӯши ҳам боло мерафтанд. Садохои ғавғою ғалоғула гӯшҳоро кар мекард. Дар воқеъ, майдони назди даромадгоҳ низ пур аз кабӯтар буд ва ҳар кӣ ба ин ҷо меомад, мураттаб ба сӯйи онҳо донаворӣ мепошид. Мо пасу пеш аз роҳравҳои борики тӯлонӣ ба дохил рафтем ва аз ҳамдигар пош хӯрдем. Яке дидам, ки на домулло менамояду на устод ва на дигар ҳамроҳон. Лоилоҷ, худам танҳо то назди дари пероишгоҳе омадам. Бачаҳои устокорро даст ба дасташон намерасид. Ҳар кӣ ба рӯйи курсӣ менишаст, бо як чашмпӯшӣ ё мошинаки баркӣ аз сараш мегузаронданд, ё мӯйсарро каме нам карда устура медавонданд. Чун навбатам омад, дар курсии нишондодаи мошинакдоре нишастам. Ба арабӣ суханҳое ғулдур-ғулдур кард, ки чизе нафаҳмидам. Дар даст ду-се шонаи асбоби мӯйсаргириро нишон медод, ки ман ҳам таваккул ба яке бо ангушт ишора кардам. Дарҳол лунгиеро аз гарданам овехт ва ҳаш-паш нагуфта, мӯйи сарамро тарошида партофт. Аз ҷо хеста, ба оина нигоҳ кардам. Мӯйи сарамро тоза нагирифта буд, бо як дидан ҷойи мӯйсар сиёҳӣ медод. Каме ба фикр фуру рафтам: оё қабул мешуда бошад? Ҳарчи бодо бод, аранг ба ёдам омад, ки мӯйсарро кӯтоҳ ҳам кунанд ҷоиз аст... Чун усто мех шуда ба дастҳоям дида медӯхт, аз ҷайб чанд коғази панҷриёлиро баровардам. Ў бо шитоб се донаашро рӯфта гирифт ва бо табассуми зиште сар чунбонду бо даст ба сӯйи дар ишора кард. Ман ҳам ба забони худам сипос гуфтаму ҳамона ба берун қадам ниҳодам ва аз роҳравҳои дохили гузашта ба майдони назди Бурчи соат баромадам.

Садои муаззин. Садои маҳину дилнишине, ки камкам маро маҷзуби худ месохт. Чун сурхиҳои Хуршед куллан нопадид шуда, ҳама ҷо омода буд ба торикӣ даст диҳад, барои гузоштани намози шом фаро мехонданд. Аз ҷое, ки ман меистодам, Масҷид-ул-ҳаром бо дурахшиши даҳҳо чароғи хиёбонӣ муҷалло ба назар метофт. Намои онро кунгураҳои хурду калон, сангкориҳо бо

шаклҳои мухталиф, хатнавиштаҳои чолибу мунаққаш, билхосса, дарҳои бисёр бузурги мурассаъу озиншуда бо-салобату дидани нишон медоданд. Дар ин миён он чиз маро зиқ кард, ки масҷид аз чор тараф бо биноҳои осмонхарош ихота мешуд. Он иморот аксаран хутелҳо буданд, ки аз ҳар сӯ ҳишмату зебоиҳои Масҷид-ул-ҳаромро нопадид мекарданд. Дар дилам иштиёқе чӯш зад, ки кош Байтуллоҳ ва Масҷиди бузурги мусалмонҳо бо тарҳи зебо ва созаҳои хушнамоияш дар ин маҳдуда ягона бошад ва аз роҳ расидагон ин макони поку муқаддасро аз як санг раҳ тамошо кунанд...

Хаёлангезиҳои бесару нуки маро ногаҳон садои устодам барканд. Ӯ ҳамроҳи ҳамсафарони офтобсари мо пас аз анҷоми амалҳои умра дар як гӯшаи майдони серодам, поинтар аз зинаҳои ороишгоҳи занона гирди ҳам меомаданд.

– Кучой рафиқ, гум шудӣ?

– Агар дев ҳам мебудам, дар ин издиҳом раҳгум меадам, – ўро дида хушҳол гуфтам ман ва кафи даст аз сар кашидам, – аммо шумо кали кал шудаед, бо теғ за-ноннед?

– Дурусташ ҳамин аст, – назаре ба сари ман афканда гуфт устод ва чинҳои пешониашро ба болои абрувонаш фуруварда афзуд: – Магар нагуфта будам бо теғ ё устура бояд тарошид? Метарсам, ки боиси чарима нашуда бошӣ.

Дилам таҳ нишаст. Дар айни ҳол дигар имкони шарҳу тафсир набуд, азбаски домолло бо ачала ба сӯйи даромадгоҳи масҷид роҳ пеш гирифт, ҳама ба он сӯ шитофтем. Аз боби Малик Фаҳд ворид шуда дар нахустин намозгоҳ, пасу пеш дар васати намозгузoron рост истода, аз пайи такбир ба нияти намози шом пардохтем.

Намози ҷамоат. Ман қадамҳои аввалин ба дунёи зикру ниёиш гузошта, ба ин навъи намоз аз таҳи дил ихлос бастам. Бо дастчамъӣ дар баробари он чӣ гуфта мешавад саропо гӯш шудан, ҳама дилшӯраву ташвишҳои

ҳаётро аз ёд бурдан, танҳо бо номи Ёри бахшояндаву меҳрабон рост истодан ва таъзим кардан чӣ қадр мазаи беохири руҳи дорад, то чӣ ҳад ҷонбахшу сафобахш аст! Устодам мегуфт, «нахустин бор намози ҷамоатро паёмбарамон иқома кардааст. Бино ба нақлҳо, як намози ҷамоат бартар аз бисту панҷ намози фародо аст. Касе, ки дар ин намоз дар пеш меистад, имом аст ва дигарон, ки ба ӯ иқтидо мекунанд, маъмум мебошанд». Ман қурбони ин имому маъмумҳо шавам! Сафҳои рост, китф ба китф расондани намозгузoron, бе он ки халое дар миён бошад, дастҳо рӯи ҳам, сарҳо ҳам, хомӯшии мутлақ ва бо ин ҳол гӯш фаро додан ба имоми хушовоз, ки гӯё каломии раббониаш ангубин ба даҳони ҳушу ёдҳо мерезад – ҳама аз будани ҷамоати муттафиқ ва итоати самимӣ гувоҳи медиҳад. Мегӯянд, намози ҷамоат ҳарчи бисёр намозгонҳоро фаро гирад, назди Худо маҳбубтар ва подоши он бештар аст. Инак, чунин маҳбубиятро дар хонаи Худованд мебинам, дар намозгоҳҳои Масҷид-ул-ҳаром, ки сараш маълуми таҳаш нопадост. Вақте ки ба ният мепардохтем, устодам ёдовар шуд: «Мо амалҳои умраро анҷом додем ва ба фоли нек аст, ки ин намози шом аъмоли некамонро такмил мекунад».

* * *

Гилеме маро аз болои абрҳо мебарад. Зери поям мисли махмал нарму маҳин аст, аз чор сӯ ҳавои сарду форама мезазад. Ногаҳон аз ҷавлонғаи осмон ба поин омадам, гилем бо суръати бод аз миёни абрҳо берун омаду дар фарози деҳаи ошное ба парвозаш идома дод. Саравал дар гирду барам шоҳаҳои сабзу хуррами дарахтон алвонҷ мезаданд, ки ғайричашмдошт, онҳо ба сурати ғариштаҳое даромаданд. Ман гӯё савори тахти шохӣ мерафтам ва перомунам он парихои хубчеҳраи нознин бо таъзиму тақрим бол меафшонданд. Аз жарфои осмони нилгун тӯдаи абрҳои саросема ва аз пушти онҳо нуру зиёи Хуршеди тобон ба роҳати ман осоишу оромии

бештар ато мекард. Дар дили ин меҳмонӣ дастархоне дар пешам густурда шуд ва бо як чашмзании кӯтоҳ нуқлу неъматӣ зиёд ба рӯи он фуру рехт. Ба шигифт омадам, вале сари таачҷубам нашикаста, баногоҳ ҷуссаи лӯндаю пойҳои кӯтоҳи улфати ҳамешагиам Мастон дар муқобилам падида омад. Ў аз ниҳояти шодмонӣ наметавонист даҳонашро бипӯшад, дар ду даст дутой шишаи шаробро дошта меистод. Як қад парида худамро ба қафо кашидам, аммо ҳамин дам ду фаришта ба сӯям ҳам шуданд, яке аз пушт сарамро масҳ меод, дигаре дасту китфонамро. Ҳамон ин ғамхорӣ тамом нашуда, ду фариштаи дигар аз ду паҳлуям ҷо гирифтанд. Ба маҳзи ин ки Мастон дар қадаҳҳо шароб рехт, як парӣ қадаҳи шароб ва дувумӣ газакеро аз дасторхон миёни ангуштони нозуку оҳории худ дошта ба сӯям дароз карданд...

Ана кайфу ана роҳат! Дар зери дастони нарму маҳин баданам гӯё мисли мум об мешуд. Чашмонам аз дида-ну тамошоӣ парӣни хушлиқо маст ва тамоми вучудам ғарқи нақҳату раёҳини диловез мегардид. Бо дидагонӣ хуморӣ ба улфатам Мастон, ки бо лабҳанди гарм наметавонист хурсандиашро пинҳон кунад, рӯ овардам.

– Ту рафиқи дилёби манӣ, чӯра! – гуфтам бо ихлос. – Ҳамеша ҳавои маро дорӣ, медонӣ қафаси танҳоиро чӣ гуна бояд шикаст.

Дасти нозуку нарми парии рӯбарӯямро, ки бо қадаҳ меистод, миёни панҷаҳоям гирифтам ва қадаҳро якҷоя бо дасти вай боло кашидам. Парии дуҷум дарҳол газак ба даҳонам гузошт ва бо қафи дигараш пешонию гунаҳоямро молида монд. Мастон дубора шароб рехт, боз ҳамон манзара...

Лаҳзае гузашт ё не, ногаҳон дунё дар назарам во-руна шуд! Нури Хуршед намонд, осмон тира гардид, фариштаҳо ғайб заданд. Ба ҷойи ду парии пуштам ҷонвароне пайдо шуданд қулдуру дурушту бадҳайбат. Онҳо ноҳунҳои дарозу чун сӯзан тезашонро бераҳмона ба ду шонаам халонида, ҷуссаамро озод бардоштанд.

Ман дасту почакзанон дар зери худ чоҳи сиёҳи беохире-ро дидам, даҳшати ногаҳонӣ вучудамро ларзонд. Дигар, аз ду парии пеш ва улфатам Мастон хабаре набуд, чойи онҳо ду чини аъҷуба бо даҳону биниҳои гормонанд ва чашмони калон-калони косасон бо захрханду тамасхур ба ман нигоҳ мекарданд. Яке на шиша, балки кӯзаи калонеро боло бардошт ва беист ба сару рӯям шароби сардери рехтан гирифт. Шароб на танҳо сард буд, бӯи бади туршии чандсадсолмондари медод. Дилам бечо шуд, саҳт хунук хӯрдам, ин кам буд магар, аз ниҳояти тарси ногаҳонӣ танам чун барги бед меларзид. Махлуқҳо бо ин ҳунари зишти худ қаноат накарданд. Онҳо ваҳшиёна сарамро миёни панҷаҳои хорноки худ гирифта, саҳт тофта-тофта, ба боло бардоштанд ва ба маҳзи ин ки хостанд аз даҳону биниям шароби тунд бирезанд, бо тамоми неру, ҳазорҳо рагу пайи баданамро таранг кашида, аз таҳи дил фарёд задам:

– Не, не, не!!! Сар диҳед маро! Сар диҳе-ед!!

Инҷо ба худ омадам. Ба рӯи пешониам гармии ҷонфизоеро ҳис кардам. Пилкҳои ларзони ду чашмам беист такон хӯрданд. Дар пешорӯям сурати устод ҷило дод, руҳсори ӯ аз нури чароғҳои хиёбонии пушти шишаҳои баланди хонаамон равшан мешуд.

– Хоб мебинӣ, рафиқ, хез аз чоят! – даст аз сари ман бардошта бо таъкид амр кард ӯ. – Вақте ки субҳи бомдод медамад, одамро сиёҳӣ зер мекунад. Зуд бош, таҳорат гир, ба намоз мебароем.

Беихтиёр парида аз бистари хоб хестам. Чун камкам ашёи хонаро дидаму устоди яктаҳпӯшамро, ба худ омадам. Ҳанӯз оғуштаи биму нигаронӣ аз дасти хаёлиҳои бесару нӯг, гуфтам:

– Даҳшат, бало! Маро аз қулдурҳои бераҳме наҷот додӣ, устод...

– Хоб бародари марг аст, рафиқ! Вақте ки мехобем, руҳ аз бадани мо ҷудо мешавад, ҳамон тавре ки агар бимирем руҳамон мепарад. Ба хусус, аз хоби пагоҳӣ

парҳез кун, ки ин ихлом²⁰ ба дидани ҳар гуна хоб водор мекунад. Бихез, худро ба тартиб биёр, шустушӯ кун, ҳама шайтону чину парӣ аз ту мегурезанд!

Кош устод медонист ман чӣ гуна хобе дида будам. Аммо чизе нагуфтам, аслан намехостам шаробхориҳои даврони «беақлӣ»-ям дубора рӯи забон ояд. Аз ҳама бештар, худам тоқати шунидани суханеро дар ин бора надоштам. Туро бало гирад, Мастони бодапараст! Ҳамон қадар улфатиҳо сари шишаҳои шароб бас аст! Дигар намехоҳам ба гуноҳони кабира ғӯта занам. Чун ба роҳи ислоҳ даромадам, рӯзу шаб тавба мекунам, то фосиқ набошам...

Хушбахтона, аз пайи гуфтаҳои устод рафта, ба роҳи рост по ниҳодам. Чашм нарасад, акнун таҳорату вузуро бо маҳорат мегирам. Азбаски пас аз амалҳои умра ҳашт-нуҳ рӯз то фарорасии Арафа фурсат доштем, ба аҳкоми зиёде ворид шудам. Дамаш гарм устод Дарवेशро, омӯзгори беҳамтоест ӯ!

Ҳамин омӯзгории устодам ва домулло буд, ки ману чанд тан ҳамгурӯҳамон нашъаи ҷаримаро ҳам чашидем. Ҳар гуна халофкорие, ки ҳангоми адои амалҳои умра рух медиҳад, боиси каффора мегардидааст. Аз ҷумлаи амалҳои норавои мо ҳамон мӯйсаргирии нопурра буд, ки ману устодам ба кам гирифтани мӯйи сарам шак доштем. Фикр мекардам танҳо ман ба як гӯсфанд ҷарима шудаам, аммо дертар донистам, ки се-чор нафар бонуи гурӯҳамон низ ба хотири кам буридани гесу, истифодаи собуни муаттар дар ҳангоми адои амалҳои умра ва Сирочу Илès низ, ба сабаби он, ки тавофи Каъбаро бе вузу анҷом додаанд, ба ин гуна садақа «гирифттор» шудаанд. Ба бахти нек, ин гирифтторӣ барои мо масарратбахш буд, чаро ки мо сари вақт аз гуноҳон пок ва аз хичолату сарафкандагӣ дар назди Парвардигор раҳой меёфтем!

Ба ин минвол, рӯз аз пайи шаб меомаду пойи мо

²⁰ Ихлом – хобҳо, хобҳои шайтонӣ

аз Каъбатуллоҳ қанда намешуд. Ба Худо, он ба мисли оҳанрабое буд, ки моро беист ба сӯи худ мекашид. Ман ба ин эъҷоз қоил омада ба устодам мегуфтам: «Чӣ сирре дорад, ки тамоми рӯз ба сӯяш мешитобӣ, шабҳо низ орзу мекуни тазтар рӯз шаваду ҳарчи зуд ба суроғаш бирасӣ...» Дар ҳоле, ки аз дидагонаш нури мамнуният ламъа мезад, устодам аз лабхандҳои малеҳи худ бароям ҳадя мекард.

«Тавофи хонаи Худо аз зеботарину пурқозибатарин амалҳои аҳли муслим аст, – ҳар бори наздик шудан ба Каъба мегуфт домулло. – Худатон гувоҳ, вақте ки ошиқу дилбохтагони ҳарими кибриёӣ чандин фарсанг рохро паси сар карда, ба шаҳри муаззами Макка, ба ин замини поку муқаддас мерасанд, ҳамчун касоне, ки аз ниҳояти ташнагӣ худро ба чашмаи об андозанд, бо бесабри остонаҳои Масҷид-ул-ҳаром ва Байтуллохро мебӯсанд. Пеш аз он, ки ба ин даргоҳ бирасем, ҳар яки мо саравал худро бо оби тавба мешӯем, то ки бори вазнини гуноҳҳоямонро аз дӯш канор гузорем».

Ба ин суҳанҳои домулло устодам ҳақимона меафзуд: «Он гоҳ ғулс карда, такбиргӯён ворида масҷиди азимушшаън мешавем, ба майли хотир, бо эътимоди комил. Ошиқона дар гирди Каъба мечархем, бо вучуди гармою ҳавои доғи нафасгир ниёишҳо мекунем... Басе ҷолиб аст, ки дар ин рӯзҳо фариштагони посбони Худованд ҳамроҳи мо хонаи Аллохро давр мезананд, то ки онро аз пайравони шайтони лаъин ва ситамгарон ҳифозат намоянд».

Бо шунидану пазируфтани панду дарсҳои устодон ҳатто мани бечуръат ба саф даромадам, то ҷое, ки дил ба дарё зада, ҳеч намозеро қазо ва зиёрату тавофи масоҷиду Байтуллохро қанда намекардам. Пас аз гузашти ин дувоздаҳ-сенздаҳ рӯзи умраю тавофҳо то ҳадде гӯшт партофтам²¹, ки бовари ҳамсафаронам намеомад. Устод имрӯз ҳам ба зудӣ омода шуданамро ба намоз

²¹ Гӯшт партофтан – маҷ. лоғар шудан

дида, бо лабханд гуфт: «Қанд зан, рафиқ, ту дигар он Ар-боби шикамдору сусткор нестӣ!»

Мо дастачамъ салоти бомдодро дар намозгоҳи хутел гузоштем. Сипас дар ошхонаи умумӣ ноништа карда, ба ода-ти маъмул, ҳамоно ба берун шитофтем. Моро оҳанрубои Каъба ба сӯи худ мекашид, дар назди хутел автобусҳои навбатдор низ мунтазири мо – аҳли бетоқат меистоданд. Имрӯз домулло ба ману устод ҳамроҳӣ мекард. Ӯ хомӯш нанишаста, ба маҳзи роҳ уфтодани автобус, дар сари курсиаш тоб хӯрду рӯ ба сӯямон гардонд ва таъриф кард:

– Ҳамон тавре ки чандин бор гуфтаам, дар Умулқуро²², ки қиблагоҳи муқаддаси мост, саъй кунед ҳар рӯз, на, ҳар лаҳзаро ғанимат шумурда бо зиёрату ибодату тавоф машғул шавед. Имрӯзҳо як пойи шумо дар Масҷид-ул-ҳаром аст, аз ин рӯ, то метавонед бе вақфа намоз гузоред. Як фақара намоз дар ин ҳарामी пок баробар бо сад ҳазор рақъат намози ҷойи дигар аст!

– Аз ин суханатон тамоми баданам бичиррос зада рафт, домулло, азбас савоби бисёр хоҳем гирифт! – бо хушҳолӣ гуфтам ман. – Оё дар ҳуди ҳамон масҷид ҷойҳое ҳаст, ки аз гӯшаҳои дигараш боарзиштар бошад?

Домулло гуфт:

– Бино ба ривоятҳо, Ҳатими мо – байни Ҳаҷаруласвад ва дари Каъба, ки дар он аз ҳама бештар бо хушӯ ва хузуъ даст ба дуо мебардорем, арзиши воло дорад. Аз он пас намоз гузоштан дар канори Мақоми Иброҳим, сипас дар Ҳичри Исмоил ва дигар, ҳар кучо, ки ба Каъба наздиктар бошад...

Як дам дар автобус хомӯшӣ ҳукмрон шуд. Зоҳиран, ҳама гуфтаҳои домуллоро аз мадди хаёл гузаронда ба наҳви худ таҳлил мекарданд. Ҳарчанд, ба қавли Мавлавӣ, гуфтан сим асту хомӯшӣ зар, домулло ба сукути нишаста таҳаммул накарда, дар дили гур-гури мусофирбар суханашро пай гирифт:

²² Умулқуро – номи дигари Макка; ин шаҳро ҳамчунин Бақка, Баладулҳаром, Баладуламин номидаанд

– Азбаски ба масчиди Каъба меравем, дар он ҷо амали тавоф савоби бисёр дорад. Бидонед, тавоф ҳам ба мисли намоз аз ибодатҳои илоҳӣ аст, танҳо бо ин тафовут, ки дар он хомӯш наистода метавонӣ сухан гӯӣ. Ва ин сухани ту бояд пур-пури зикру дуо бошад. Ман аз он чиз дар шигифтам, ки танҳо ҳамин хона, яъне Байтуллоҳ тамоми сол ёрону ҳамнишинҳо дорад, атрофи он аз тавофкунандагон аслан холи намешавад.

– Банда ин ҳолатро дар ҷисми худ низ имтихон кардаам, – дар ин ҷойи сухан луқма партофт устодам ва бо ҳаяҷон ба гӯши ҳама расонда шеъраке хонд: –

*Ману Каъбатуллоҳ – ду ёри қарин,
Дар ин фасли гармо шудем ҳамнишин.
Тавофу ниёиш кардам басе,
Ба ҳукму ба лутфи Ҷаҳонофарин!*

– Э, офаринат Мулло Дарвеш! – бо хушҳолӣ хайрати худро пинҳон накарда гуфт домулло. – Дар ҳақиқат, намедонам ин хонаи муқаддас ҷӣ сирре дорад, ки дар ҳар гуна обу ҳаво ҳамаро қарину надими худ месозад. Шунда будам, ки агар бороне ҳам ояд, мардум барои паноҳ ҷустан ба зерӣ сақфҳо намедаванд, балки по дар даст ба ҷониби Каъба мешитобанд. Онҳо талош мекунанд ба атрофи Хонаи Худо бираванду дар зерӣ новадони тиллоӣ ҷо хуш кунанд ва бо оби бороне, ки аз боми Каъба фуру мерезад, худро бишӯянд ва пок шаванд.

Ҷун ба масҷид расидем, ин дафъа аз боби ҳамешагӣ ба дохил нарафтем. Домулло ба хоҳири ранҷ додан буд ё ошно кардан бо созаҳои аҷоибу ғароибӣ намозгоҳи азими сетабақа моро давр занонда, аз тарафи кӯҳи Абуқубайс ва Бурҷи соат ба дарун роҳнамоӣ кард. Дар ин самт одамон аз дарҳои Билол, Ҳанин, Исмоил, Аҷед ва боби Малик Абдулазиз ба зиёрати ҳарам ва Байтуллоҳ мушарраф мешуданд.

Тавофи имрӯзаи мо қабл аз оғози амалҳои ҳаҷ охири буд. Ҳамин ки аз хатти сабзранг ба гардиш сар кар-

дем, домулло сари по дуохое дар дил хонда омин гуфт ва ба мо ёдрас намуд:

– Худо хоҳад, пасфардо ба Мино мекуҷем. Ниҳоят, замони амалҳои ҳаҷчи муборак низ фаро мерасад. Азбаски иҷрои маносики ин фаризаи мо машаққатҳои зиёд дорад, бояд як рӯз истироҳат кунем.

– Оё ранҷ кашидан беҳтар нест? – аз дарсҳои устодам ҳамин маъни ба хотирам омад. – Савоби бештар мегирифтем.

Домулло ва устод ҳар ду лабханд заданд.

– Мо то имрӯз бисёр саъй кардем – ранҷ ҳам кашидем, роҳат низ бурдем. Агар то охири нафас ҷон канему дар замони ҳаҷ ба дарду ранҷ мубтало шавем, Худоро хуш намеояд. Ҳамин ҳозир пайғоми тозае ба мо расид, раҳбарамон аз тариқи телеграмм шодмони худро бо як навори тасвири фиристодааст.

Азбаски дар миёни одамон роҳ рафтан саҳт буд, худамро базӯр ба устодаму домулло мерасондам. Ин таниҷусадори ман имкони пеш рафтан намеёфт, аз пешу пас, аз ду ҷониб зану мардон часпида роҳ мерафтанд, тез-тез роҳи маро бурида мегузаштанд. Бо ин ҳол, суҳани охири домулло рағбати роҳгардиамро афзун кард. Бо ҳирси шунидани пайғоми хуш бо ҳарчи неруе доштам ба ӯ наздик шудам.

– Хушбахтона, имсол Арафа ба рӯзи ҷумъа рост омадааст! – бо мамнуният эълон намуд домулло. – Аз ин рӯ, ҳаҷче, ки мо анҷом медиҳем, Ҳаҷчи акбар хонда мешавад, ки савоби бисёр дорад. Ин ҳиммати Худованд фархунда бод, дӯстонам!

Устодам кунҷови карда пурсид:

– Савобаш чӣ қадар аст?

– Баробар ба ҳафтад ҳаҷчи маъмули!

Шигифти мо беандоза буд. Медидам, ки тамоми ҳамсафонамон бо шунидани ин хабар сурурангез шодубод даст ба боло карда, ба номи Худованди карим дуоҳо мехонданд. Ман бошам, ҳанӯз аз умқи ин гуфтаҳо

сар дарнамеовардам. Симои суоломези маро пай бурд магар, устодам қадаммониашро сусттар кард ва китф ба китф ба ман наздик шуда гуфт:

– Арафа рӯзи нухуми зилҳиҷча, аз рӯзҳои бофазилат аст. Дуои ин рӯзро ҳатто аз рӯза афзал донистаанд. Мо ҳаҷҷи худро бо истодан дар мақоми Арафот сар мекунем...

Дар ин ҷойи сухан як тӯда тавофкунанда ба мо фишор оварда, аз байнамон ба самти беруни саҳни Каъба гузаштанд. Устод дар пеш монду ман дар қафо. Маҷбур шудам то гузаштани охирин нафари гурӯҳи «ҳамлавар», ки аз либосҳояшон ба индунезиҳо шабоҳат доштанд, тоқат карда сари ҷо биистам. Шиками калонам дубора фанд дод, чун мисли устои лоғар наметавонистам ҳар гуна «садд»-ро бурида ба пеш равам, лоилоҷ аз дастаамон гусаста шудам.

Тавофи Байтуллохро ба танҳой идома медодам, ки ногаҳон аз миёни садҳо зиёраткунанда суханҳои ошно ба гӯшам расид. Як нафар бону бо забони ширини форсӣ расову бурро ниёиш мекард. Ба тан либоси баланди обираи пӯшида, ба сар рӯмоли ҳарири сиёҳгунеро баста буд. Мисли ман шиками калон дошт, вале на аз фарбеҳӣ, балки дучон менамуд. Бо сари ҳам шумурда қадам мениҳод, кафи дасти чапашро ба рӯи шикамаш гузошта, бо дасти дигар тасбеҳеро дона мегардонд. Садои дилнишини ӯ ҳушу ҳаёли маро рабуд.

– Худоё Худовандо, чун ману фарзандамро ба ҳузури худ пазируфтаӣ, марҳамату лутфатро аз мо дареғ мадор, – мегуфт ӯ бо муноҷоту розу ниёз, – ло ҳавла ва ло қуввата илло биллоҳил алиял азим²³. Илоҳӣ, илоҳӣ, ҳамду сано туро сазост. Туӣ он кариме, ки бандаи даргоҳатро ба малакути хеш ҳидоят фармудӣ. Эӣ Худои ман! Бандаи навхези боғи иноятро, ки дар олами раҳм дорам, ба ту месупорам, то дар малакут тифли раҳмонӣ

²³ *Маъниаш*: ҳеч неру ва тавоне ҷуз аз сӯи Худованд баландмартаба ва бузург нест

лоиқи зикру санои яздонӣ ва сазовори тамчиди субҳонӣ ва мустаҳаққи алтофу фазли самадонӣ гардад ва дар дили таълими раббоният нашъу намо ёбад. Туӣ бахшандаву меҳрабон ва туӣ Худованди азимул-эҳсон...

Бо шунидани овози маҳину дилангези бонуи ҷавон беихтиёр ба ӯ нигоҳ кардам, чашмам ба чашмҳояш уфтод. Чӣ чашмҳое! Бо ин ки беист ашк мерехт дар шаҳлоию чодуӣ беҳамто буд. Агарчи рӯмоли калонеро аз сар андохта мӯю гардану шонаҳояшро то камар пинҳон мекард, себи сурхи гунаҳояш бас дилрабо ба назар мерасид. Истоуди ӯ дар ин зиёрати пурмашаққат ва ба хусус, худро аз ёд бурда барои чанини батнаш ниёишу сачда ба ҷо овардани бонуи ғамхор маро ба шигифт овард. Мисли ин ки дар пешорӯям фариштае бо ҳусни ахурой чеҳра боз мекард.

Дар атрофи Каъба давр мезадему ҳамаро чун як оила медидам – зану мардро, сапеду сиёхро, гандумгуну норанҷиро, қаҳваию қирмизиро, хурду калонро... Ин ҷо чашмҳои ҳарис, ки ба номаҳрам биуфтад, кӯр аст, ҳисси шаҳвонӣ, ки аз тинати ҳайвонӣ бархезад, мурда аст, олу-да шудан бо ширку дурӯғу фиребу ҳар чӣ зишт бошад, билкул норавост. Ман гӯшу ҳуш ба дуохонӣҳои бонуи ношинос, устухон хурд карда, аз Мултазаму²⁴ Мақоми Иброҳим²⁵ гузашта ба Ҳичри Исмоил расидам. Қадам мениҳодаму беҳабар, дар миёни дастаи зиёраткунандагони эронӣ уфтодани худро нафаҳмида мондам. Мисли ин ки дар сафи намоз бошанд, онҳо чор-панҷкаси кано-

²⁴ **Мултазам** миёнаи рукни Ҳачаруласвад ва дари Каъба аст, ба гуфтаи Хоқонӣ:

*Бӯсу дуо Каъбаро, бар дару дастат чунон-к,
Мавзеи бӯса Ҳачар, ҷойи дуо Мултазам.*

²⁵ **Мақоми Иброҳим** – манзур санге аст, ки Ҳазрати Иброҳим хангоми бозсозии Каъба зери пойи худ мегузоштааст, то дасташ ба қисмҳои болои девор бирасад. Ин санг пеш аз ислом дар даруни Каъба буд. Пас аз нозил шудани ояи «Ва аттахизу мин мақоми Иброҳима мусалли» (аз мақоми Иброҳим барои худ ҷойи намоз баргузинед), бо дастури расули акрам онро аз дохил берун оварда перомуни Каъба ниҳодаанд.

ри ҳам истода, қафоиҳо даст ба китфи дӯстони дар пешбуда гузошта, бо такрори дуоҳо дастчамъона овоз меконданд. Вақте ки ба девори нимдоираи Ҳичри Исмоил расиданд, ҳама даст ба пеш ёзонда пайи ҳам зикру тасбеҳ гуфтанд. Чанд муддат ҳар кас ба навъи худ аз Худову расул ёд кард. Вақте ки шишаи пазмонӣ шикасту асабҳо аз ранҷи фиروق роҳат шуд, аз пеш садои марди болобаланде ҳамаро мутаваҷҷеҳ сохт:

– Ба ин мавзеи пок по ниҳоданамон муборак бод! Ин ҷо Ҳичри Исмоил аст, номи дигараш Ҳатим. Пас аз он, ки Ҳазрати Иброҳим бо Ҳочар ва фарзанди ширхорашон Исмоил ба водии Макка мерасанд, бо роҳнамоии Ҷабраил дар ҳамин ҷо муқим мешаванд. Ҳочар бо Исмоил аз ҷӯбҳои дарахт соябон сохта, гӯсфанд бонӣ мекард. Оре, модару писар дар ҳамин макон умр ба сар бурданд ва қабрашон низ дар ҳамин ҷост. Ҳичри Исмоил то омадани ислом ҳам ҷойи тавоф буд, расули ақрам Муҳаммад пас аз расидани ваҳйи пайғамбарӣ дар ин ҷо бисёр менишаст. Ў бо тоату ибодат қонеъ нашуда, доиман ба хидмати мардум камар мебаст, ба саволхояшон ҷавоб меод...

Бо шунидани суханҳои роҳбалади эронӣ риштаҳои хаёлам ба дуки рӯзгори Исмоил печид. «Содиқулваъд... Бечора дар роҳи эътиқодаш чӣ қадр азобхоро аз сар гузаронд, – ин нақлхоро устодам мегуфт. – Хушқавлиаш то ҳадде буда, ки дар ҷое бо як мард ваъдаи мулоқот гузошта як сол дар интизори ӯ менишинад. Забехуллоҳ... Ў аз ҷумлаи собироне аст, ки барои Худо ба қурбонӣ сар ниҳодааст. Фармонбардори Худо... Ҳамроҳи падараш ба сохтани Каъба камар мебандад. Исмоил санг меовард, Иброҳим бино мекард. Ҷоҳи Исмоил... Ҳамон ҷоҳи Замзам аст – обе, ки Офаридгор ба модару фарзанди ташнамонда фароҳам оварда буд».

Бо сози худ роҳравон аз дастаи эронӣ ҳам ақиб мондам. Дигар ба касе тавачҷуҳ накарда, дар атрофи Байтуллоҳ ҳафт бор давр зада, такбиру таҳлилу

тасбеҳи фаровон гуфта, тавофамро ба поён расонидам. Вақте ки ба назди даббаҳои оби Замзам омадам, ҳама ҳамгурӯҳонам дар як ҷо ҷамъ шуда, бо ризомандӣ аз бўсидани остонаҳои Байтуллоҳ чехра боз мекарданд, бо рехтани ашкҳои хурсандӣ ва лабхандҳои зебо, ки гӯё аз рехтани борони муҳаббат ба сару кӯлашон гувоҳӣ меодод, мунтазири рафиқони дигар меистоданд. Дар ҳоле, ки қалби ман низ аз ишқи беохир ба Ёри лоязол ва бахти расидан ба тавофи хонаи Вай шод мешуд, ба онҳо пайвастам.

* * *

Шаҳраки чодарҳо. То расидан ба ин чодаристон, мо эзору ридо ба таху болои бадан печонида, дар намозгоҳи худамон барои анҷоми амалҳои ҳаҷ ният карда, «лаббайка» гӯён ба роҳ баромада будем. Вақте ки Офтоб аз болои сар ба самти мағриб моил шуд, автобусҳои мо ворида шаҳраки муъҷизавии хаймаҳо гардиданд, ки саросар бо ранги поки сапед дар миёни ду доманакӯҳ худнамоӣ мекард. «Сарзамини Мино, – аз дил гузарондам ман он чиро устодам нақл карда буд, – маконе, ки ҳоҷиён аз рӯзи даҳум то рӯзҳои дувоздаҳуми сенздаҳуми зилҳичча дар он ҷо мемонанд. Ақаба қисмати поёнии Мино аст, ҳамон ҷое, ки мусалмонони Ясриб нахустин бор бо Расули Худо байъат кардаанд²⁶. Дигар, водии Муҳассар – дуртарин қисмат аз Макка дар миёни кӯҳҳои Муздалифа ва Мино, ки дар он ҷо сипоҳи Абраҳа ба нияти худ – хароб кардани Каъба нарасида, гирифтори азоби Илоҳӣ шудааст...»

Ҳанӯз ба ҷойгоҳамон наомада, хаёлангезиҳои маро садои ваъзи домулло барканд. Ў бо садобари дасташ шунаво ба мои саропо эҳромпӯшида ба сухан пардохт:

– Ин мардуми мост, ки бо таърихи қадима ва урфу одатҳои ранг ба рангаш ҳамаро ангушт ба даҳон мондааст. Мо ҳанӯз то омадани ислом фарҳанги волои зиндагӣ, андешаю сухан ва дониши пешрафта доштем.

²⁶ **Байъат кардан** – аҳд кардан, даст додан (ба касе)

Пиндору боварамон низ ба Худои ягона буд, ки дар Ислом он боз ҳам мустаҳкаму устувортар гардид ва ба Офаридагори имон оварда гуфтем: «Маъбуде ба ҳақ чуз Аллоҳ нест ва Муҳаммад паёмбари Аллоҳ аст». Бояд донист, ки пеш аз Ислом ҳам мо рафторҳои начиб доштем ва покиву покизагӣ улғуи зебоии ҳаётамон хонда мешуд. Мо ин ода-тамонро аз тариқи намози панҷвақта ба субот расонидем. Фикр мекунед аркони дигари Ислом – рӯзадориву закот аз осмон омада? Ҳаргиз! Ин фаризаҳои мусалмонон низ аз чашмаи одатҳои қудсии гузаштагонӣ мо об меҳӯрад, ки ҳамасола барои пок кардани тану ҷон аз олудагӣҳо ҳиммат мегузоштем, доиман ба мустамандон, ба фақиру бечорагон дастӣ ёриву саҳо дароз мекардем. Мо аз қадим мардуми хайрхоҳ, олиҳиммат ва меҳрабон будем. Ба бузургони худ эҳтиром мегузоштем, ҳатто ба он мекӯшидем, ки ёдӣ даргузаштагон нек дар хотир бимонад. Оташкада барои мо макони муқаддас ва маҳалли сачдаву ниёиш буд. Дар он оташи ҳаёт, оташи инсоният, оташи қадр арзишҳо бевақфа ламъа мезад. Ин аст, ки мо бо омадани Ислом ин ниёишгоҳи худро бо тамоми шоистагӣҳо ба Каъба иваз кардем ва дар заминаи эътиқоди беинтиҳо сар ба остонаи хонаи Худо мениҳем. Акнун ҳар як мусалмон дар давоми умри худ ҳадди ақал як бор Байтуллоҳро зиёрат мекунад, – домолло дар ин ҷойи сухан ба оромӣ сухан гуфт, маълум буд, ки мушарраф шудан ба ин бахти нек ва оғози аъмо-ли ҳаҷ ўро ба ҳаяҷон овардааст. Бо иштиёқи бештар, тавре ки ашқи захида аз чашмонашро пок мекард, даст аз рӯй қашида, дунболи суханаш рафт: – Ин Байти атиқ дар Маккаи мукаррама аст, ки мусалмонон онро ҳамчун қиблаи намозу дуоҳои худ қабул кардаанд. Онҳо, ҳарчанд аз ҳам дур ҳастанд, дар роҳи некиву тақво ба хотири доштани ягонагӣю ошноӣ ва ҳамкорӣ ба сӯйи Худованд мешито-банд. Барои ҳар як мусалмони болиғу оқилу тавонманд вочиб аст, ки хонаи Ўро зиёрат кунад, тавофи Байтуллоҳро ба ҷой оварда, дар пайравии паёмбар маносики ҳаҷро анҷом диҳад. Инак, мо бо нияти холис сарбаландона ба

даргоҳи ҳаҷ расидем! Азбаски фардо ҷумъаи муборак аст ва рӯзи Арафа, Ҳаҷчи акбар насиби мо хоҳад гашт, ҳаҷче, ки миллионҳо нафар дар орзуяш ҳастанд!

Дар ин рӯзҳои доғи тобистон аз ҳутел ба хиёбон, аз хиёбон ба Масҷид-ул-ҳаром, аз он ҷо ба ҳавлии Каъба ва дубора ба берун – фазоҳои гарму сардро муттасил иваз кардан асари худро бармало бар мо мегузошт. То ба шаҳраки чодарҳо расидем, маълум шуд, ки чанд нафар ҳамроҳамон сармо хӯрдаанд. Сурфаҳои ачибе доштанд онҳо, чун бузҳои хунуздада кӯтоҳ-кӯтоҳ, вале тӯлонӣ пуҳ-пуҳкунон ранги рӯяшон суп-сурх шуда мерафт. Ману устодам, ба бахти бад, исҳол гирифтем. Мушкили мо аз сурфазанӣ ҳам бадтар буд, то омадан ба Мино се рӯз боз як поямон аз дастшӯйӣ²⁷ намебаромад. Ҳар ду то охирин лаҳза, то даме, ки аз автобус фуромада дар хаймаи саднафара ҷойгир шудем, базӯр тахаммул кардем. Ба маҳзи кӯлапуштҳоро дар канори тахтоб гузоштан, ба самти ҳоҷатхона шитофтем. Устод Дарвеш, дар сурате ки ҳар ду лӯкка медавидем, нимшӯхию нимчиддӣ бо захрханд гуфт:

– Рафиқ, як зарра ҳам набояд чакад! Эҳром ки нопок шуд, дигар вой бар ҳоли мо!

– Рафт-у чакад чи?

– Бояд эҳроми нав бихарӣ!

Эҳ, Худоро шукр, поку покиза сабук шуда баргаштем. Акнун ба роҳатӣ мемидам, ки ду тарафи роҳрав пушти ҳам хаймаҳои юртшакл қарор гирифтаанд, онҳо дар қисмати пеш барои мардон ва дар идома барои бонувон ихтисос доштанд. Дар роҳрави асосӣ бошад, чандин самовари барқиро дар назди ҳар як хайма бар рӯи мизҳои пилостикӣ ва дар канори онҳо чандин баста истакони картонии якмасрафӣ ва бастаҳои ҷойи хушки сиёҳу кабуд гузошта буданд. Пушти ин гӯшаи «ҷойхонаҳо» ҷавонҳои сиёҳпӯст чунбучӯл доштанд. Онҳо барои ҷойхӯрақҳои мо беист об мечӯшонданд. Дар гирду бари хаймаҳо низ чандин зани зангӣ доим дар равуо буданд, онҳо назофати

²⁷ Дастшӯйӣ – ин ҷо: ҳоҷатхона, ташноб

роҳравҳоро назорат ва ҳар чӣ аз хобгоҳҳо берун меомад, дар сатлҳои калони партов чамъ мекарданд.

Ҳамин ки аз дарпорчаи буридаи овезон дохили чодар шудем, ғалоғулаи сахте моро ба ҳайрат овард. Аъзои гурӯҳи дигаре, ки ҳамроҳи дастаи мо дар хаймаамон ҷойгир шуда буданд, мисли хурӯсҳои ҷангӣ ба сари ҳам мепариданд. Баҳсу ҷарри онҳо торафт вусъат мегирифт, касе ҳарфи касеро гӯш намекард. Ба онҳо расида фаҳмидем, ки дашному хархашаашон ба хотири ҳавосозҳои хайма будааст. Ҳар кадомаш мехост тахтхоберо дар муқобили дастгоҳи хунақун соҳиб шавад. Саргурӯҳашон низ муллои паканае буд, ки овози маҳини духтарона дошт, касе сухани ӯро гӯш намекард. Азбаски ин гуна ҳолат барои мо бегона буду дар айёми ҳаҷ чунин бархӯрду муомаларо аслан ба гӯшаи хаёл намеовардем, домуллоямон бе-ихтиёр аз ҷо хест ва бо як ҳайбати бемисл ба самти онҳо тоб хӯрда, бо овози баланд гуфт:

– Эй бачаҳо, ин чӣ ношукрӣ аст, ки ҳар кас сози худро мезанад?! Шарм намедоред дар роҳи ҳаҷ барои ҳавосоз талаш мекунад? Вой бар ҳоли залилатон, агар медонистед пешиниён дар чӣ шароите дар Мино менишастанду вуқуф дар Арафот мекарданд... Не, маълум ки шумо нашунидаед, чизеро намедонед! Суннати паёмбарамон аст, ки ҳар як мусалмон дар роҳи ҳаҷ саҳтиву азобро меписандад. Бале, онҳо дар замони пеш дар биёбони миёни кӯҳҳо, дар замини саҳту санглох рӯзро ба шаб, шабхоро ба рӯз мерасонданд. Ҳоло бошад, дунёи дигар – хаймаҳои васеъ, хобгоҳи мучаҳҳаз бо фаршу бистари хобу ҳавосозҳо! Дониста монед, агар бо ин даъвоҳо маносики ҳаҷро оғоз кунед, ҳеч ниёише аз сӯйи шумо қабули Ҳаҷ намегардад. Оре, шумо дар кунчи ҷаҳолат мемонед ва ба гуноҳ меғӯтеду ба ширк!

Бе муболиға, домуллои мо салобат ва хӯю хислати дигар дошт. Ҳеч гоҳ об дар ғирбол намерехт, ҳар дам ваъз мегуфту насихатҳо мекард, суханаш бамаъни буд. Дар канори тоату ибодат пайваста ғами дигаронро меҳӯрд.

Ин каломаш бароям писанд меомад, ки дар ҳама ҷо такрор ба такрор мегуфт: «Дар ин маконҳои муқаддас то имкон доред сачдаю тавбаю тазарруъ кунед, ки ҳар илтиҷою зории шумо аз сӯйи Худо пазируфта ва гуноҳонатон баҳшида мешавад. Дар ин маконҳо ҳар як кори хайри шумо чандин баробар савоб дорад ва дар баробари ин, як кори ношоиста низ ҳамон қадар гуноҳу ҷарима ба бор меоварад!» Яъне, хато набояд кард!

Дастаи даргиршуда ба гиребони ҳамдигар, аз суханҳои домулло об шуданд, ҳар кӣ малулу сархам ба гӯшае, ки рост омад, хазида ҷой хуш кард. Медидам, ки дар чеҳраи онҳо аломати таассуф зухур мекунад, ҳар яке иштибоҳи худро дарк намуда, бо мулоимат ва изҳори хайрхоҳӣ ба сӯйи домулло ва ҳамсафони мо, ки ҳама хомӯшу дам дар дарун машғули суҳбату ибодат менишастем, чашм медӯхт.

Дар хайма ҷойи хоби мо дутарафа, тавре ки сарҳо ба девори ҷодар ва поҳоямон ба васат андохта шуда буд. Ҳар нафар машғули кори худ менишаст – яке рӯпӯши тӯшак дуруст мекард, дигаре аз кӯлбор либосу лавозим ё қанду курсу хушкбор дар меовард, домулло низ ҷойи дарозкардаи Сирочро, ки аз термос рехта буд, менӯшид. Дар ин лаҳзаи беҳаёли ногаҳон чашмам ба устод Дарвеш уфтод, ки худ ба худ лабханд мезаду бо шавқ ба ду ҷониб сар мечунбонд. Наздиктар ба ӯ ҳам шуда, гӯшаки пурсидам:

– Чӣ хабар?

ӯ сар набардошта, бо ҳамон шакарханд гуфт:

– Виёраи²⁸ бодирингҳои боғамон ба ёдам омад.

Каме гаранг шудам. Дар дили ин ҳама ниёишу сачда ёди полиз мекунад? Ҳамин дам гӯшаи чашмам ба домулло уфтод, ки ӯ низ номаълум табассум мекард. Ба ӯ рӯ овардам:

– Шумо чиро ба хотир овардед?

– Ҳеч, аз ин хаймаву манзарааш ба завқ омадам.

Бо ин ҳол сар ба зер афкандани ду нафар устод тааҷҷубовар буд, ҳеч гоҳ ба ин зайл намехандиданд. Аз

²⁸ Виёра – воиш; соқа (-и бодиринг, ток...)

нав бо аломати пурсиш ба устодам дида дӯхтам. Ў ба сухани аввалаш афзуд:

– Виёраҳои бодиринг дар самти мо нест, дар огарди рӯ ба рӯст.

Ин дафъа тоб хӯрда ба қатори дигар, ки се-чор пирамарди гурӯҳ дар муқобили мо менишастанд, назар афкандам. «Ваҳ! Чи аъҷубаҳое!», чун фармони худкор сар ба пушт тофтам. Дар ҳақиқат, бодирингҳои кашол аз соқаҳояш манзараи хандаоваре буд, ки домани боғбон ба онҳо соя меафканд. Мӯйсафедон зонуҳои худро боло карда роҳат менишастанд ва беҳабар аз қисми бози эҳрому диданиҳои зераш, гарми суҳбат буданд. Ба бебарвоии онҳо тоб наоварда, ниҳоят устодам гуфт:

– Ғафурбобо, эҳтиёт шавед гурба нахӯрад.

Мӯйсафед дарҳол рамуз фаҳмида, पोҳояшро дар рӯи тӯшак хобонд. Се рафиқаш низ ҳамона ба ӯ пайравӣ карданд. Ғафурбобо бо ханда гуфт:

– Дар хода бошад гурба меояд-дия. Дар гузарҳои мо гаштанаш ба гумон аст!

Ҳама баробар хандидем. Ин сабақи аввалин дар хобгоҳҳои сахроии дастачамъӣ буд, ки ҳар яки моро водор мекард ҳангоми шинухез бо эҳром хушёр бошем. Ҳамин ки бо хушҳолӣ як истаконӣ чой хӯрдем, садои муаззин баланд шуд. Аз тариқи баландгӯҳои бурҷӣ ба азони шом даъват мекарданд...

* * *

– Ниҳоят ба рӯзи Арафа расидем, – пас аз хондани дуои намози бомдод даст ба рӯ кашида гуфт устодам. – Имрӯз нуҳуми зилҳиҷча, замони оғози маносики ҳаҷ аст. Пас аз об шудани сангҳои ҳиҷрон, бо дурахшиши меҳри Илоҳӣ ва фуру нишастани шабҳои бедорӣ аз доманаи Мино ба замини муқаддаси Арафот даст хоҳем дод. Моро, ки бо ин ниятҳои пок ва тану пӯшишҳои ботаҳорат, ба масал, рӯзи растохез мунтазир аст, Худо ба тамрингоҳҳои ёдкарди хеш мехонад. Мебояд ба ҳама

пешомадҳо омода ва дар баробари таъзиму ниёишҳои фаровон сабур бошем. Инак, бо тулуи Хуршеди зарнигор ба роҳ мебароем, то дар саҳрои Арафот вуқуф кунем.

Бо суҳанҳои лазизи устод коми зеҳн ширин карда, даст ба омин бардоштам ва пурсидам:

– Пас аз ноништа ба роҳ мебароем?

– Ҳа, ноништаро дар ҳамин ҷо мекунем. Аз водии Муҳассар набояд пеш аз баромадани Офтоб гузашт.

Ман аз он чиз бениҳоят дар шигифт будам, ки домӯлло ва устодам ҳар қору ибодати дар пеш бударо қомилан медиданд ва медонистанд, ки дар қадом вақти рӯз ба қучо меравему ҷӣ амалеро анҷом хоҳем дод. Онҳо низ мисли ман бори аввал ба ҳаҷ меомаданд, вале аз ҳама чиз огоҳ буданд. Мани беҳабар ва шояд дигар ҳаҷгузoron низ, гӯё дар шаби тор роҳ мерафтем ва ин ду нафар чун қароғҳои тобон бароямон роҳ нишон медоданд.

Пас аз он, ки анвори заррини Офтоб аз сари нӯктези қодарҳо мунъакис шуда қашмқоро хира мекард ва дар дуродур низ ҳарсангҳои сиёҳи доманақӯҳҳои Мино сапеду нуқратоб қило медоданд, аз қор сӯйи «қодаристон» сели ҳаҷгузoron ба қониби дарвозаҳои ҳуруҷи равона гардид. Дар роҳравҳо мавҷи одамон ба дарачае зиёд буд, ки агар як нафар дар ин маҷро ба пас мегашт ё сари қо меистод, назми мавҷ баҳам меҳӯрд, яқинан тартиб аз байн мерафт. Аз ин хотир, дар фосилаи гунҷоиши ҳар дастаи панҷоҳнафара овози расои саргурӯҳон шунида мешуд, ки аъзои дастаи ҳудро ба тартиб ва роҳгардии муназзам фаро меҳонданд. Аз ду самт нозирони араб низ «ҳаҷҷи, ялла... ялла»-гӯён ба онҳо ёрӣ мерасонданд, ки ба гумонам ин «ялла»-ашон ба маънии бичунб, зуд бош, наист буд. Дар назди баромадгоҳ бошад, аллақай қорвони автобусҳо омодаи мусофирбарӣ саф қашида меистоданд. Ин қо чанд нафар шахси масъул бо ҳаракат ва ишораҳои маънидор ҳаҷгузoronро роҳнамоӣ мекарданд ва ба маҳзи пур шуда роҳ уфтодани ҳар як автобус, дигариро барои пештар омадан даъват менамуданд.

Бо вучуди саъю талошҳои раҳбарони гурӯҳҳо ва нозирону нафарҳои масъул, бонувон ба роҳгардии сангпушти тоб наоварда, аз ғояти бесабри сӯрохе дар бағали дарвозаи баромадгоҳ пайдо карданд. Чун диданд шикофи панчара роҳи мустақим ба кӯча аст, худро ба он сӯй заданд. Ғалоғулаи гӯшгир баланд шуд, дар натиҷа, садоҳои амромези нафарони масъул дар дили мавҷи ҳаёҳу ва овозҳои берабт ғарқ гардид. Касе наметавонист аз чапғалат задани занҳои ба шӯромада ҷилавгирӣ кунанд. Домулло моро, ба хусус, бонувони гурӯҳамонро ба оромӣ фаро хонд, бо таъкид изҳор кард:

– Шумо нигарон набошед, панҷ дақиқа пеш не, дертар ба Арафот мерасем. Ҳеч намефаҳмам, ба кучо шитоб доранд инҳо?!

Аз сӯроҳи панчара зӯр зада хорич шудани занҳое, ки мисли ман шикамдор буданд, хеле хандаовар менамуд. Ҳамин ки кадоме аз онҳо дар васати ду милгирд дармонда, наметавонист на ба пеш, на ба пас равад, як он аз қафо ба ӯ фишор меоварданд. Бечора ногаҳон канда шуда ба берун парίδα мерафт. Баъзеҳо кӯлбори калон доштанд, ки худ аз сӯроҳ мегузаштанду кӯлбор не. Ҳар касе, ки саъй мекард борхалтаашро низ аз қафо ба берун кашида гирад, наметавонист, зӯри беҳуда мезад. Он дам дар қафобудаҳо кӯлборро аз дасташ канда, аз болои панчара ба кӯча мепартофтанд. Дар воқеъ, манзараи хӯриоваре буд, аммо ҳаҷгузори бесабр бо шӯру ҳаяҷон намехостанд худдорӣ кунанд. Бо дидани ин ҳолат дар назди нозирони араб, ки шигифтзада сар ҷунбонда мекунанд, хичолат кашидем, аммо барои ислоҳи вазъ дастамон кӯтоҳӣ мекард...

Саҳрои Арафот. Саҳрое, ки ҳар сол як бор аз оби дидагони ҳазор-ҳазор ҳаҷгузори гирия дар остин пушта намекунанд. Саҳрое, ки дар тӯли як рӯзи тамои дилу чигари худро бо нафаси гарми дуохонҳои роҳи Ҳақ оромиш медиҳад. Саҳрое, ки атрофи кӯҳи ҳамномашро аз замони дамидани ғабри рӯз то мағриб шаддаҳои сартоса-

рии одамони покният печонида мегирад ва бо пӯшише
голибан сапедгун дар қалби сарзамини сачдапазир
худнамоӣ мекунад...

Автобуси мо низ нафири баланд сар дода аз корвонаш
чудо шуд ва дар назди даромадгоҳи майдони калоне, ки
мисли иқоматгоҳи муваққати Мино пур аз хайма буд,
таваққуф намуд. Ҳама пасу пеш пиёда шуда бо роҳбаладии
нозирони формадори араб аз ҳисори панҷарай ба дохил
даромадем. Дохил шуда дар канори роҳи дастрасии мум-
фарш мунтазири домулло истодем, ки ҳамеша тамоми
ҳамгурӯҳонамонро пиёда карда аз қафо меомад. Қабл аз
он ки ба сӯи ҷойгоҳи чодарии худ роҳ пеш гирем, домул-
ло даст боло карда дуои кӯтоҳе хонд:

– Расидан ба саҳро ва кӯҳи пурбаракати Арафот
хучаста бод! Ин сухани расули акрам ҳеч гоҳ аз ёдатон
наравад: «Беҳтарин дуо, дуои рӯзи Арафа аст ва беҳтарин
сухане, ки пайғамбарони пешин гуфтаанд ва ман боз
мегӯям, ин аст: «Ло илоҳа илла-л-лоҳу ваҳдаҳу ло ша-
рика лаҳ, лаҳу-л-мулку ва лаҳу-л-ҳамд ва ҳува ʼало кул-
ли шайъин қадир»!²⁹ Инак, фурсат доред дар тӯли рӯзи
Арафа ниёишҳо кунед, беҳтарин ниятҳои хешро изҳор
намоед, аз Худованди карим бароварда сохтани тамоми
орзуву ниятҳои начиб ва поки аз олудагӣҳои пештараи
худро тавалло кунед. Чаро ки ин рӯзу ин доманакӯҳ за-
мону макони беҳтарин барои пазириш ва иҷобати дуою
хостаҳо аст!

Ҳама даст ба омин бардоштем, тасбеҳу таҳлилгӯён
ба самти хаймаҳои чодарӣ роҳ пеш гирифтем. Алла-
кай то омадани мо саҳрои Арафот пур аз одам ме-
намуд. Дар майдончаҳои махсус самоварҳои барқӣ
ҷӯшида меистод, равуои ҳаҷгузoron ба таври пароканда
– ба сӯи дастшӯйиҳо, ба ҷониби панҷараҳои атроф, ки
доманакӯҳҳои сангу харсангӣ дар мадди назар буданд,
ба зери сояи дарахтони нахл ва бештар ба тарафи кӯҳи

²⁹ Тарҷумааш: Ҳеч маъбуде бар ҳақ ҷуз Аллоҳи ягона нест, Ӯ шарик
надорад. Мулку ситоиш аз Ӯст ва Ӯ ба ҳама чиз тавоност

гирдаки Арафот сурат мегирифт. Чодарҳои Арафот низ аз ҳар ҷиҳат шабеҳи чодарҳои Мино буд, танҳо ба вусъат бештар, ки агар хайма номем гӯё аз хишмате костаем. Бошишгоҳамон бо шаш ради тӯлонии бистару болинҳои хоб, ҳашт дастгоҳи бузурги ҳавосоз, ки аз онҳо фазои сарду мусоиде барои зисти муваққат фароҳам меомад, наздики дусад нафар ҳаҷгузори ташна ба лутфу марҳамати Худо-ро ба оғӯш гирифт. Чӣ гӯям, то ин ҷо ҳоли ману устодам ҷолиб набуд, ҳарчанд ҳабдору мехӯрдем, дарди шикам ва исҳол моро раҳо намекард. Бо ин азоб, баробари интиҳоби ҷойи хоб ва гузоштани василаҳо бо шитоб ба берун, ба самти дастшӯйиҳо шитофтем. Устод Дарвеш бо лабханди ҳамешагиаш маро ба зудтар қадам бардоштан фаро хонда, бо таъкид аз суҳанҳои пештарааш ёдрас намуд:

– Эҳром набояд нопок шавад! Агар дидӣ доғе уфтод ё ба ҷоё нопок расид, ҳатман бо оби кур³⁰ бояд шуст, – ӯ нигоҳе ба сачоқи калони ман афканда, лабаи сачоқи худро низ алвонҷ дода илова кард: – Боракаллох, бояд ғул бигирем. Ин ҷо одам бисёр аст, аз навбати тӯлонӣ ҳавсалаат сар наравад.

– Не, дигар чӣ коре ҳам доштем, ки бетоқат шавам. Мехоҳам ҳаммом кунам, мисли ин ки дар пӯстам кайк роҳ меравад.

– Дар ин ҳаво ҳаммом мечаспад. Чун рӯзи Арафа аст, тоза шуда то вақти шом дуохонӣ мекунем. Ана, дар ин ҷо ҳарчи тавбаю тазарруъ аз Худо дорӣ, изҳор кун. Мехоҳам имонат қавӣ, иродаат муҳкам ва сачдаю намозхоят комил бошад. Имрӯз «Арбоби нав» бояд чехра боз кунад!

– Худо хоҳад, устод, ман ҳеч кадом фармудаи туро дар замин нахоҳам гузошт, – беихтиёр даст аз рӯи шикам кашидам ва афзудам: – То чарбиҳои ин «тӯрба» об нашавад, то замоне, ки майнаам аз захри занбӯрҳои ҳамоқат пок нагардад, ором нахоҳам гирифт.

³⁰ **Оби кур(р)** – микдори муайяне аз оби мутлақ аст, ки ашёи олуда ба начосатро метавон бо он пок кард; ҳаҷми оби кур бино ба ихтилофи назарҳои фуқаҳо аз 376 то 480 литр будааст

Дар ҳақиқат, ҳам дар пушти дари дастшӯйиҳо ва низ хоначаҳои душ, ки вазифаи ҳаммомро адо мекарданд, сафи бепоени одамон ба чашм мехӯрд. Чуз навбат поидан чораи дигар надоштем, устод абрӯ боло кашида гуфт:

– Ин ҳам тарбият аст, рафиқ, «ас-сабру мифтоҳу-л-фараҷ!» Муҳим ин аст, ки вуқуфи мо дуруст бошад.

Домулло ва устодам баъзан бо «забон»-и худ суҳан мегуфтанд. Онҳо ин дам парвое надоштанд, ки ҳамроҳашон, ба хусус агар монанди манҳое бошад, мағзи ҳарфашонро дарк мекунад ё не. Ҳоло низ даҳонам чун дами кафши кӯҳна боз шуд. Саволomez гуфтам:

– Гоҳе гапҳое мезанед ки... «мифтоҳ», «фараҷ» «вуқуф»...

Сурати устод гул кард. Дар ҳоле, ки ӯ аз ман чудо шуда пушти дари душхонаи дигар навбат мегирифт, шунаво шарҳ дод:

– Аз ин сафкашиҳо низ одам пухта мешавад, дар ба-робари ранчи интизорӣ бояд таҳаммулро пеша кунем. Ин сабри мо калиди гушоишҳост! Дигар, вуқуф аст, ки онро сад бор шунидаӣ. Дар ҳамин рӯзи нухуми зилҳичча мо дар саҳрои Арафот мемонем, аз он хорич нашуда, аз зуҳр то вақти шом зикру дуоҳо мекунем, бо гирия дар назди Офаридгор ба пушаймонӣ бармегардем ва аз гуноҳони худ даст мекашем. Дар ин вуқуф муҳимтарин баҳрае, ки мо аз сафари маънавии ҳаҷ дармеёбем, омуризиши ҷурму гуноҳҳоямон аст...

«Арбоби нав» бояд чехра боз кунад. Аҷаб орзуҳое дорад устоди дарёдилам! Мехоҳад каворае ноҳамвор суфта шавад, чӯбе, ки аз аз кирмҳои қабоҳат пӯсидааст, чило диҳад, море пир дар гузари умр пӯст партояд...

Зехни ман орухонаеро мемонд. Бо ҳазору як хаёл дар талош будам ва бо сари варам намедонистам чашмам чиро мебинаду поям ба кучо меравад. Бо вучуди ин, аз пайи устодам як қадам дур намерафтам, ду дас-

ту ду чашм посбони эҳром монда, амалҳои ӯро такрор мекардам. Мо ҳанӯз вақти чоштгоҳ нарасида, аз дунболи ҳазор-ҳазор ҳаҷгузори сапедпӯш ба кӯҳи Арафот, ки номи дигараш Ҷабал-ур-раҳма будааст ва комилан бо сангу харсангҳои хурду бузурги суфташуда пӯшиш меёфт, баромадем. Бино ба амри домулло, аҳду ният кардем аз ҳар як қадамҷойи ҳазрати паёмбар бигзарем, суннатҳои ӯро ба ҷо оварем. Мо дар миёнаҳои кӯҳ, ки саросар бо одам пур буд ва аз бисёрии эҳромпӯшидагон гӯё дар пардаи сап-сафеде мепечид, ҷо хуш карда, ба тиловати оятҳову зикру ниёиш пардохтем. Замоне чанд гузашту ҳисси кунҷковиам рӯ гирифт, аз Устод Дарвеш пурсидам:

– Ҷаро инҷоро Арафот номидаанд?

– Дар ин хусус ривоятҳои бисёр аст, – бо тааммул ба сухан гуфтан шуруъ кард устодам. – Пешинаи ин ном ва ин макон ба замони Ҳазрати Одам мерасад. Вақте ки ӯ ва ҳамсараш Ҳавво аз биҳишт ронда мешаванд, пас аз муддате якдигарро дар ин сарзамин меёбанд. Баъзеҳо ҳамин дидорро боиси чунин номгузори медонанд. Аз он дам инҷониб вуқуф дар Арафот ҳамчун амри вочиб дониста мешавад. Дар асл, Арафот аз «арафа», ки ба маънии идрок, шинохтан аст, бармеояд.

– Ин шинохтану вуқуф чӣ ҳикмате дорад?

– Вуқуф амалест, ки дар ин сарзамин аз замони Одам гирифта то Иброҳиму наби хотам Муҳаммад барпо мешавад. Расули Худо чунин амр намуда: «Вақте ки ғуруби рӯзи Арафа фаро расад, Худованд дар баробари малоика ба вуқуфкунандагон дар Арафот мубоҳот карда мефармояд: Фариштагони ман! Ба бандагон ва канизонам бингаред, ки аз гӯшаю канори замин жӯлидамӯю ғуборолуда ба сӯи ман омадаанд. Оё медонед чӣ мехоҳанд? Фариштагон гӯянд: Парвардигоро, аз шумо омурзиши гуноҳонашонро металабанд. Худованд фармояд: Шуморо ба шаҳодат мегирам, ҳамона ман инҷоро омурзидам».

Дар ин лаҳза садои ширадорӯ оромбахше аз самти чапи мо баланд шуд. Дар канорамон дастаи эрониён ба вуқуф нишаста буданд. Қорие аз байни онҳо дастрӯмолеро алвонҷ дода, бо марому оҳанги хос марсия месурӯд. Ҳамсафаронаш саропо гӯшу хуш ба ӯ шуда, гоҳ-гоҳе иборотеро аз каломаш тақрор ва маҳзуну ғамгин домани гиря раҳо мекарданд.

*Эй амири Арафа, хастатарин банда манам,
Пеши даргоҳи Худо бандаи шарманда манам.*

*Бандае, ки ҳама умраш ба табаҳӣ рафта,
Рӯшноии дилаш рӯ ба сиёҳӣ рафта.*

*Ғайри оҳи дили худ оҳ надорам, чӣ кунам?!
Гарки бар ҳоли дилам ашк наборам, чӣ кунам?!*

*Ба Худо, ҳоли мани хаста хароб аст, хароб,
Бар вучудам, ки шуда тор, ту Хуршед битоб.*

*Эй амири Арафа, лутфи туро меҷӯям,
Бо ҳама дарбадариҳои дилам мегӯям:*

*Хуш бар аҳволи касоне, ки нурумед шуданд,
Зоирӣ марқади шашгӯшаи Хуршед шуданд...*

Садои дилнишини қорӣ эронӣ маро обу адо кард. Бо дарду бо эҳсос сурудвор хондани шеър ҳамаро ба фиғон овард, устодам низ андуҳгин доман ҷамъ карда менишаст. Ин дам ҷамъияте, ки дар Арафот нишеман гузида буд, билкул ҳолу ҳавои дигар дошт. Ба назарам, зану мард дар мотамсарое менишастанд, наҳвасарой интиҳо надошт. Ҳама ғарқи дарду розгӯӣ муноҷоту хилват бо Худо мекарданд. Дар пешонӣ ва гунаҳои ҳаҷгузорон хубобчаҳои оби арақ

ялтос мезад, Офтоб беохир нур мепошид. Ҳарчанд ҳаво доғтар мешуд, асаре бар руҳия ва таҳаммули ниёишгарон надошт. Ин гуна сарсупурдагӣ ва эътиқодно дар тӯли умрам надида будам. Лаҳзае худро озоду осуда аз бору ғамҳои дунё дида, даст ба пешорӯй бардошта, бо чашмони нимапӯш калима гардондам:

– Ло илоҳа илаллоҳу Муҳаммаду-р-Расулulloҳ!

Устодам низ, гӯё ки дар зулоли Офтоб Худовандро медид, дар канори саччодаи бекарон ба дарҳои бози муҳаббат рӯ оварда илтимосу дуо кард:

– Дар ин рӯзи Арафа аз даргоҳи худ моро берун марон, эй Худои меҳрабон! Бароямон рӯзии ҳалолро насиб гардон ва ҷисму динамонро саломат ниғаҳ дор. Илоҳӣ, шод кун ҳар дилеро, ки гирифта ва танг аст; бениёз гардон ҳар касеро, ки бо ниёзмандӣ ба даргоҳат меояд; умед бибахш ба ҳар муъмине, ки остонатро мебӯсад; бигир дастонеро, ки акнун ба сӯят баланд аст. Парвардигоро, ба ҳар диле, ки танҳо монда, ҳомӣ ва ҳар мустамандеро, ки дармонда асту аз ту ёрӣ меҷӯяд, дастгиру мададкор бош! Ё Кари-мо, аз ин дасторхони мағфират ва раҳмате, ки бар Замину осмони худ густурдаӣ, бандагони муҳтоҷи худро баҳраманд гардон! Худоё, ғуруби ин рӯзро бо ғуруби гуноҳони мо яке соз ва дуоҳои ҳар касеро, ки ашкрезон номи туро садо мезанад, мустаҷоб кун! Омин!

То ҷое, ки дилҳоямон аз ниҳояти пайвастагӣ ба ишқи илоҳӣ метапид, дуогӯён кӯҳи раҳматро тарк намуда, рост ба ҷониби намозгоҳамон роҳ пеш гирифтём. Мебоист намозҳои пешин ва асрро дар вақти заволи Хуршед³¹ бо як азону ду қомат ба сурати чамъ гузорем, чаро ки паёмбарамон ҳам чунин кардааст...

³¹ Заволи хуршед – ҳангоми зуҳр, ки офтоб аз миёнаи осмон (аз баландӣ) ба сӯйи мағриб (ба нишеб) моил мешавад

* * *

Мо ба Муздалифа омадем. Ба паҳное, ки бо кӯҳҳо ихота шудааст, бо кӯҳҳои сангисиеҳпӯши начандон баяланд. Медидем, ки ин паҳноро бо панҷараҳо муҳосира кардаанд, ҳар як кишвар дар майдони ҷудогона ҷойгир шудааст. Паҳнои миёнкӯҳиро аз чор тараф ҷароғҳои хиёбонӣ равшан мекарданд. Ҳама ҷо мисли рӯз метофт, ҳатто доманаю теғаҳои кӯҳии атроф.

Вақте ки аз автобус пиёда шуда ба ҷониби майдони ҷудошуда бароямон қадам ниҳодем, ҳолам бисёр асафовар буд. Дигар аз исҳол фикр намекардам, ин замон маро бештар поҳои захмишудаю обилазадаам азият меод. Дампойии пилостикии саҳт ҳеч қоройӣ надошт, қафу пушти поҳоям муттасил месӯхт. Агар ҳар касе ҷуссаи вазнини маро меодшт, бешубҳа, зарфи ин чанд рӯз ба ҷунин ҳоли абгор гирифтормешуд. Сӯзишҳои по аз ҳама аъзои танам гузашта то мағзи сар асар мекард, вале ман ба худ намеовардам. «Бо саҳтӣ ба висоли Ёр расидан мазият³² дорад» гуфтани устодам маро ба таҳаммул водор мекард, ҳар навъ дарду сӯзишу ранҷро нодида мегирифтаам, ҷаро ки мо ба даргоҳи Худованд тақарруб меҷустем!

Шояд ҳоли ман барои ҳаҷгузори дигар низ бегона набуд. Азбаски рӯзи ҷумъаи пурҷунбу ҷӯшеро дар Арафот гузаронда будем, ҳастагию беҳолӣ дар ҳар як ҳамсафар ва бештар аз онҳо дар гурӯҳи иҷройи ҳис мешуд. Аз сидқ, бе танаффус розу ниёз ва зикру дуоҳо гуфтандар он ҳолу ҳаво – дар гармои пазмониву ҳавои доғи тобистонӣ ҳар шердиду танумандеро метавонист аз по дарорад.

Бо расидан ба Муздалифа аввалин манзарае, ки маро ба шигифт овард, ҳамон фазои биёбонии пур аз ҷамъияти сафедпӯш буд. Ба ҳар сӯе, ки ҷашм меуф-

³² Мазият – фазилат, баргарӣ

тод, дастаи утروقкардагон³³ ба дида бармехурд. Фазои холӣ аз одам танҳо доманаҳои кӯҳии чароғон ва ҳамон роҳи мошингарди берун аз панчараҳо буду бас. Пахнои Муздалифа мисли Минову Арафот чодар надошт, ҳама дар зери осмони баланд, ки деги сарфаргонаш бо милт-милт чилодеҳии ситорагон худнамой мекард, ҷойи иқома мечустанд. Гурӯҳе мехобиданд, иддае ба намоз истода буданд ва ҷамъе низ гирди ҳам нишаста, ба эҳтимол, аъмоли рӯзу наздикӣ чустанҳо ба марҳамати Аллохро мурур мекарданд.

Майдони ҷудошуда ба мо сарпаноҳ надошт, вале замини қоқаш гилемпӯш буд! Ба ақли кас намегунҷад, навод ки ҷойи нишастии тамоми ҳаҷгузоронро, ки аз даҳҳо кишвари олам меоянд, фаршпӯш кардаанд?! Мошоаллоҳ! Вале, пас аз он ки бонувони дастаамонро дар канори занон ҷойгир карда то ба ҷойи худ расидем, тарбузамон аз бағал уфтод – маҳалли утרוқи моро як гурӯҳ қирғизи ҳаҷгузор соҳиб шуда буданд. Ин ҳолро дида, чанд нафар ҳамсафарамон ногаҳон ба шӯр омаданд. Доду бедод роҳ андохта бо қирғизҳо даст ба гиребон шуданд. Аз ин бархурд домулло бениҳоят ошuftа гардид. Бо нороҳатии шадид ба мардони бесабру хашмгин гуфт:

– Аз шумо ин безориро интизор набудам. Ҳанӯз дер нашудааст, аз чанҷол даст бардореду ба канор гузаред! Зуд бошед, ки ин рафторатон Худоро хуш намеояд, зуд гардед ба пас, тавба кунед!

– Домулло, майдони инҳо аз панчара он тараф аст, – шарҳи ҳол гуфт Шучоъи хунгарм, ки дар пеши эътирозгарон буд. – Иштибоҳӣ ин ҷо омадаанду ҷоямонро ҳам холӣ кардани нестанд.

– Он ҳама гуфтаҳои ман ба кучоятон рафт? Бигзор ҷояшон ин ҷо нест, аммо мусалмони мо кучо шуд? Ҳама баргардед ба қафо!

– Пас, мо дар замин менишинем?

³³ Утروق кардан – таваккуф кардан ҳангоми сафар; ҷойгиршавии кӯтоҳмуддат дар маконе, ба хусус, ҳангоми шаб

– Бигузур замини хушку санглох бошад, пайғомбарамон низ ҳамин тавр тавбаю тазарруъ кардааст.

Бо ҷонибдорӣ аз суҳанҳои роҳбарамон Устод Дарвеш низ ба суҳбат ҳамроҳ шуд. Ӯ гуфт:

– Домулло дуруст мефармоянд, ҳама гузаред ба каноно. Гилем набошад ҳеч гап не, мо ки халтаҳои хоб дорем! Ин халтаҳои сафариӣ мо ба дарди ҳамин рӯзҳо меҳӯрад, ҳоло ба ҷойи бистар ба қор мебарем. Ҳама бигиред аз кӯлборҳо, паҳн кунед!

Дигар ҷойи баҳсу мунозира намонда буд, бачаҳо аз носозгорӣ даст кашида ба сахни урӯн гузаштанд. Ҳама пасу пеш дар ду қатор халтаҳои хоби худро зерӣ по густурдем. Домулло «бистар»-ашро дар гӯшаи охир паҳн карда бо овози расо гуфт:

– Имшаб намозҳои шому хуфтанро бо як азон ҷамъ меконем, ки ин одат дар мазҳабамон суннат аст, аз паёмбарамон ба мо расида. Аз он пас ба сангчинӣ мебароем. Бубинед, одамони зерӣ он кӯҳпоя ин қорро мекунад. Барои задани шайтон ҳар кӣ бояд чилу нӯх сангрза бо худ дошта бошад.

– Фикр мекунам, каме бештар ҷамъ кунанд, охир эҳтимоли аз даст уфтодан, гум қардан ҳафт, – ба суҳани ӯ илова кард устодам.

– Оре, оре, ин эҳтимол ҳам ҳафт, каме бештар бичинед. Кофист, ки андозаи сангчаҳоятон аз нахӯд қалонтару аз бодом хурдтар бошад.

Майдони серодами Муздалифа, ба қавли устодам, Машғар-ул-ҳаром, дарвозае ба сӯйи ҳарамии Илоҳӣ аст. Вақте ки дар Арафот ба худии худ огоҳ мешавӣ ва Эзидро мешиносӣ, табиатан, ин гуна шинохт дар Муздалифа то умқи қалб ҷо мегирад ва ҳаҷгузор бо дили пур аз эътиқод ба ҷониби ҳарам раҳсипор мешавад. Барои сазовор шудан ба ин қуллаи ниёиш ҳанӯз амалҳои зиёде дар пеш аст, ки бояд анҷом пазирад. Яке ҳамин шабзандадорӣ дар Машғар-ул-ҳаром, дигар рафтани ба Ҷамарот, то ки шайтонро бизанӣ ва аз васвасааш раҳой ёбӣ, қурбонӣ дар роҳи Худо...

Медидам, ки майдони Муздалифа фақат тангное дар байни кӯҳҳо нест, балки фазоест, ки дар он наси-ми меҳри бародарона ба машом мевазад, инсонҳо бо вучуди ранги рӯю забону одатҳои мутафовит гирди ҳам чамъ омада ба ҳамдигар лабханд мезананд, меҳрабонӣ мекунанд. Ин лутфу эҳсон то ҳаддест, ки ҳатто дар байни ҳамватанон роиҷ нест, дар ҳар сурат, ман дар ҳеч ҷое пеш наомадаам.

Вақте ки мо рӯ ба қибла дар се рад нишастему устодам Дарвеш азон гуфт, аз чор сӯ тамоми сапедпӯшони дигар бо ҷонамозҳои худ ба ҷониби мо шитофтанд ва қаторҳои баъди роиҷ карданд. Чамъияти бистнафараи мо, ба назарам, ба чамъи дусаднафара табдил ёфт ва ҳама бо ният, таҳти имомати домуллоямон ба гузошта-ни намозҳои шом ва ишо пардохтем.

Машаққат. Ба Худо, гоҳе машаққат ба тану ҷони одам фараҳ мебахшад. Ҳар гоҳ дилат меҳоҳад озору азият бикашӣ, ҳар гуна ранҷу меҳнат бароят мояи осоиш аст. Ҳангоми адои намоз ман аслан ҳаёл намекардам, ки ин салот чордаҳ рақъатро фаро мегирад. Вале мани ҷуссадору хаста то охир тоб овардам. Худам беҳабар, дар шинухезҳои ахир поҳоям меларзид, вале ниятам холис ва иродаам муҳкам буд, ки дар канори ҳамсафарон аз по наафтадам. Устодам пас аз дуои хатми намоз ба мани арақшор рӯ оварда мухтасар гуфт:

– Худоро шукр, ба шогирди маро шод карди, рафиқ!

Базӯр нафас рост карда, бо имои мамнуният сари таъзим фуруд овардам. Бо гуфтани омин, сафи намозгузрон аз ҳам гусаст, ҳар кӣ аз пайи тоату ибодат ва ҳоҷати худ ба гӯшае сар кашид. Ҳамон тавре ки сапедпӯшони зиёде дар қисми поёнии доманаи кӯҳпоя паҳну парешон шуда буданд, мо низ бо иштиёқ ба сангини баромадем. Чун пешаки медонистем, санг чидан дар Машъар мустаҳаб аст, ҳамаамон дар бағал шишаю қуттичаҳои пилостикӣ доштем. Ҳарчанд поҳои обилазадаам азоб меод, мани ҳамеша «қафогард» дар ин кор пешқадам

шудам. Надонистам аз кучо, неруе ба танам давиду бештар аз он чӣ лозим буд, сараввал шаст дона сангреза барои худам чидам ва ҳамоно ба ёрии Устод Дарвеш низ шитофтам...

Тамоми шаб ниёишгоҳи Машъар-ул-ҳаром дурахшон буд. Ҳарчанд мехостам то субҳ бедор бимонаму дар канири устодаму домулло ибодат кунам, вале тоб наовардам. Ба хотири фарбеҳӣ буд ё ноустувории ирода, зудзуд ба хоб мерафтам. Баробари чашм пӯшидан сиёҳӣ зер мекарду парида бедор мешудам. Дарҳол ба дастшӯйӣ рафта ба сару рӯям об мезадам. Хушёр шуда дубора ба зикру дуохонихоӣ устодон гӯш фаро меодам. Аксарият ин ҳолро доштанд, ба ҷуз ду-се нафар мӯйсафеду устодаму домулло. Ба ин минвол, пеш-пеши саҳарӣ хобам бурдааст, ки ногаҳон бо ғулдур-ғулдурҳои зиёде чашм кушодам. Хушбахтона, ҳанӯз субҳ надамида буд. Устодам сари по рост истода эҳромашро ба тартиб медаровард. Ў бедор шудани маро дида, сачоқ дар даст гуфт:

– Бихез, рафиқ, камтар вақт монд, азони бомдодро мегӯем.

– Таҳорат мегирем?

– Бале, ҳамин ҳозир бояд шустушӯ кунем, набошад, дар як зум пушти дари дастшӯйихо навбати калон ҳосил мешавад.

– Хуб шудааст, – ҳамёзаи кӯтоҳе кашидаму аз ҷо ҳестам ва ман ҳам дастпоққуни таҳоратиरो ба китф партофта илова кардам: – Рафтем, устод!

То ин ҷо ки расидем, чандин бор гувоҳи он шудам, ки домуллоямон ва ҳам устодам қуръонхонӣ мекарданд, аммо ҳар гоҳ канда-канда ё ки сураҳое ба танҳои қироат мешуд. Ин субҳи мо дар Муздалифа билкул рангу ҳавои дигар дошт. Бори аввал ба ҳунари волои домулло рӯ ба рӯ омадем. Ў пас аз гузоштани фарзи намози бомдод бо овози расо ва диққати зиёд ба хондани сураҳои Қуръон пардохт. Нахуст сураи тӯлониеро наистода бо як дам фурувард, устодам оҳиста ба ман гӯшаки кард:

– Ин сураи «Бақара» буд, рафиқ. Бо диққат гӯш кун, мо то тулуи Офтоб қуръонхонӣ мекунем.

Домулло лаҳзае хомӯш монд ва аз нав «бисмиллоҳ» гуфта ба қироат пардохт: «Алиф, лом, мим. Аллоҳу ло илоҳа илла ҳува-л ҳайюл қаййум. Наззала ғалайка-л-китоба би-л-ҳаққи мусаддиқан лимобайна йадайҳи ва анзалат-Таврота ва-л-Инчил...»³⁴

Замоне, ки садои форами дилкаши домулло дар фазои сокину хомӯши Машъар-ул-ҳаром паҳн шуда то табираи гӯшҳои сих менишаст, ман беихтиёр нигоҳе ба чор сӯи майдон афкандам. Дар ин дам ҳамон тасвири маҷозии домуллоямон ба пеши назарам омад: то лаҳзае, ки ҳаво намехост аз торикӣ даст кашад, гӯё Исрофил дар сури аввали худ дамида буд, ҳама мадхушу бечон менамуданд. Он дам дар фазои биёбонӣ чамъияти сафедпӯш рӯи замин дароз кашида чун мурдагон мехобиданд. Бо равшан шудани ҳаво ва даромадани рӯз, гӯё сури дувум низ дамида шуд: дар ин асно кафанпӯшони мадхуш ба по хестанд, ҳама дар чунбучӯл, қарор аст рӯзи Маҳшар³⁵ барпо шавад...

Бо Қуръон хондани домулло мо беш аз пеш маҷзуби садои оромбахши ӯ мегардидем. Мане, ки як замон тоқати шунидани як ояро надоштам ва ҳар кӯшиши устодам мақоли «ба гӯши ҳар Ёсин хондан»-ро мемонд, дар айни ҳол аз ҳама бештар мухлиси ин садои ниёишҳо будам. Дар даргоҳи Машъар нишаста розу ниёзро ба авҷи аъло расонидан, бо худогоҳӣ ба худошиносӣ расидан чӣ қадр лаззат дорад! Дар дили ин наздикӣ чустанҳо нақли имшабаи устодам ба ёд омад, ки аз рӯзгори Ҳазрати Одам мегуфт. Вақте ки Одам алайҳиссалом бо хӯрдани меваи манъшуда аз биҳишт ронда мешавад, дубора дар кӯи бозгашт меуфтад ва аввалин касест, ки барои расидан ба лутфи Худованд аз озмоишҳои ҷиддӣ гузашта-

³⁴ Ин чумлаҳо оғози сураи «Оли Имрон» – сеюмин сураи Қуръони карим аст

³⁵ **Рӯзи Маҳшар** – рӯзи Қиёмат ё Растохез: рӯзе, ки мурдагон ҳама зинда шаванд, дар як чо гирд оянд ва подош ё кайфар (ҷазо) бубинанд

аст. Ў пас аз ронда шудан нахуст дар Арафот ба огоҳӣ ва шинохти Кирдигор мерасад, сипас дар Машъар бо андешаву тафаккур ба маърифати қалбӣ даст меёбад ва он гоҳ ба Мино меравад. Дар айни ҳол ин амалҳо барои ҳаҷгузoron вочиб аст, ки марҳила ба марҳила бо покиву ростӣ ба даргоҳи Парвардигор наздик мешаванд.

* * *

Бо равшан шудани ҳаво, ҳамин ки Хуршед бо анвори заррини худ ба доманакӯҳҳои сангпӯши Муздалифа зинати нуронӣ мебахшид, рӯди бузурги одамай аз ҳар сӯ ба самти дарвозаҳои хуруҷӣ ҷорӣ шуд. Зану мард ғолибан сапедпӯшанд, аҳёнан шолҳои қирмизу сабзу зардранг низ гардани баъзеҳоро оро медиҳад. Берун аз панҷара автобусҳои корвони муштарак барои бурдани мусофирони худ омода шудаанд, дар ин мобайн давутози бесобиқаи ҳайати корӣ аз ҳар вақт афзунтар аст. Гурӯҳи мо аз ҳама охир майдони поку мутаҳҳари Муздалифаро тарк намуд. Чудой сахту сангин буд, ашки фурқат дар чашмону гунаҳои ҳар яки мо чило меод.

– Ин ҳама дуою ниёиш, таҳорату ғусл ва бедориҳои мо бесабаб нест, – вақте ки ба автобусамон нишастем бо овози маҳини худ ба сухан пардохт устодам Дарвеш, – мо роҳамонро ба сӯи ҳарам боз кардем!

Ин сухани устод маро ба тааҷҷуб овард, пурсидам:

– Яъне ба Каъба? Аввал ба шайтон санг намезанем?

Устод маънидор хандид. Дар ҳамин лаҳза баногоҳ чашм ба чашми ҳамдигар дӯхтем, аз нигоҳҳои ӯ гӯё нур меборид, бо риши сапедтоби сабзидааш мисли марди нуронӣ менамуд. Ў ба шарҳи суханаш пардохт:

– Мо дар ихтиёри Худоем, рафиқ, пас аз ин ҳама тавбаю тазарруъҳо умедворем гуноҳҳоямонро авф кунад, моро ба ҳарамии поки худ расонад. Имрӯз даҳуми зилҳиҷча аст, рӯзи иди муқаддаси мусалмонҳои ҷаҳон – иди Қурбон. Мо ба Мино, ба ҳамон хаймаҳое, ки парерӯз он ҷо муқим шуда будем, бармегардем. Марҳилаи

дастдихӣ ба Чамарот оғоз мешавад, ба иттифоқи ҳам меравем ба чанги шайтон!

– Бо ин сангрезаҳои чидаамон? – бо андак лабханд луқма партофтам ман.

– Оре, нахуст ҳафт санг бар Чамраи Ақаба мезанем, – оҳанги гуфтораширо тағйир надода гуфт устодам. – Аз он пас ба ҷойгоҳамон меоем ва мунтазир мемонем, ки қурбониҳоямон анҷом шавад.

– Бояд ғӯсфанд харида диҳем?

– Эҳ рафиқи содаи ман! Мо дар кишвар пули ғӯсфанди қурбониҳо рехта будем. Ин ҷо гурӯҳи масъул ҷонварҳоро харида ба қассобон супурдаанд аллакай.

– Фаҳмидам, устод. Аз он пас ба амалҳое, ки дар умра буд, мегузарем? Тавоф, саъй, мӯйсаргири...

Устод гуфт:

– Не. Пас аз қурбониҳо тарошидани сар аст. Мо мӯйсар гирифта аз эҳром мебароем ва чизҳое, ки бароямон ҳаром буд ҳалол мешавад, албатта, ҷуз се чиз: зан, бӯйи хуш ва сайд дар ҳарам. Аз он пас он чӣ гуфти – тавофи зиёрат ва саъй байни Сафову Марва.

Ба Мино, ба хаймаҳои ду рӯз пеши худ баргаштем. Қабл аз он ки ба Чамарот бароем, бо амри домолло ҳама аз пайи назофату тозагӣ шудем. Мисли ҳамеша, ҳатто ҳар гоҳи таҳорат гирифта симои устодам ба пеши назарам меомад. «Покизагӣ ҷузъе аз имон аст, – аз ҳадисҳо ёдовар шуда мегуфт ӯ, – имон инсонро ба бихишт раҳбарӣ мекунад». Вақти шустушӯ бо диққати тамом ҳавои эҳромиро доштам, ки мабодо ба ҷойи чиркин ё нопоке нарасад. Чаро ки мо бо ҳамин либоси пок, бо либосе, ки кулли ҳаҷгузoron бо пӯшидани он дар назди Худо яқсонӣ яқранг ҳастанд, ворида ҳарими Ёр мегардем.

Рамӣи шайтон. Вақте ки дастаи панҷоҳнафараи мо низ дар роҳи дурдасти Чамарот, ҳамроҳ бо ҳазор-ҳазор ҳаҷгузор пиёда ба роҳ баромад, донистам, ки рамӣи шайтон чӣ аст. Ҳарчанд ҳавои диму тафсон ҳукмрон буд

ва роҳгардӣ дар фосилаи бештар аз дуою ним чакрим³⁶ то чамраҳо барои мо барин ҷуссадорҳо мушқил, аммо иштиёқу иродаи қавӣ доштем. Сари ҳар қадам суханҳои домулло ва устодам бароямон неруву илҳоми тоза мебахшид, мо ҳар лаҳза беш аз пеш барои расидан ба ҳадаф талош мекардем. «Ҳар амале, ки солики роҳи ҳаҷ анҷом медиҳад – чи бо қасди қурбат ба Аллоҳ, чи ба маҳзи итоат ба амри Худо, бояд аз сидқ бошад, – бо таъкид изҳор медошт домулло. – Худое нахоста, агар риё ва худнамоӣ дар ибодат роҳ ёбад, ҳар як амал фосид ва ботил хоҳад гашт. Бидонед, ки риё маъсияти кабири аст!»

Дар оғози ин роҳгардӣ ман беихтиёр илтифоте кардам, ки устодам ва домулло дар ҷойи худ шах шуданд. Дар сурате ки ҳама бо худу бо ташвишҳои хеш банд буданд, камина ноаён ба сӯи ду нафар ҷавони сиёхпӯсте, ки дар канори ҷода бо аробаҳои дучархадори дастӣ меистоданд, шитофтам. Ба ҳар яки онҳо понздаҳ риёӣ – сӣ риёл дода, билофосила онҳоро ба имдоди бонӯҳои калонсоламон – Муҳаббатҳолаю Шукрияпа кашидам. Занони солманди бечора дарди худро гуфта натавониста, мунтазири ин ёрӣ будаанд, ки бо расидани дучархаҳо сипосу дуоғӯён дарҳол савор шуданд. Ба маҳзи нишастан ҳар ду ҳабашсурати ҷавон бо суръат ба роҳ дароманданд. Домулло бо дидани ин ҳол, дар сурате ки аз чашмонаш нури шодмонӣ медурахшид, бо шаст ба сӯи ман омад ва даст дода бо садои баланд гуфт:

– Офарин, Арбоб, ба ин мегӯянд мусалмонӣ! Кумак кардан ба мустамандон савоби бисёр дорад, бино ба фармудаи Расули акрам, бо як қадам ёрӣ ҳафтад гуноҳи кас бахшида мешавад. Дар оғоз ману мулло хостем, ки аз тарафи ин ду калонсол худамон амали рамӣи чамраҳоро анҷом диҳем, вале диламон нашуд, гуфтем, дар ҳасрат намонанд. Бо ин иқдоми худ кори моро осон кардӣ, бародар!

Дар баданам, то гунаҳову гӯшҳоям гармии аҷиборо ҳис намудам, вале ин даморо нодида гирифта гуфтам:

³⁶ 2,5 чакрим – тақрибан 2,7 км

– Ман ки коре накардаам, фақат бо пешхезӣ он чиро аз дили шумо мегузашт, рӯёб овардам.

Устодам бо хушҳоли ба сухан ҳамроҳ шуд:

– Рафиқи мо дар роҳи мост, иншоаллох, тавфиқ меёбад!

Ҳар ду бо шакарханд маро дар миён гирифтанд, дар хиёбони серодам ба қадаммониамон афзудем. Рафтара-вон дар роҳи Чамарот аз ду боб тунел гузаштем. Ҳавои сарди дохили тунелҳо хеле руҳбахш буд, чанд муддат аз сиху сӯзани Офтоби бемехр осуда, нафаси роҳат кашидем. Дар ин ҷо домулло нақл кард:

– Имсол ҳама чиз муназзаму мураттаб аст, ҳаҷгузoron ба ҳеч вачҳ ҳамдигарро озор намедиханд. Аз ин роҳ меравем, аз роҳи дигар бармегардем. Шунда будам, солҳои пеш талотуму ғалаёни одамон мушкilotи зиёде ба бор меовардааст. Соле набуда, ки айёми ҳаҷ бе талафот гузарад. Ҳар гоҳ чандин кас дар зери анбӯҳи ҳаҷгузoron монда мачруҳ мешудаанд, ҳатто дар зери поҳо ҷон ба Ҷаббор таслим мекардаанд. Ҳафт сол муқаддам дар ҳамин роҳе, ки мо меравем, ҳадди ақал ду ҳазору панҷсад нафар ҳаҷгузор аз дасти издиҳомии бе-назм поймол шуда ҷон бохтаанд. Акнун тартибу низом ҷорӣ аст, сари ҳар қадам нозирон тараддуи одамонро назорат мекунанд, он воҳимаҳои чанд сол пеш паси сар мондааст.

Роҳи дуо нимҷақрима хотима ёфтӯ дар ҳавои нақлҳои домулло то маҳалли намодҳои шайтон расидем. Саҳни бузургу васе, ки сақфпӯш буду бепоён, аз дасти таҷаммуи одамон ҷойи помонӣ надошт. Сарусадои ҳозирон бошад, тоқу сақфи толорҳои тӯлониро ба ларза меовард. Дар миёни анбӯҳи ҳаҷгузoron гум шудан ҳеч гап набуд, тӯдаи мо домани домуллоро раҳо намекард. Бо қадамҳои сангпушти ба пеш, ба ҷониби рамзҳои шайтонӣ меҳазидем. Бо тартиб, каме дуртар аз назди ҷамраи Суғро ва пас аз дусад қадам фосилаи дигар аз канори ҷамраи Вусто гузашта, дар поёни саҳн

савори лифт шудем ва ба қабати аввал фуromaдем. Домулло бе он ки ба касеву ғалоғулаи издиҳом таваҷҷуҳе кунад, дар чанд чо аз нозирони араб пурсида-пурсида моро ба поин бурд. Дар он чо низ манзараи табақаи болой ба чашм мехӯрд. Домулло гуфт:

– Ин намоди шайтон дар интиҳои Мино ва наздиктар ба Макка қарор дорад. Ман шуморо бесабаб ба ин сӯ накашидам. Қадимтарин рамзи шайтон, ки ҳоҷиён ба он санг мезаданд, ҳамин сутуни деворшакл ва ҳамин мавқеъ аст.

Устодам дар васати суҳанаш давид:

– Меғӯянд, дар гузашта шакли дигар доштааст...

– Ҳамин тавр. Дар оғоз ҷамраи Ақаба ба сини кӯҳ часпида буд ва сангзанӣ танҳо аз ҳамин як ҷониби намоёнаш сурат мегирифт. Дақиқан шасту шаш сол пеш³⁷ кӯхро хароб карда, атрофи ҷамраро мекушоянд. Каме дертар шайтонсутунро ба шакли девор тағйир медиханд. Рамӣи ҷамраи Ақаба дар рӯзи иди Қурбон барои мо амали воҷиб аст. Дар ин чо мебояд бо Иброҳим Халилуллоҳ ҳамоҳанг шавем. Ҳамон тавре ки ӯ ба фитнаву шаккокии шайтон фирефта нашуда, бо амри Худованд ба сӯяш санг меандозад ва аз худ дур мекунад.

Аз паҳлуи ман Шучоъ ба суҳан омад, ӯ ғайричашмдошт гуфт:

– Хуб, Иброҳим ба ҳилаи шайтон дучор шудааст ва ӯро бо санг кӯфта аз худ рондааст... Мо ки гирифтори ҳилаи шайтон нестем, чаро ба вай санг занем?

Домулло бо шумханд дарҳол ҷавоб дод:

– Додар, оё дарк мекунӣ ҳамин фикрат фикри шайтонӣ аст?

– Намедонам, аммо ба назарам чунин менамояд, ки санг андохтан ба бадани сутунҳои деворшакли бечон як кори беҳуда ва бемаънист, гӯё ин ҳама одам бозии сангпартой доранд...

Домулло каме бо ҷиддият гуфт:

³⁷ Манзур соли 1956 милодӣ аст

– Ин чузъе аз эътиқоди мост, ки мебояд ба қасди қурбат ва ҳулуси ният³⁸ шайтонро сарқӯб кунем. Ҳамин ҷост, ки агар эътиқодамон заиф бошад, шайтон ба вучудамон роҳ меёбад. Аз ҳар гуна андешае, ки хаёли моро ба қачҷи мебарад, бояд парҳез кард, яъне намебояд фиреби васвасаҳои шайтонро хӯрд! Шучоъ, агар ба бечониаш эрод мегири, магар парчамҳо, ормҳо³⁹, мучассамаҳо ҷоне доранд, ки мардум ба онҳо эҳтиром қоиланд? Ҳеч ҷойи шубҳа нест, бо дили пур ва имони комил сангҳои дастатро ба сурати шайтони лаин бизан ва амри Худоро ба ҷо биёвар!

Устодам идомаи ин баҳсро бефоида дида, дар миёни суҳан давид:

– Пас, биравем, бикӯбем он худозадаро!

– Ҳатман, мо ин корро мекунем, аммо ҳозир ҳама биёед наздиктар, ба он ҷӣ меғӯям, диққат диҳед.

Чун маътали ишора будем, зану мард дарҳол дар атрофи домулло ҷамъ омадем. Ҳарчанд санг андохтан кори саҳл менамуд, то ин ҷо ҳама ба он чиз воқиф шуда будем, ки ҳар як амал тартибу қоидае доштааст ва мо набояд иштибоҳе кунему сабабгори «ҷиноят» шавем. Ҳамин ки гирди ҳам ҷамъ шудем, ду нозири формапӯши қадбаланд бо шитоб худро ба мо расонданд ва каме ғазаболуд суҳанҳое ба арабӣ гуфта бо даст ишора мекарданд, ки мо дар як ҷо гирди ҳам наистем, роҳ гардем. Ҳамоно дар пеши сиёсати онҳо домулло қад алам кард, ӯ ба забони арабӣ чихое гуфт, ки нозирон бо лабханд аз мо дур шуданд. Сипас ба нигоҳҳои пурсишомезамон абрӯ парронда, домулло шарҳ дод:

– Аз онҳо ду-се дақиқа замон хостам, ки равиши сангандозиро мефаҳмонаму ҳама ба роҳамон меравем. Ёдатон бошад, ба навбати аввал нияти холис барои Худои мутаол мекунед, ба мисли дигар ибодатҳо. Ҳар як санги шумо бояд ба намоди шайтон бархӯрад ва оне,

³⁸ **Хулуси ният** – ихлос, нияти пок

³⁹ **Орм** – герб

ки намерасад, ҳисоб нест! Ҳафт адад будани миқдори сангакҳои бархӯрда шартӣ асосист.

Як гӯш ба суханҳои домолло, бо тамошоии майдони серодам тазохуроти мардумӣ ба ёдам омад. Ҳамон эъти-соботеро аз мадди ҳаёл гузарондам, ки мардум бо шӯру ғирев дар муқобили хонаҳои ҳукумати чамъ мешаванд. Гирдиҳам омадани ҳаҷгузoron низ бо беназмию ғалоғулаҳои гӯшигираш ҳамон нофармонию ошӯби мардумро мемонд. Агар исёнгарон ба сари пулисонӯ аскарони ҳукумат сангу кулӯху чӯб ва ҳар чӣ ба дасташон ояд партоянд, ин чо ҳоҷиён бо туғёну ғавғои бесобиқа рамзи шайтонро мекубанд, вале танҳо бо санг! Он чо ба хотири дарёфти ҳаққу ҳуқуқи инсонияшон мешӯранд, ин чо бо қасди тақарруб ба Худо ва раҳой чустан аз шайтону аъмоли гумроҳқунандаи он. Дар ин лаҳза ҳаёлангезиҳои маро овози маҳини Муҳаббатхола бурид, ки нишаста дар аробачаи худ аз домолло мепурсид:

– Писарам, мо шайтони лаинро сангборон карда, бешак, биниашро ба хок мемолем, лекин сухане ҳаст, ки ҳангоми кӯфтан гуфта шавад?

– Ҳар як амал дуои худро дорад, хола! Ин чо ҳам бо партофтани ҳар як сангак такбир мегӯед ва кӯтоҳ ин дуоро мехонед: «Бисмиллоҳи валлоҳу акбар, ризан ли-р-рахмони ва рағман ли-ш-шайтони». Вақти партоб кардани сангҳои худ эҳтиёт шавед, ки ба сару рӯйи одамон барнахӯрад.

– Ба он чо, аз миёни одамон даромада наздик шудан ҳам осон наменамояд.

– Хавотир нақашед, мо ба шумо ёрӣ мерасонем.

Дар ин чо беихтиёр ба сухани домолло илова кардам:

– Ман бароятон роҳ мекушоям!

Аз ин суханам ҳамсафарон ба завқ омаданд, нигоҳи ҳама ба кавораи васеи шикамдори ман дӯхта шуд. Домолло бо лабханд гуфт:

– Хуб, киё Арбоб, дароед ба пеш, рафтем! Ёдатон наравад, пас аз андохтани санги ҳафтум дар назди чамраи

Ақаба наистед, – ū ба самти панҷараҳои оҳани канортари чамра ишора карда афзуд: – Ҳама ба он гӯша гузаред, ба чониби Каъбатуллоҳ рӯ оварда дуо мехонем ва бармегардем ба Мино.

То ин ҷо роҳи калофақунанда сӯзиши кафҳои захмию обилазадаи поҳоямро ба ҳадди эътило расонид, аз гармои шадиди рӯз пӯсти сару рӯям сӯхт, тамоми баданам то зербағалҳо арақшор гардид, тобу тавонам коҳида рафт, вале... бо сари баланд мегӯям: шишаи қасдам дарз нахӯрд! Инак, ба хотири кӯфтани кандану дур кардани шайтону ҳама васвасаҳояш анбӯҳи одамони ҷонҳавлу пуртакопӯро бурида то садди чамра расидам, тамоми гурӯҳамон аз дунболи ман омада, ба оҳистагӣ ба даври девор пахш шуданд. Пушти ҳам дар рӯ ба рӯи чамраи боҳайбати Ақаба сар боло кардем ва ҳар кас бо нафрати бепоён шуруъ кард ба «кӯбидан». Намоди шайтон дар баробари хашму ғазаби мо очиз буд, аз ҳар кас ҳафт бори «шаллоқ» хӯрд. Мо ҳафт маротиба қулоч кашида сангрезаҳои сеҳрноки худро партоб кардем, ҳамроҳи он сангақҳо ба ҳафт пушти шайтон ва ҳар гуна сурату сумоташ нафрин хондем ва аз Худованд хостем, ки заволу нобудии иблиси лаинро дар байни мо, дар зиндагии мо фароҳам созад. Мани фақир ҳар гоҳи задан бо садои баланд мегуфтам: «Ба номи Худованди бузургу бахшоянда! Илоҳӣ, маро ғофил нагардон ва аз шарри шайтони инсиву чинсӣ раҳо кун, ин палиди лаинро бо ҳама нишону зуҳураш аз ман бирон, ло ҳавла ва ло қуввата илло биллоҳ, омин!»

Ҳар кӣ сангборони намоди шайтонро ба поён мерасонд, аз байни издиҳом баромада ба гӯшаи дуо, ки домулло ёдрас намуда буд, мегузашт. Пас аз фориг гардидан аз ин амал, берун омадани ман хеле душвор шуд. То ба назди ҳамсафарон расидам дуд аз димоғам баромад, базӯр нафас мекашидам. Бо ин ҳол, худро бениҳоят сабук ҳис мекардам. Ғайри интизор, дар гӯшаи дуо устодамро дар ҳолати гирён дидам. Ū бесадо, дар дарун мегирист, ашки чашмонаш то зери манаҳ шорида, дар

хат-хатиҳои рухсораш гоҳ аёну гоҳ ниҳон чило меод.
Ба маҳзи ин ки маро дар канори худ дид, бо пушти даст
оби дидагонашро пок карда, саре ба осмон бардошт ва
нафаси амиқ кашид. Ду чашм ба ғавҷи одамони санган-
доз, бо садои кам ба сухан омад:

– Медонӣ, ҳамин иблисе, ки сангсораш кардем, чӣ
гуфтааст? – устодам ҳайрати маро пай бурда афзуд: –
Гуфта, ки ба ғайр аз панҷ нафар дигар ҳама мардум дар
мушти мананд!

Пурсидам:

– Он панҷ нафар киҳо будаанд?

Гуфт:

– Аввал, касест, ки бо нияти дуруст ба Худо паноҳ
мебарад ва дар ҳама кораш ба Ё така мекунад; дувум,
бандае, ки шабу рӯз тасбеҳи Худо мегӯяд; сеум, фар-
де, ки ҳар чиро барои худ писандад, барои бародари
муъминаш низ ҳамонро меписандад; чорум ҳамонест,
ки хангоми расидани мусибат сабр пеша мекунад, на
бетобӣ; панҷум, касе, ки ба додаи Худованд шукр карда,
хурсанд мегардад ва ғами рӯзияшро намехӯрад.

Бо тааммул ҳарчи устодам гуфт аз чархи зеҳн гуза-
рондам. Ба хубӣ дарк намудам, ки барои озод будан аз
васвасаи шайтон чӣ гуна инсоне мебояд буд...

«Мисли пари қу нарму сабук шудан». Акнун ман ме-
нам, ки чаро баъзан ин таъбир рӯйи забонҳост. Аз миёни
издиҳоми рӯ ба «чанг» омада сарболо баромадан, аз ки-
наву нафрати лоя-лоя чамъшуда раҳой ёфтанд, аз зери
бори чун кӯҳ сангин худро наҷот додан танҳо як саранҷом
дорад – ҳамонанди пари мурғ нарму сабук шудан! Ману
ҳамсафаронам бо ин руҳия чамраи Ақабаро тарк кар-
дем, бо ин беғамӣ озод ба сӯйи Мино, ба бошишгоҳи чо-
дариамон роҳ пеш гирифтём. Бе муболиға, гӯё кӯҳ аз
дӯшамон барканор шуда буд, мисли ин ки ҷаҳон баҳре
асту мо моҳӣ, бедасту по ба ҷойгоҳи орзу мешитофтём.
Ман аз ҳамсафарони худ қафо мондам, вале пасу пешам
пур аз сапедпӯшидагони ҷусту чолок буд, пур аз касоне,

ки фосилаеро то шарри шайтон паймуда ба роҳи ҳақиқат расидаанд. Хиебони васеи бозгашт ба Мино ба назар пур аз парвонаҳои озодбол менамуд, ки бо ҷисмҳои наҳифу осудаи худ дар фазои беҳаёливу бегуноҳӣ пар-пар мезаданд. Ин ҳаёт чӣ қадр ширин аст, зиндагӣ то чӣ ҳад зебост! Бо ҳама меҳробонию бахшояндагиаш Худованд моро ба ҷаҳони лаззату хубиҳо расонид – мо ба соҳили мурод, ба сарзамини орзуҳо даст додем!

Вақте ки ба хаймаҳои худ омадем, рӯз аз зуҳр гузашта буд, вале вақти намози пешин на. Бо шустушӯ ва гирифтани таҳорат ҳама дар намозгоҳ ҷамъ шудем. Бо гузоштани намоз ноҳорамонро тақсим карданд. Барои ҳар кас дар қуттиҳои махсус хӯроки гарм, салат, шарбату ҷурғот ва ҳатто меваҳо оварда буданд. Бо сарфи ноҳори хушмаза, ки гӯё чун асал дар комҳо нишаст, ҳар кас оромӣ осуда дар гӯшаи худ дароз кашид. Домулло гуфт:

– Истироҳат кунед, мо акнун бо дуою ниёиш мунтазири қурбониҳоямон мемонем. Ҳар гоҳ аз поёни забҳи гӯсфандонамон хабар диҳанд, мӯйи сар метарошем, ноҳун мегирем ва аз эҳром мебароем.

Устод Дарвеш суол кард:

– Ба тавофи зиёрат ҳам имрӯз меравем?

– Ҳамин ҷойи сафар ба уҳдаи худамон аст, бароямон кола надодаанд, – домолло бо лабханд ба ҳамаи мо назари кӯтоҳ афканда афзуд: – Имрӯз то Каъбатуллоҳ автобус намедиханд, вале Худо бузург аст, мушкиламон осон хоҳад шуд. Таваккул ба роҳ мебароем.

Пас аз тараддуду чунбучӯлҳои беист ниҳоят ором бар рӯйи тӯшак дароз кашидам. Хастагии шадиди ҷисмонӣ аз кафи по то мӯйи сар баданамро дар гунии дард печонида буд. Ҳис мекардам, ки исҳоли шикам хеле коҳиш ёфтааст, аммо тамоми пайвандҳои вучудам зим-зим месӯхт. Дар чеҳраи ҳамсафарон низ нишонаҳои хастагӣ бармало ҳувайдо буд, касе майли шӯҳӣ надошт, дигар ба ҳаёли касе на виёраҳои деҳқонбобо меомад, на бодирингҳои кашол.

* * *

Чойи хоби домулло дар пойгаҳи хайма буд. Ҳар гоҳ ўро медидам, бо чашмони нимапӯш машғули зикру дуохонӣ бедор менишаст ё китоби ғафси калонеро варақ мезад. Бо ин ҳол, аз зери чашм пайваста мувозиби даробаро ва шинухези ҳамсафарон буд, агар пашае пар занад ҳис мекард. Ў сардастаи навбатдореро мемонд, ки бо хушёрӣ ниғаҳбони сарбозонаш аст. Машаққатҳояшро дида раҳмам меомад, мехостам ҳадди ақал нисфи бори масъулиятро аз ӯ ба уҳда гирам, аммо чехраи мунаввар ва хирадмандонааш маро бозмедошт. Ҳар гоҳ абрӯ боло зада нигоҳе ба атроф меафканд, гӯё аз чашмони хуршедиаш нур метаровид, бо лабханди малеҳ аз беғамияю осудаҳолии хеш дарак меод. Чунин вонамуд мекард, ки ҳеч азобе надорад. Эҳром низ ба тани ӯ менишаст, бо либоси сапед ва ришу абрувони сапедгун ингор аз бихишти адн ба мо дуруд мефиристонд.

Ба маҳзи дароз кашидан ба рӯи тӯшак маро пинак бурдааст. Намедонам чӣ қадр хоб рафтаам, вақте ки бедор шудам домуллоро бо устодаму чанд ҳамсафари дигар ғарқи суҳбат дидам. Дигарон ҳам машғули корҳои пешпоуфтода буданд – либосу василаҳои худро мураттаб мекарданд, чой менӯшиданд, сачоқ ба китф барои шустушӯ мерафтанд... Беихтиёр аз ҷо хеста ба давраи домулло пайвастам. Ў мегуфт:

– Қурбонӣ ҳам воситаи тақарруб ба Худои мутаол аст. Ҳочӣ бояд муътақид бошад, ки ба ҳар ҷузъе аз аҷзои қурбонӣ як узви баданаш аз оташи дӯзаҳ озод мешавад. Хотами паёмбарон ба бонуи ду ҷаҳон⁴⁰ дастур дод, ки ҳудаш шоҳиди забҳи қурбонии хеш бошад, чаро ки бо рехтани аввалин қатраи хун ҳар гуноҳу иштибоҳ баҳшида мешавад. Ҳадаф аз қурбонӣ ин аст, ки инсон бо ифодаи тавҳиди ҳақиқӣ бояд ҳар гуна имконоти худро ба монанди Ҳазрати Иброҳим ба қурбонгоҳ бибарад ва

⁴⁰ Бино ба аҳодиси набавӣ, Фотима (алайҳи-с-салом) сарвари занони ҷаҳониён ва мутахаллис ба бонуи ду олам аст

бо нияти холис ба ҳар навъ ва ба ҳар ҷое, ки Худо дастур додааст, ба масраф расонад. Аз Иброҳим Халилуллоҳ куштани фарзанд ва рехтани хуни ҷавонро намехостанд, вале қалби салим ва пояи тавҳид то ҳадде буд, ки он Ҳазрат ҳозир шуд ягона нури дидагонашро таслими Худо кунанд. Ҳарчанд ӯ бо ихлос омодаи иҷрои амри Аллоҳ буд, Худованд бо иноят ва лутфи худ ҳадяи дигарро ба ҷойи Исмоил мепазирад ва гӯсфанде барои забҳ фиристода мешавад.

Домулло каме нафас рост кард. Устодам Дарвеш бо оҳанги суол гуфт:

– Имрӯз барои мо – ҳоҷиён қурбонӣ амали вочиб аст, гарчи барои мусалмонони дигар мустаҳаб бошад. Ин амал баробари саодати ухравӣ⁴¹ рифоҳи ҳоли инсонҳоро фароҳам меоварад.

– Бале, гӯшти қурбониرو ба мискинону дардмандон, ҳамсоягон эҳдо мекунанд ва қисматеро низ барои хонаводаи худ ниғаҳ медоранд. Аз ин хотир, солим будани ҳайвоне, ки қурбонӣ мешавад, яке аз шартҳои асосист ва он набояд ланг, лоғар, кал, гӯшбурида, думбурида ё шохшикаста бошад.

Ҳар чӣ ба хаёлам омад, дар миёни сухани домулло пурсидам:

– Оё қурбонӣ дар мазҳабҳои дигар низ вучуд дорад?

– Масалан, забҳи гӯсфанд дар ҳама динҳо ҳаст. Яҳудиён ҳам қурбонӣ доранд, онҳо дар идҳояшон ҳатто парандагонро дар роҳи Худо ҳалол мекунанд. Зартуштиён ва масеҳиён дар шариати худ қурбонӣ надоранд, вале ин корро аз сӯйи онҳо низ метавон мушоҳида кард.

– Дар дини мо чӣ, кадом ҳайвон ба қурбонӣ лоиқ аст?

– Дар Ислом ҳалол кардани шутур, гов ва гӯсфанд ҳамчун қурбонӣ қабул шудааст. Албатта, ба буз ҳам фатво додаанд. Лекин куштани мурғ, хурӯс ё дигар ҳайвоноти аҳлӣ ба ҳукми қурбонӣ намегузарад.

Дар ҳамин ҷойи пурсупоси мо садои муаззин баланд

⁴¹ **Ухравӣ** – ончаҳонӣ, мансуб ба олами дигар (муқобили дунявӣ)

шуд. Албатта, наметавонам гӯям, дар миёни сухан лагад зад, чаро ки намозро сари вақт гузоштан воҷибтар аст. Мо пасу пеш аз ҷо баланд шудем ва барои хондани салоти аср ба сӯйи намозгоҳамон роҳ пеш гирифтем. Ман аз ҳама пештар, сачоқамро ба китф андохта бо суръат ба самти таҳоратхона шитофтам...

Вақте ки аз намози аср баргаштем, ханӯз ба ҷойи худ нагузашта аз тариқи садобарҳо пайғоми сурурангез пахш гардид, ровӣ бо садои гиро ба такрор мегуфт: «Қурбониҳои ҳочиён анҷом дода шуд! Гӯсфандони қурбонӣ забҳ гардиданд!»

Бо шунидани ин хабар ҳама хурсанд гаштем. Баъзеҳо аз шодмонӣ дар куртаи худ намеғунҷиданд. Мо дар сарзамини муқаддаси Мино, дар маконе, ки Худованд орзуи Ҳазрати Иброҳимро ба ҷо оварда, гӯсфандеро ҳамчун фидяи Исмоил барои забҳ фиристодааст, дар роҳи Аллоҳи таоло қурбонӣ мекардем. Домулло масрур аз хушҳолии мо, бо лабханд гуфт:

– Накунад, ки шодиатон ба хотири берун омадан аз эҳром бошад?! Медонам, ин эзору ридо се рӯз дар тани шумост ва хеле гарду хок ҳам гирифт, зери хӯю арақ ҳам монд, боиси ноҳинҷориатон ҳам ҳаст...

– Не, не, не! – бо ҳам овоз баровардем мо, гарчи гуфтаҳои домулло то ҷое ҳақиқат низ дошт ва аз тарафи ҳама устодам бо чанд сухан вазъиятро мулоим кард: – Худо ниғаҳ дорад. Аз он хурсандем, ки амалҳоямон сари вақт анҷом меёбад, домулло. Агар имрӯз ба тавофи зиёрат ва саъйи Сафою Марва мерасидем, нуран ало нур мешуд.

– Ба тавофу саъй низ мерасем, иншоаллоҳ! Ҳоло зуд бошед, домани бачаҳои сиёҳпӯста бигиред. Бубинед, ҳама ба мӯйсаргири мешитобанд, мо низ аз қатор намонем!

Пасу пеш аз ҷодар берун рафтем. Роҳравҳо аллакай пур аз одам буд, гӯё лашкари мӯрчаҳо аз лонааш баромада, ғиж-ғиж ба чор сӯ равуо доштанд. Дар ҳар гӯша

пушти теги як ҳабашсурат даҳҳо нафар навбат мепои-
данд. Устодам ин ҳолро дида, даст афшонда гуфт:

– Ба кӯча мебароем!

Аз гурӯҳамон ҳафт-ҳашт нафар ҷудо шуда, ба самти дарвоза давидем. Албатта, намешуд давид, вале бо ҳарчи неру дар тавонамон буд, аз миёни одамон гузашта худро ба дарвозаҳо расонидем ва аз он ҷо ба назди рӯшӯйиҳои кӯча, ки ҳамеша дар он гӯша истироҳат карда оби сард менӯшидем, баромадем. Ин ҷо низ намои маҳшарро дошт, гӯё ки бо сури дувум ҳама кафанпӯшидагон зинда шудаанд.

Дигар чорае надоштем, мо низ дар навбат истодем. Бо дидани «манзара»-и қиёмат ба ёдам рамаҳои диёрамон омад. Мавсими қайчӣ – ҳамон лаҳзае аз рамадориро, ки устодкорон пашми гӯсфандонро метарошиданд, ба хотир овардам. Он замон ҷонваронро бо зарбу ҷаҳд зери по гирифта, танашонро аз пашм сабук мекарданд. Ҷуссаҳои софу калшуда зуд-зуд аз дасти қайчидорони бераҳм берун рафта, давида ба дуртар мегурехтанд. Ин ҷо бошад, ҳаҷгузорон аз таҳи теги ҷавонҳои мишкиранг раҳида, озоду фориғбол худро канор мегирифтанд.

Одам бисёр буд, мавҷи сарусадҳо ва ғалоғулаи ниёзмандону мӯйсаргирон ба осмон мепечид. Касе ҳавои дигареро надошт, ҳар кӣ саъй мекард қораш тамом шаваду аз шарри таҷаммуъ наҷот ёбад. Шояд ним соат аз байн гузашт, навбат ба ману устодам низ расид. Ҳар ду дар як гӯшаи зинапои бетонӣ нишаста, ихтиёр ба ду бачаи теғ дар даст супурдем. Чун «пероишгарон» на курсиву на оина, ҳатто оби шустан надоштанд, мо худамон ғамаи худро меҳӯрдём. Зарфҳои пилостикии обамонро ба дасти ҷавонҳо дода, рӯ ба қибла нишаста, ба хотири чиркин нашудани эҳром сарҳоямонро ҳарчи бештар ба пеш ҳам намудем. Устодам ба ман шунавонда овоз баровард:

– Худоё, маро бо парҳезкорӣ зинат деҳ ва аз палидиҳо дур кун! – чун ин суханҳоро ман низ такрор кардам,

устодам афзуд: – Худовандо! Бар ивази ҳар мӯе, ки кӯтоҳ мекунам, нури дурахшандае дар Рӯзи Растохез ба ман ҳадя намо!

Каломи охирро низ пурра ба забон овардам. Чавонҳои сартарош бошанд, аллакай лунгиҳояшонро баста, ҳунари худро анҷом медоданд. Ҳарчанд ба сарҳоямон каме об зада, теги риштарошҳои худро иваз карда буданд, боз ҳам садоҳои ғарт-ғарт аз тарошидани мӯ ба гӯш мерасид.

Дар васати ин ҳама гирумон ва шӯру ғавғои ҳаҷгузoron, ногаҳон сарусадои сигнали мошинҳо ва «чур-чур» ҳуштаккашиҳои бемавриди як гурӯҳ пулис ҳамаро ноором кард. Дар як чашм пӯшида кушодан чанд нафар калтакбадасти формадор дар тамоми кӯча, дар назди гӯшаҳои мӯйсаргирон ба давутоз даромаданд. Ҳамин дам, ғайриинтизор, ҳар ду сартароши мо низ ришгираку лунгиҳои худро парт карда, ба самти рости хиёбон, ба ҷониби даромадгоҳи урдугоҳи мо гурехта рафтанд. Ману устодам як лаҳза гаранг мондем. Медидем, ки дар ин диёр низ бе ичоза пул кор кардан мамнуъ будааст. Бечора чавонҳои бибизоате, ки ба хотири дарёфтани ду-се риёл мӯйсари хоҷиёнро мегирифтанд, аз насибаи худ маҳрум монданд. Чанд нафари онҳо аз сӯйи неруҳои интизомӣ дастгир шуданд.

– Биё, рафиқ, аз қафои сартарошонамон меравем, онҳоро дарёб карда ба хайма мебарем, – дарҳол илоҷи корро ёфта гуфт устодам. – Аз дарвоза ки даромадем, дигар пулисе кордор нахоҳад шуд.

– Шояд дар дохил сартарошони дигар ҳастанд...

– Не, ошпаз ки дуто шуд, ош шӯр мешавад ё бенамак, аз ҳамон устоҳои худамон намонем!

Яке чашмам ба сари ниматарошидаи устод уфтод, аз таҳи дил хандидам. Зоғ ба зоғ гӯяд – рӯят сиёҳ, ӯ низ сари нимқораи маро диду бо завқ хандида фиристод.

– Аз дарди бекаси рӯ овардем ба чӣ касе! Ҳеч гап не, зуд бош, бичунб, рафиқ!

Чун тӯдаи интизомӣ амалиёти худро анҷом дода гузашта рафтанд, ду ҷавони пероишгари ошно дар канори панҷараҳо аз пешамон баромаданд. Онҳо моро дида чон дароварданд ки, рад-рад дандонҳои сапедашон дар чехраҳои қиргун мучалло ба назар расид. Аҷаб лабхандҳое! Мо ҳар ду бо ишора ба сӯйи худ хондем. Устод Дарвеш ба забони арабӣ фаҳмонид, ки идомаи корашонро дар дохил давом диҳанд. Дунболи ҳам роҳ уфтодем ба сӯйи чодарҳо.

Дар гирду атрофи бошишгоҳамон тараддуди зану мард бисёр буд. Ҳавои мӯйсаргири беш аз пеш одамонро фаро мегирифт. Бахше аллакай сарҳои тоза тарошида доштанд, афроди зиёде ҳанӯз навбат мепоиданд, ҳаҷгузороне низ аз наёфтани мӯйсаргир гичу гаранг аз як сӯ ба сӯйи дигар мегаштанд. Баробари дар канори чодар чо гирифтанд, аз паси мо низ чандин нафар дар навбат истоданд. Устодам ба сартароши худ суханҳое ғур-ғур кард, ки ҳар ду ва устои ман бо шавқ хандиданд. Дар ҳоле, ки сари пок тарошидаамро бо сачоқам хушк мекардам, пурсидам:

– Бо забони «худат» чиҳо гуфтӣ устод, қилқилакатон омад?

– Ин навбатро намебинӣ? Қарор шуд аз коркардашон ҳаққи моро ҳам диҳанд ин мӯчингилаҳо, – хушхол гуфт устодам.

– Рост мегӯӣ, агар мо ба дохил намеовардем, ин ҳама муштарӣ аз кучо меёфтанд?!

– Ё дастхолой мерафтанд ба хонаҳошон, ё меуфтоданд ба доми пулисҳо!

Мӯйсаргиронамон табассум ба лаб лӯнгиҳои худро дарҳол ба гардани ҳочиёни дигар бастанд. Мо хурсанду сари ҳол дастмузди онҳоро аз гуфташон ҳам бештар дода, барояшон омад хоста, ба сӯйи хаймаамон шитофтем. Мехостем ҳарчи зуд либосҳои тозаамонро бардошта ба суроғи ҳаммом равем. Мебоист аз эҳром бароем ва барои намози шом омодагӣ бубинем...

* * *

Харчанд чодари шаб Миноро фаро гирифта буд, чор тарафи он чароғон буд. Дар ҳама ҷо нурафканҳои муқтадир аз рӯи пояҳои баланд ба атроф равшаной мепароканданд. Ба хусус, каме дуртар аз урдугоҳи мо, дар доманаҳои кӯҳии Мино гӯё рад-рад қочҳои баландқомати тобонро кошта буданд. Бо чандин ранг чашмакзанӣ қардани он «дарахтон» ҳаёли касро мерабуд. Ман ин гуна манзараро бори нахуст медидам. То замоне, ки аз роҳравҳо гузашта ба хиёбони калон ва аз он ҷо то истоғҳои автобусҳо омадем, натавонистам аз он ҷодуи шабона чашм биканам. Танҳо дар поёнаи⁴² хомӯшу соқит шигифтомез сухан гуфтани устодам ба домулло маро ба худ овард:

– Паша пар намезанад, то Каъба ҷӣ хел меравем?

– Раҳбари гурӯҳҳо аз мамнӯъ шудани тараддуди автобусҳо ёдрас қарда буд, мо таваккул ба роҳ баромадем. Бубинем, шояд илоҷе ёфт шавад.

– Бо таваккул зонаи уштур бибанд, мо ки як-ду нафар нестем, баргардем беҳтар нест?

Домулло дурудароз ба автобусҳои поёна чашм дӯхт. Чандтои онҳо чароғи равшан доштанд, дар гирду барашон ҳам ронандаҳо ҷунбучӯл доштанд. Каме дуртар як худрави «Ҷип»-и пулис меистод. Домулло онро дида беихтиёр гуфт:

– Мулло Дарвеш, биё бо ман!

Бо ишораи ӯ мо – ҳама дар ҷойи худ истода мондем. Чашму гӯш ба он будем, ки домулло ҷӣ қаромате нишон хоҳад дод. Онҳо рафтанду боз ду гурӯҳи ҳаҷгузори дигар омада ба мо пайвастанд. Аз ҳолу аҳволшон пайдо буд, ки майли рафтан ба Макка доранд, вале аз набудани мошин ҳирс меҳӯранд. Марди қоқинаи болобаланде, ки давутозаш аз саргурӯҳиаш дарак меод, аз қазия воқиф шуду дарҳол ба самти домулло давида рафт. «Оё пулисҳо ёри мерасонда бошанд? – аз ҳаёл мегузарондем мо. – Домулло ҷӣ барномае дар сар дорад?»

⁴² Поёна – автовокзал

Аз чони набаромада умед, домулло таваккул кард, аммо ба мақсуди худ расид! Вақте ки се нафар пулис, ки нозирони роҳу роҳнамоӣ буданд, ба назди мо омаданду ҳаҷгузорони ҷамъшударо дида ба суроғи автобусҳо рафтанд, ҳама кулоҳ ба осмон партофтем. Фурсати зиёде нагузашта, гардонаҳои⁴³ сето автобусро равшан карданд, бо навбат ба онҳо савор шудем. Нахуст худрави «Ҷип»-и пулисҳо сиренаи худро ба қор андохт ва ба унвони ҳамроҳикунанда ба пеш баромад, аз қафои он қорвони автобусҳо роҳ уфтод.

– Бехуда нагуфтаанд, «забондонӣ – ҷаҳондонӣ», қурбони домуллоямон шавам, қорамонро осон кард! – даҳони устодам ба гӯшҳояш мерасид. – Маълум шуд, ки рафтуомади автобусҳо имрӯз билкул мамнуъ кардаанд, аммо дамашон гарм нозирони олиҳимматро! Роҳбаладиҳо ба уҳда гирифтанд, моро то Каъбатуллоҳ мебаранд.

Бо хушҳолӣ кафкӯбӣ кардем. Аз ҳар ҷо садои «офарин, домулло!», «сипосгузорем!», «боракаллоҳ!» баланд шуд. Домулло ҳудаш низ аз ин омади қор шоду мамнун менамуд. Ў дар ниҳояти хоксорӣ гуфт:

– Азизонам, чун нияти ҳар яки мо холис аст, ҳама аз таҳи дил ба Худованд сачдаю ниёиш мекунем, Аллоҳ ҳудаш ба мо раҳм кард. Агар ин меҳрабонию раҳмати илоҳӣ намебуд, маҷбур мешудем масофаи ҳафт километро пиёда тай кунем.

Устод Дарвеш аз тарафи мо изҳор намуд:

– Забони хуш морро аз сӯроҳ берун мекашад, бо лутфи сухан дили пулисҳо об кардед, мо маҷнунон ҳастем!

Масҷид-ул-ҳаром бо деворҳои баланди мудаввар, бурҷҳои мунаққашу мурассаъ, сутуну тоқҳои тиллоӣ-ранг, роҳравҳои сангфаршу деворҳои қошиқоришуда ва алалҳусус, бо сахни гирди марказаш, ки сохтмони сиёҳпӯши Каъбатуллоҳро дар оғӯш мегирифт, хангоми

⁴³ Гардона – мотор

шаб боз ҳам мучаллою назарработар чилва мекард. Он аз ҳар сӯ бо чароғҳои овезону қандилҳо ва нурафканҳои ранг ба ранг чароғон метофт. Саҳни Хонаи Худо бо инъикоси нурҳо ҳавзи обери мемонд, ки дар васати он Каъбаи чаҳоргуша қад афрохта, бо дарбу навиштаҳои зарринаш чашмҳоро мерабуд. Мо бори аввал дар ин гуна бевақти ба тавоф меомадем. Пас аз яктарафа кардани аъмоли Мино, ба хусус, дар рӯзи иди Қурбон барои зиёрати Байтуллоҳ омадан алоқаю ҳиссиёти моро дучанд мекард.

Мо аз боби Фаҳд ба дохили масҷид даромадем. Кафшҳоямонро бо худ гирифта, мустақим ба ҷониби зинаҳои равон қадам ниҳодем. Ба маҳзи расидан ба қисмати болоии зинаҳо, Каъбатуллоҳ бо маҷмуаи ҷаззоби худ ҳушу ҳавоси моро ба сӯи худ кашид. Дар ҳоле, ки ба поён мерафтем, беихтиёр ба устодам наздиктар шуда гуфтам:

– Устод, ҳис мекунӣ ҳоло аз дарунам чиҳо мегузарад?

Ӯ ҳарчанд ҳангоми рост истодан дар болои зинаи равон ҳавои Муҳаббатхоларо дошт, бо лабҳанд нигоҳе ба сӯям афканд. Аз нигоҳҳояш донистам, ки идомаи суҳанамро шунидан мехоҳад.

– Ҳаргиз намехоҳам дар ин тавоф ба риё роҳ диҳам ва зиёратам ботил шавад, – бо овози расо изҳор кардам ман. – Қасд дорам аз сидқи дил ба амри Худо итоат намоям, аз ҷаҳаннам битарсам ва ба биҳишту савоби фаровон ноил шавам.

– Ту муъмину мусалмони содиқ ҳастӣ, рафиқ! Эзид дар паноҳаш ниғаҳ дорад, тавофу зиёратат қабул гардад!

– Қабули Ҳақ-таоло гардад!

Лутфи устод бароям руҳ бахшид. Дар ҳақиқат, мефаҳмидам, ки тавофи зиёрат аз аркони вочиби ҳаҷ аст ва онро қасдан тарк кардан ё дилу бедил анҷом додан боиси шикасту зоеъ рафтани ҳаҷ мешавад. Бо қадамҳои устувор аз пайи ҳамсафарон ба саҳни Байтуллоҳ баромадам. Дар баробари чароғҳои сабз,

ки ишора ба гӯшаи Ҳачар-ул-асвад буд, қарор гирифта, бо қасди тақарруб ба Яздони пок нияти тавофи ҳаҷ кардам ва хомӯшу сар ба зер қадам ба пеш ниҳодам. Ин бор дар канори ҳамсафарони мо ду зани калонсоламон Муҳаббатхолаю Шукрияпапа низ хастагиҳои рӯзро нодида гирифта, аҳд карда буданд тавофро бо пойи худ анҷом диҳанд. Ҳарчанд домулло барояшон гирифтани аробаи дучархадорро маслиҳат дод, онҳо қабул накарданд, Муҳаббатхола бо дилпури гуфт:

– Ҳаҷчи мо бо саъйи худамон комил шавад, дар армон намонем, домулло. То субҳ ҳам бошад, имрӯз ин корро мекунем.

– Ихтиёр доред, Худо худааш ёри медиҳад, мо ҳам дар каноратон ҳастем.

Тавоф бо эътимод ва алоқаи бемисл оғоз ёфт. Муҳити ҷаззоби Каъбатуллоҳ зоирони гирди худро бо кашиши беинтиҳо дар бағал гирифт, ҳама бо либосу тану ҷони пок ба гардиш даромаданд. Лаълии торики осмон дар фазои Каъба чун даҳонаи танӯр фурузон менамуд, аз ҳар сӯ силсилачароғақҳо равшану хомӯш шуда рангбозиҳо мекарданд, одамони ҳаҷгузор ба шакли навори ғафси нуқрай дар атрофи Хонаи муқаддас, дар гирди Мақоми Иброҳиму Ҳичри Исмоил, аркони Ироқиву Шомиву Ямонӣ бо суръати яксону якмароми худ давр мезаданд. Ҳар кас овора бо хаёли худ, фирефта дар орзуву умедҳои осмонии хеш, бо зикри дуою ниёишҳои қалбӣ қадам дар саҳни бобаракат мебардошт. Ҳавои гарму мулоим бо ҳолу ҳавои мағзу ҳуши сачдагузoron созгор меомад...

Дар поён, каме дуртар аз Мақоми Иброҳим ба намоз нишастам. Фуру дар худ, бо ишқу алоқаи бемисл хаёлам аз олами ҳастӣ чудо шуда, ба ёди Худо роҳ ҷуст. Бо гузоштани ду рақъат намози тавофи ҳаҷ Эзиди пок маро ба кӯйи биҳишту рӯдҳои серобаш бурд, чун пари сабуки мурғон ба боли фариштаҳои олами улвӣ нишонд. Ман на дарди поро ҳис мекардам, на дарди камарро ва на шиками калонам ба чашм менамуду на хун ба сарам мезад.

Оғушта дар пероягии хаёлот, аз ҷо хеста ба сӯйи «чашма»-ҳои⁴⁴ Замзам рафтам. Бо ёдкарди Исмоил, ки ин ҷо чоҳи ўст ва ташнакомонро сероб кардааст, ба замзама пардохтам: «Худоё! Онро василаи омӯхтани илми боманфиат ва ризқи фарох гардон ва ба ҳар гуна дарду беморӣ шифо ато фармо!» Бо ин зикр, ҷуръае аз «чашма»-и пок ба рамзи ишқу имон нӯшидам. Оби гуворою ширин ва андак намакин бар ком нишаст, хаёлам ба ёди талошҳои Хоҷар рафт, ки бо регҳо даври оби зери пойи Исмоилро мегирифт. Ҳамзамон замзамаи Ҷабраил дар гӯшҳо нишаст, гӯё ки пайғомҳои осмониро ба самъи бандаҳои тавбакор мерасонид.

Вақте ки пиёлаи дуҷумро аз оби Замзам холӣ кардам, дасте мулоим сари китфамро молид, устодам маро навозиш меод. Ў бо нигоҳҳои нурангез ва лабханди ширин ба сӯям чашм медӯхт, дар байни чамъи одамон симояш дурахшонтарин чехра буд. Чун марди солаху пандомӯз равшан гуфт:

– Оби Замзам на фақат шифои дардҳо аст, ҳамчунин биму андуҳро аз вучуди инсон рафъ мекунад. Биё, рафиқ, ба ҷониби Сафою Марва меравем, то саъямон комил шаваду ҳаҷҷамон такмил.

Аз дунёи хаёлангезиҳо берун омадам, беихтиёр пурсидам:

– Домулло ин ҷост?

– Эшону ҳоҷиёни дигар тавофро анҷом дода ба он сӯ рафтанд. Қарор шуд пас аз саъйи миёни ду теппа ба истгоҳи таксиҳо гузарем, дар ҳамон ҷо вомехӯрем.

Бо итоат, ду чашм ба Каъбатуллоҳи чароғон, аз пайи ў ба самти роҳрави боби Сафо қадам ниҳодам. Ҳарчанд шаб буду ақрабаи соат дар бурчи баланди масҷид ба дувоздаҳ дакка меҳӯрд, думи одам аз роҳраву намозгоҳҳо канда намешуд. Атрофи теппаи Сафоро

⁴⁴ Ин ҷо манзур аз чашма, ки дар қадим буда, даббаҳои оби Замзам аст

чамъи ҳаҷгузoron анбӯху зич печонида буданд, баъзеҳо рост истода, рӯ ба Каъбаю сари теппа дуоҳо мехонданд, гурӯҳе бо шитоб ба самти толори саъй мешитофтанд, тӯдаҳое низ ба ҷониби дарҳои баромад тараддуд доштанд. Чун ба сӯйи толори саъй мегузаштем, аз устодам пурсидам:

– Ин бор ҳам ҳамон саъйи умраро анҷом медиҳем? Дигар шартӣ хоcе надорад?

– Дақиқан ҳамон саъй аст, рафиқ! – бо хушҳолӣ ба ман наздиктар шуда гуфт устод Дарвеш. – Руҳи Момои Ҳочар шод боду ёди Ҳазрати Исмоил наку, амалашонро такрор мекунем.

Ҳис кардам, ки устод боз чизе гуфтанд мехоҳад, вале аз дасти шӯру мағал ва ғалоғулаи атрофиён хомӯш монд. Мани ҳарис ба нақлҳои ранг ба ранги ӯ, таҳқовӣ кардам:

– Дар дилат намонад, чизе гуфтани будӣ, устод? Гӯшам ба туст!

– Ҳеч... Мехостам ёдрас намоям, ки ин суннати иброҳимӣ ҳатто дар ҳамон замонҳои қадим ҷузви маросими ҳаҷ будааст. Дар он замон бӯте дар ин сӯ ва бӯте дар ҷониби дигар қарор доштаанд. Вақте ки саъйкунандагон ба бӯтҳо мерасидаанд, онҳоро ламс карда мегузаштаанд. Бино ба тасаввури одамон, он ду бӯти мавҷуд бо номҳои Усоф ва Ноила – зану марди зиноқоре будаанд, ки табдил ба санг шудаанд.

Хандидам. Устод завқи маро номида гирифта, дар оғози толор рост истод ва даст ба пеш бардошта шунаво гуфт:

– Аллоҳу акбар! Алҳамдулиллоҳ! Ло илоҳа илаллоҳ! – ва пас аз андак танаффус илова кард: – Рафиқ, ҳар яке аз ин калимаҳоро ҳафтборӣ бигӯ ва бо қасди қурбат барои анҷоми амали саъй ният кун!

Амри устод бароям ба ҳукми қонун буд. Бо овози баланд ҷавоб додам:

– Ба чашм, устод!

* * *

Дар хаймаи хомӯш сари ҷойи худ дароз кашида аз чокиҳои дарби порчай ба берун чашм медӯхтам. Рост ба сӯйи ман аз умқи осмони тира ситорае нур мепошид. Гӯё аз дуродур шамъе медурахшид, ки ба мартабаи имон аз таҷаллии худ дарак медод. Охири талошҳоям аз ҳафт гардиши даври Каъба ва ҳафт бор саъйи миёни теппаҳои муқаддас дар оинаи хаёл падида омад, қадаммонӣҳои ҳазор-ҳазор мусофири роҳи Ҳақ, нӯшидани бомазатарин оби ҷаҳонӣ, ниёшиҳои муқаррар аз қалби намозҳои тавофу саъй ва салоти ишо⁴⁵ дар манзари зеҳнам зинда шуд. Вале, идомааш дар ёдам нест – намедонам чӣ гуна, бо чӣ минибусе ба Мино баргашта будам.

Чароғи хайма хомӯш шуд. Дар атроф сукути мутлақ нишаст. Ман чашмонамро бастам, вале хобам намеомад. Наметавонистам аз дили андеша берун оям. Дар диди хаёлам Устод Дарвеш чехра боз кард, бо лабханд гӯё мегуфт: «Ин ҷо сарзамини орзухост...»

Сарзамини орзуҳо. Худованд ҳар сол мехоҳад бандаҳои худро дар ин ҷо ҳузурӣ бубинад, мулоқот кунад. Мехоҳад ба бандаҳои тавбапешаи худ ва ба воситаи онҳо ба тамоми умматонаш ҳақиқатро бинамоёнад, ба тафаккур водорашон кунад. Оре, агар чунин намебуд, ин ҳама марду зан бо ирода ва ихтиёри худ садҳову ҳазорҳо километрро тай карда намеоманд, бечорагӣ ва ниёзмандии худро дар назди Холиқашон нишон намеоданд. Ин муҳаббати дучониба аст, ки сарзамини орзуҳо – ҳамон маконе, ки нахустин бор аҳли муъмин бо Расули худ байъат намудаанд, дар давоми чанд рӯз ба арши барин бардошта мешавад, чашмаи меҳру меҳрабонӣ ва ишқи пок ҷорӣ мегардад, осмони умеду хостаҳои нек оғӯши мусоффоӣ худро боз мекунад, кӯҳи сабру тамкин дар қалбу вучуди муҳтоҷон қарор мегирад, рӯду ҷӯйборҳои хушкидаи диёри дӯст бо оби дидағони даст ба боло афрохтагон пур мешавад, ҳаёт бо рангу намои

⁴⁵ Салоти ишо – намози хуфтан

нав чило медихад, софии ҳақ руҳу нафас ва асли ҳастиро меполояд. Барои покшудаҳо оғӯши Офаридгор боз аст, чаро ки онҳо аз наҳйи ӯ дурӣ меҷӯянд ва бо одобу рафтори ҳасанаи худ ба нидои ӯ «лаббайк!» мегӯянд – чи ба забони қол, чи ба забони ҳол...

Ғуши шайтон кар, чашми шайтон кӯр, ғарқи андеша дарёфтам, ки дар пайи он ҳама ибодат як рӯзи санг задан ба Ҷамра кофӣ нест. Мо ду рӯзи дигар дар Мино байтута хоҳем кард⁴⁶, боз ду дафъа ба суроғи Ҷамарот хоҳем рафт ва дубора ҳар рӯз бистуяктой санги кайфар ба рӯйи намодҳои ҳар се шайтон хоҳем зад. Ба хусус, мане, ки то омадан ба ҳаҷ иблиси лаин дар вучудам хона карда буд, ба ин набард миён бастаам. «Шайтон нисбат ба инсон кинаи дерина дорад, – мегуфт домуллоямон, – азбаски ба инсон сачда накарда буд, ба хотири ин нофармонӣ Худо ӯро ҷазо дода, тамоми ибодатҳои пешинаашро нодида гирифт ва аз бихишт берун ронд. Аз он дам шайтон савганд ёд кард, ки ҳатто ба оби хуш хӯрдани инсон имкон нахоҳад дод, пайваста аз пайи гумроҳ кардани ӯ хоҳад шуд». Даст ба пешонӣ бурда, мӯйҳои сарамро ба пушт молидам. Ба хотирам Ҷамарот омад, зери лаб гуфтаам: «Мо дар бандагии Худо холис ҳастем, дасту пойи шайтонро кӯтоҳ хоҳем кард»...

Ҷавои Мино зиёд гарм набуд, вале гӯё оксиген кам дошт, ки ҳаҷгузoron наметавонистанд амиқ нафас бикашанд. Тафти гулугире танаффусро мушкил мекард, аз сару рӯ беист арақ мешорид. Бо вучуди ин, касе намехост маъракаи сангзаниро канор гузорад. Дар рӯзи дуюми рамӣ пеш аз пешин ҳама ба роҳи Ҷамарот баромаданд. Гуруҳи мо низ – зану мард аз пайи домулло ба роҳ уфтодем. Фақат Муҳаббатхолаю Шукрияпа ин дафъа даст кашиданд. Онҳо се дастӣ сангакҳои ҳафтгонаи худро ба ҷавонҳои гурӯҳамон Сирочу Дониёр супурданд, ки аз ҷонибашон ба рамзҳои се шайтон бизананд...

⁴⁶ **Байтута кардан** – шабзиндадорӣ; то субҳ бедор мондан

Нуфуси пиёдаравон аз дирӯз бештар буд, ба маротиб бештар. Вақте ки ба тунелҳо расидем, помонӣ бароямон мушкил шуд. Аввалу охири «чангали анбӯх» ба чашм намерасид, зану мард дар як дег мечӯшиданд. Аз помонии зиёд ғуборе чун пардаи нафис дохили тунелро фаро гирифта буд. Агар дар берун гармо хафақон мекард, дар дохил ин дуду ғубори намнок. Ҳарчи ба пеш мерафтем, оби бадан бештар мешориду ранги суратамон зиёдтар мебохт. Азбаски аз тағйири обу ҳаво аксари ҳаҷгузoron сармохӯрдагӣ доштанд, садои сурфаҳои ранг ба ранг то рафт афзун мегардид. Ҳамин ки ба тунели дуҷум расидем, ин ҳама чунбиши номутаносиб дар пешорӯям ғалаён гирифт. Дармонам намонд, ҳалқам беш аз пеш хушк мешуд, сарам ба дард омад, хостам каме дам гирам. Устодам ҳамоно аз оринчам дошта бо таъкид гуфт:

– Ин ҷо наист, рафик, одамҳо зер мекунанд!

Хушёр шудам. Дар миёни мавчи одамон, қариб сари ҳар даҳ-понздаҳ қадам як нозири сиёхпӯст ба назар мерасид. Онҳо калтакҳои дасти худро алвонҷ дода, ҳамаро барои қадамзани ишора мекарданд, аз забонашон ҳамон садоҳои ошноии «ҳаҷчи, ҳаҷчи», «ялла, ялла» канда намешуд. Бо ин ҳол, ногаҳон аз байни издиҳом, чорпанҷ қадам пештар аз мо садоҳои қиючуи ваҳмноқ ба осмон печид. Дар як лаҳза талотуме дар он ҷо ба вуқӯъ омад, роҳ тирбанд гардид. Бо чашмони худ меиддам, ки дар як дам чанд нафар нозир садди ғафси одамонро ҷоқ карда ба он сӯй гузаштанд ва одамонро ба чор тараф теладеҳон маҳалли ғавғоро печонида гирифтанд. Ҳамон дам ҳуссаи занеро, ки аз либосҳояш ҳиндӣ буданаш аён мешуд, озод рӯйи даст бардошта ба канор бурданд. Дасту поҳои зани мискин ба поин овезон буд, сараш ба як сӯ уфтода, аз канораҳои лабу даҳонаш луобу кафки сапед мешорид.

– Ҷон таслим кардааст, – ғайри чашмдошт ба гӯшам расид овози устодам. – Худо раҳматаш кунад, зани ҷаннатӣ шуд.

– Оё дар ин чо даргузаштан фазилате дорад?

– Медонӣ, рафиқ, ҳар як муслим орзу мекунад хокчояш дар ин заминҳои пок бошад, – ба тезтар қадам мондан имо карда ба суханаш идома дод устодам Дарвеш. – Падари ман муллои калони кӯхистонамон буд. Наваду ҳашт сол умр дид. Ба ҳама буду набуди рӯзгор шукр мегуфт, аз ҳама чиз розӣ буд, вале бо армон рафт.

Нақли устод диққатамро ба сӯйи худ кашид. Чун барқ аз хаёлам гузашт: магар инсон бо ин қадар умри тӯлонӣ ҳам армоне дошта метавонад? Падараш ба чӣ дилвопасӣ дошт? Устодам роҳравон ба суханаш идома дод:

– Қиблагоҳам дар пиронсоли бо ҳасрат мегуфт: «Эй кош, як боракак ба ҳаҷ мерафтам, беармон аз ин дунё мегузаштам. Афсус, ҳамин фарзамро адо накардам». Ман ба ӯ дил додани мешудам: «Додо, Макка кучою гап кучо, акнун пир шудед, роҳи ҳаҷро бардошта наметавонед!» Ӯ меафзуд: «Дуруст, ман пир шудам. Мефаҳмам, ту аз чӣ андеша дорӣ, метарсӣ ки дар ғарибиҳо мурда меравам. Аммо... медонӣ, писарам, кош дар Макка ё Мадина қон ба Ҷаббор месупурдам. Афсус, ин орзуямро ба хок мебарам».

Майитро дарҳол ба аробаи дучархадоре нишонданд ва ду нафар нозир онро бо суръат ба самти муқобил, ба тарафи Мино ронданд. Бо гӯшаи чашм ин манзараи дилзорро дидаравон аз устод пурсидам:

– Худо биёмурзад, ӯро акнун ба кишвараш мефиристанд?

– Не. Ман шунидам, ҳар касе дар айёми ҳаҷ мемирад, дар ҳамин чо дафн мешавад. Ин на танҳо расми роиҷ аз сӯйи коргузoron аст, ҳамчунин соҳибони майит бо майли тамои мехоҳанд наздикашон дар сарзамини мубораке, ки Ҳараму Каъбаро дорад, хок шавад.

– Ба гумонам, ҳама муътақиданд, ки аз ин чо то маҳалли оромиш наздиктару осонтар аст.

Устодам нимнигоҳи табассумзое ба сӯям афканд. Сипас ба қадаммониаш афзуда ба дуохонӣ даромад: «Ло

илоҳа илаллоҳу ваҳдаҳу ло шарика лаҳу, лаҳул-мулку ва лаҳул-ҳамд, йуҳйи ва йумиту ва ҳува ҳаййун ло йамуту бийадиҳил-хайру ва ҳува ʼало кулли шайъин қадир...». Мо бо аҳди қавӣ ба самти боло, барои санг задан ба се Чамра, ки намоди иблиси лаину манфур ҳастанд, бо шитоби бештар саъямонро идома додем.

Издихоми имрӯза аз дирӯз камтар набуд. Ғалоғулаи одамон аз намоди аввали шайтон гирифта то намоди сеюмаш толори бузургу «беохир»-ро ба ларза меовард. Ба назарам ҳама ором, оҳиста-оҳиста қадам гузошта роҳ мерафтанд, вале сарусадо чунон баланду гӯшгир буд, ки намефаҳмӣ аз кучо бармехезад. Ҳаҷгузорон – зану мард, хурду калон гӯё дар маҷрои рӯди бузурге паҳн шуда мерафтанд, лекин бо суръати бениҳоят поин. Вақте ки пас аз заволи Хуршед ҳафттой сангрезаро ба Чамраҳои якуму дуюм зада ба рамзи сеюм наздик шудем, талотуми мардум бештару пурсадотар гардид. Гӯё замин таракида одам мебаромад, осмон дарида раъду барқи саъб гулдуррос мезад. Ҳар қадар фазои толор ва роҳраву табақаҳои саъй дар гузари шайтонҳо васеъ ва тӯлонӣ менамуд, барои чамъи ҳаҷгузорон боз ҳам тангӣ мекарду кӯтоҳӣ меовард.

Дар миёни ин ҳаёҳу ва ғирев ногаҳон сангпартоии ҷавони қирмизранге диққати ҳамаро ба сӯйи худ кашид. На танҳо ману ҳамраҳонам, ҳамчунин тамоми ҳоҷиёни гирдубарамон бо дидани рафтору давиданҳои ачибу ғариби ӯ дар ҷойи худ шах шуда мондем, чанд лаҳза ангушти ҳайрат газида ба аъмоли ғайриодии ӯ дида дӯхта истодем. Ин ҷавони ҷингиламӯӣ сурхпӯст каме дуртар аз чамра фосила гирифта, бо тамоми неру ба самти девори нимагирд медавид ва дасти росташро беист се-чор бор давр занондаву алвонҷ дода ба рӯйи «шайтон» санг мезад. Азбаски бо суръат медавиду чун шер овози ғурришдоре сар меод, одамони гирду бараш рӯйи ҳам рехта, ба якдигар фишор оварда, бо азоб сари ҷо мехкӯб мешуданд. Чанд нафар ҷавони

хунгарми дигар низ ба ӯ пайравӣ карданд. Фурсате маҳалли сангзанӣ ба майдони бозии шайтонтабиатон бадал шуд, касе чуръат намекард пеши онҳоро бигирад. Хушбахтона, ҳамин ки чор-панҷ бор девонавор давидаю чаҳида аз «шайтон» қасд гирифтанд, як даста посбони калтакдор ба имдоди мардум расиданд. Онҳо дар як он бо усули хоси интизомӣ дастони чавонҳои ба шӯр омадаро ба пас тоб дода, лӯла карда аз майдони сангзанӣ ба берун бурданд. Маъракаи шайтонкӯбӣ бо риволи қаблии худ ба роҳ уфтод, ҳамзамон бо сангпартоӣ нидоҳои муқаррари «бисмиллоҳи Аллоҳу акбар, ризан ли-р-рахмони ва рағман ли-ш-шайтони» муттасил ба гӯш мерасид...

Офтоби саодат ва хушноми торафт бештар вучуди маро рӯшан мекард. Акнун аъмоли ҳаҷро бо ихтиёри худ анҷом меодам. Дар ғуслу таҳорат, намоз ё ҳар гуна ибодати ҳошиявӣ дигар мунтазири устодам ё домӯлло намонда, пеш аз худ аз пайи кор мешудам. Тоату парастиишоямро ҳар рӯз бо азму иродаи хеш оғоз карда, бо ёди Худо дар хилват менишастам. Ин таҳаввули руҳии маро дида устодам Дарвеш ҷойи нишаст намеёфт, аз он ки дар замони кӯтоҳ дарсхояш самар меоданд, бо худ меболид. Имрӯз ба хидматкорони сиёхпӯсти чодархоямон даҳ риёли тақсим кардани маро дида ба шигифт омад ва бо хушҳолӣ, дар ҳоле ки бо ҳам ба сӯйи чодарамон меомадем, гуфт:

– Боре Ҳазрати Паёмбар аз шайтон мепурсад: «Эй малъун! Чаро монеи садақа додан мешавӣ?» Ҷавоб медахад: «Эй Расули Худо, агар бо аррае гарданамро монанди дарахт бибуранд таҳаммул мекунам, вале садақадиҳии одамро не». Паёмбар мепурсад: «Барои чӣ аз садақа додани мардум нороҳат мешавӣ?» Шайтон мегӯяд: «Садақа панҷ паёвард дорад, ки маро ба шӯр меоварад: молро зиёд мекунад, беморро шифо мебахшад, балоҳоро дафъ менамояд, садақадиҳанда бо суръат аз Пули Сирот мегузарад, аҳли садақа беҳисоб вори-

ди бихишт мешаванд ва азобе барояшон нест». Расули акрам бо шунидани ин суханон мегӯяд: «Худо азобатро зиёд гардонад!»

Беихтиёр гуфтам:

– Барои ҳамин, имрӯз ҳам мекӯбем шайтони лаинро?!

– Хатман! Имрӯз низ то заволи Хуршед бояд дар Ҷамарот шавем. Ба ҳар се шайтон ҳафттоӣ сангҳои боқимондари зада, мустақим ба хутеламон бармегардем. Имрӯз маносики ҳаҷамон ба поён мерасад.

– Иншоаллоҳ!

– Домулло гӯшзад кард, ки акнун ба чор нафар ҳамсафари мӯйсафедамон бояд ёри расонем. Дар хайма аз бачаҳо мепурсем, бубинем кӣ аз ҷониби онҳо сангпартоиро ба уҳда мегирад.

Беихтиёр аз дарун ба шӯр омадам.

– Ана, яке ман ҳастам! – бо ирода изҳор намудам ман. Чун дидам устод бо тааҷҷуб ба сӯям нигоҳ мекунад, афзудам: – Ханӯз ба садоқати ман бовар надорӣ, бале?

– Воқеан, ҳар рӯз чеҳра мешӯйӣ, рафиқ, ман қоил ба ту! Аммо, дубора санг задан кори сахл нест, мебояд фосилаи як километрро давр зада аз нав ба Ҷамраҳо расӣ. Чун одам бисёр мешавад, роҳгардӣ ҳам бениҳоят мушкил мегузарад. Аз монда шудан наметарсӣ?

– Худо худаш қувват медиҳад, устод, мехоҳам азоб кашам.

– Офарин! Ин кори савоби ту ба андозаи чашмаҳои сероби бихишт аҷр дорад. Ман ба домулло мегӯям, ки ту низ ба ин кори хайр омода ҳастӣ, – дари порчаии хаймамонро боло бардошта ба ҳарфаш илова кард: – Бо ту мефаҳрам, рафиқ!

Ғусса махӯр! «На Офтоб аз ин гармтар мешавад, на ғулом аз ин сиёҳтар». Заҳми по буд – дидам, сармохӯрдагиро аз сар гузарондам, шикамдардиҳо пушти сар монд, аз ғояти гармо арақшор ҳам шудаму нафастанг ҳам, заҳри камхобиро ҳисоби чашидам – боз

Худованд чӣ имтиҳоне хоҳад дошт? Бигзор ҳар чӣ бошад, ман бандаи ҳозире сар ба зерам, ба ранҷи пиёдагардию азоби саъй кашидан дар миёни тӯдаи ҳаҷгузор омодаам! Танҳо як орзу дорам – мағфирати гуноҳон. Парвардигоро, худат раҳимиву ғафур, маро бо гузаштаи пуруболом бубахш, диламро қавӣ гардон, тану ҷонамро бо нури меҳру меҳрабонӣ пур кун, мани бераҳоро ба роҳи рост ҳидоят фармо!

Рӯзи савум низ бо Офтоби доғ доман месӯзонд. Мо сад қадам роҳ нагашта дар обу арақ ғӯтидем. Аз фарти оби шӯри бадан ҳар як маҳалли захму харошхӯрда чун лаҳча месӯхт. Дар роҳи Ҷамарот ҳаво гӯё камӣ мекард, ба назарам, ҳамсафарон ҳавои будаи Миноро дам мекашиданд. То расидан ба толори харсангҳои азими шайтонӣ пойҳо бечон, ҳалқу даҳон қоқ, чашмҳо тира, тамоми вучуд хастаю лакот гардид. Бо вучуди ин ҳама норасоӣ, мебоист дар миёни гавҷуми мардум, ки таҷаммуъ аз дирӯзу парерӯз ҳам бештар буд, то назди девори нимдоираи се ҷамра бирасем ва «гардани шайтонро бишканем». Ман бояд ин амалро ду бор анҷом диҳам: нахуст барои худ ва дафъаи дуюм ба номи Шукрияпаи дардманд, ки бисту як сангакашро ба ман супурда аст.

Бо вучуди ҳама мушкilot, иродаи ман гӯё дасти худам набуд, маро неруе фаросиришти идора мекард. Шиками «бемурувват» ба назарам наменамуд, ғайричашмдошт, аз ҳар гуна дарду сӯзиши банду бастҳои баданам роҳат мебурдам, роҳ мегаштаму тавонам торафт меафзуд. Дар роҳи тақарруб итминонам бештар, ҳиссиётам гуворотар, ба марраи мурод расидан бароям осонтар мегардид. Чун таваккул ба Худо карда будам, иродаи қавӣ маро ба мақсуд расонид. Бо азми комил рамзҳои Суғрову Вустову Ақабаро ҳафтборӣ сангсор кардаму рӯ ба Каъба хеле тӯлонӣ дуо хондам. Аз табақаи сеюм бо роҳравҳои махсус ба поин фуномадам ва давр зада дубора дар сафи ҳаҷгузорон, ки барои рамӣи намодҳои шайтон мерафтанд, қарор гирифтам. Ҳарчанд барои

ман барин мардҳои шикамдору варзишнакарда ин гуна роҳравиҳо сахту захирагалаб буд, аз уҳдаи ваъдаам баромадам, амали сангзаниро аз тарафи Шукрияпа низ сарбаландона такрор намудам!

Ҳамроҳии Худо ба инсон мисли нафас кашидан аст. Дар поёни рами⁴⁷ возеҳан дарёфтам, ки таваккул ба Худо то чӣ ҳад самар медиҳад. Вақте ки замони аср фаро расиду ман аз радди шайтон фориғ шудам, худамро бо ҷисми худ ҳис кардам. Овози хирросии нафаскашиам равшан шунида мешуд, аз мағоки чашмонам ҳаври сӯзон мебаромад, пероҳанам аз дасти арақу намии бисёр ба баданам часпида буд. Поҳои хастаам маро ба самти зинаҳои охири толор кашид. Дигар ба пушт нигоҳ накарда, рамзҳои боҳайбати шайтони лаинро дар қафо гузошта ба поин рафтам. Аз боло то табақаи ҳамсатҳи замин касеро аз ҳамсафарони ошно надидам. Эҳтимолан онҳо иблисро зудтар кӯфта ба ҳутел баргашта буданд. Ман аз як дарби дулингаи бузург ба берун баромадам. Майдони васеъ дар пешорӯям намудор шуд, ки дар охир ба чанд ҷониб роҳҳои хуруҷӣ дошт. Дар ҳар як баромадгоҳ овезаҳои калон ба назар мерасид, ки дар онҳо масирҳои ҳаракат ба хатҳои араби ва англисӣ сабт шуда буд. Ҷодаи баромад ба маркази шаҳри Маккаро, ки тахмин кардам аз он ҷо метавон ба ҳутеламон равам, баргузидам. Чун қадамҳое чанд гузоштам, ба як гурӯҳ зани ҳайронӣ гич пеш омадам, ки аз ҷумлаи ҳоҷиёни ҳамватан буданд. Онҳо бо даст ба ҳар сӯ ишораҳо мекарданд, чуғур-чуғурашон аз нофаҳмии шадиде гувоҳӣ медод. Наздиктар омада пурсидам:

– Намедонед роҳатон ба кадом сӯй аст?

– Оре, раҳгум задем! Дар миёни одамон аз гурӯҳамон чудо шуда, сари калобаамонро гум кардем, – гуфт яке аз онҳо садои маро шунида. – Шумо низ тоҷикед?

– Ҳа, ҳамшаҳрии шумоям. Дар кучо мешинед?

⁴⁷ **Рамӣ** – *рамии ҷамра*: аз маносики ҳаҷ аст, яъне андохтани ҳафт санг ба Ҷамратул-ақоба

– Ал-Ҳидоя.

– Ҳутеламон яке будаст, биёед бо ман!

Бонувон хушҳол шуда аз пайи ман ба роҳ уфтоданд. Пушти ҳам суханҳои шукрона мегуфтанд. Ман бошам, бори дигар бовар ҳосил кардам, ки барои занҳо ҳама чиз лаҳзаина асту каме амиқтар андеша намекунанд, назди поро мебинанду ба дуртар назар намеафкананд. Дар ин ҷо ҳам исми маҳалҳо бар рӯйи овезаҳо навишта шуда буд, хатчаҳо самти ҳаракати дилхоҳро нишон медод, вале чашмони камбини занон онҳоро намедид.

Аз ду кӯча гузашта ба самти рост печидем ва ба терминали таксиҳо расидем. Ваҳ, чӣ нархҳое! Азбаски одами бисёр дунболи худравҳои такси мегаштанд, нархи онҳо дар осмони ҳафтум буд. Ронандаҳои беинсоф аз вазъияти пешомада истифода бурда, ҳарчи дилашон мехост ҳамонро мегуфтанд. Аз ҳар як муштарӣ ҳаштод ва аз он бештар риёл мехостанд, ки ин хеле гарон буд, хориҷ аз тавони мо. Ҳеч гумон намебудам, ки дар шаҳри маъруфе мисли Макка низ сари кас кулоҳ мегузоранд⁴⁸. Ҳамон лаҳзае, ки аз дасти гаронии таксиҳо сари ҷо по мезадем, баногоҳ гӯшаи чашмам ба мини-автобусе уфтод. Бе мулоҳиза ба ҷониби он давидам. Ва хушбахтона, ин саъйи ман бар абас нарафт, роҳкироро ба сари кас бист риёли тай кардам. Ман ҳам хурсанд, бонувони ҳамшаҳрӣ ҳам, шодмону ғарқи суҳбатҳои гарм то ҳутеламон, ба намози шом расида омадем.

* * *

Сарзамини орзуҳо...

Сарзамини поки дунёи исломӣ – манзилу маконҳои муқаддасе, ки ба онҳо пойи расули акрам расидааст. Ҳар қадар бо устодам мегаштам, бехтару бештар воқиф мешудам, ки ӯ обро зери ҳафт табақаи Замин мебинанд. То ҳадде бохушу зирак буд, ки ягон нуқтаи дидани

⁴⁸ **Сари кас кулоҳ гузоштан** – ин ибораи рехта ба маънои фиреб додан, гӯл задан меояд

Маккаи мукаррама аз назараш пинҳон намемонд. Мо гузашта аз тавофи Каъбатуллоҳу атрофи он пушти ҳам ба зиёратгоҳҳои дигар мерафтем. Дар воқеъ, барои тамошою зиёрат низ вақти кофӣ доштем – кам не ғам не, понздаҳ рӯзи дигар пас аз итмоми маносики ҳаҷ.

Рӯзи ҷумъа, понздаҳуми моҳи зилҳиҷча ду нафар ҳамсафари ҳоҷиямон Илёсу Ҳамидуллоҳи солманд ману устодам Дарвешро ҳамроҳӣ карданд. Мо пас аз намози бомдод ба сари хиёбон баромада, мошинеро дарбаст то пойи ғори Ҳиро ичора кардем. Ронанда як ҷавони афғон буд. Ин кадр зиёд ҳарф мезад, гӯё комашро ба гап бардоштаанд.

– Ба ман пуле аз шумо лозим нест, – мегуфт ӯ мошинро бо суръат ронда, дар сурате ки аллакай ҳар нафар панҷ риёли роҳкироро тай карда будем, – гоҳ-гоҳ кори савоб кунем гуноҳонамон мерезад. Ман шуморо то сарғаҳи кӯҳи Нур мебарам, то дами ғори Ҳиро мерасонам. Сарам фидои ҳоҷиён шавад, ҳар яки шумо инсонитабарруки ҳастед! Инак, ҳисоб кунед, то бист дақиқаи дигар он ҷо набошем, ман Абдусалом набошам!

Дар воқеъ, мошини афғонбача чун бод мепарид. Дар фалақаҳои роҳ чунон тоб мехӯрд, фикр мекуни, як тарафи худрав ба осмон бардошта мешуд. Ӯ бошад, мураттаб манаҳ зада, ба ҳӯй-ҳӯйи мо гӯш намедод, суръаташро низ нақоста, аҳёнан мошинҳои рӯ ба рӯро аз самти рост мегузаронд. Бо сахттиву таҳлука, даст дар гиребон то пояи Ҷабал-ун-Нур расидем.

– Худоро шукр! – охи дароз кашида гуфт Ҳамидуллоҳи ҳамроҳамон хангоми пиёда шудан. – Ин чӣ балое буд?

Баробари фуromaдан ронандаи афғон бист риёро аз дасти Устод Дарвеш «канда» гирифтубе пӯшт-пӯшт дубора савори мошинаш шуд ва газ дода рафт.

Ман бо ҳайрат ба устодам чашм дӯхта базӯр гуфтам:

– Ин ки барои савоб кор карданӣ буд...

– Эҳ рафиқи содаи ман, ин турфаҳо ба гӯри Ҳотам лагад мезананд, вале садоқате надоранд! Ту ба чаку чо-

назани ҳамин девона бовар кардӣ? Худоро шукур кун сихату саломат то ин ҷо расидем.

– Алҳамдулиллоҳ!

Моро бештар аз бархӯрди ронанда «хусн»-и кӯҳи Нур ба сӯйи худ кашид. Манзараи он чунин менамуд, ки гӯё ду кӯҳ рӯйи ҳам нишастаанд. Шакли ғайриодии қуллааш, ки гӯё кулоҳе барҷаста ба сар дошт, Ҷабал-ун-Нурро аз баландиҳои дигар мутафовит месохт. Ба чашмандозии тӯлоии мо эътино накарда, Устод Дарвеш ба нақл пардохт:

– Ин кӯҳеро, ки барояш дилбастагӣ дорем, дар Таврот Ҷабали Форон ва дар замонҳои пеш Сабири Аъраҷ низ номидаанд. Баъдҳо Ҷабали Ҷиро ном мегирад, вале акнун аҳли Макка онро бо исми Ҷабал-ун-Нур, яъне кӯҳи Нур мешиносанд.

– Ҷори Ҷиро дар ҳамин ҷост? – бетоқатона пурсид Илёси қадбаланд гарданаширо ба боло ёзонид.

– Боиси ба ин кӯҳ омадани мо низ ҳамон ғор мебошад, бародар! Ҷори Ҷиро аз ҷумлаи зиёратгоҳҳои муътабари Макка аст ва аксари ҳочиёни омада саъй мекунанд онро дида, даҳонаю сангҳояширо бӯсида раванд. Чаро ки Ҳазрати Муҳаммад рӯзону шабҳои зиёде маҳз ба ин ҷо омада, ба розу ниёзҳои хеш бо Худо машғул мешуд.

Чун устодам дидагонаширо аз миёнҷойи кӯҳ нақанда андаке хомӯш монд, ман савол кардам:

– Дамаш гарм, расули мо дар ҳамин ҷо ваҳйи пайғамбарӣ гирифтааст?

Устодам бо шумханд ба нақли худ давом дод:

– Дар ҳақиқат, иттифоқи бузурге, ки тақдири инсонҳоро иваз кард ва муждаи нек ба одамҳо расонд, дар ҳамин ҷо рух дод. Он замон ҳазрат чилсола буд ва дар яке аз шабҳои поёнии моҳи Раҷаб дар ғори Ҷиро машғули ибодат ва розу ниёз бо Худои меҳрабон менишаст. Ногаҳон дид, ки фариштаи нозанине дохили ғор шуд ва торафт наздиктар меомад. Аз чехрааш пайдо буд, ки хабари муҳимме дорад. Кӣ буд он фаришта?

Аз байни мо Ҳочӣ Илёс дарҳол посух дод:

– Ҷабраил!

– Бале, Ҷабраили амин – фариштаи паёмрасони Худованд! Ў ба ғори Ҳиро ба назди Муҳаммад омад, ки пайғоми неку ҳаёти барояш расонад. Ҷабраил навиштае бо худ дошт ва аз Муҳаммад хост онро бихонад. Ҳазрат гуфт: «Наметавонам бихонам!» Фаришта ду бори дигар хост, ки Муҳаммад он навиштаре бихонад. Дар ниҳоят, лабҳои осмонӣ машғули хондан шуданд: «Бихон ба номи Парвардигорат, ки ҷаҳонро офарид...» Акнун шумо гӯед, он чӣ шабе буд?

Боз ҳам Ҳочӣ Илёс пешдастӣ кард:

– Он шаби Маъяс буд, шабе, ки фариштаи бузург Ҷабраил ба дидори расуламон ба ғори Ҳиро омад.

– Бале! Фаришта омада буд, то ба Ҳазрати Муҳаммад хабари паёмбар шуданаширо аз сӯи Худованд расонад. Ў мегӯяд: «Эй Муҳаммад! Ту фиристодаи Худой ва ман Ҷабраил ҳастам». Ў бо ин ҷумла оғози як маъмурияти муҳимро ба расули ақрам ёдрас намуд. Паёмбар маъмур шуда буд, то ки мардумро аз гумроҳӣ ва бадбахтӣ начот диҳад, ба сӯи сарзамини саодату дурахшониҳо раҳнамоӣ кунад.

Ҳочӣ Илёс дар миёни суханаш давид:

– Мегӯянд, паёмбар аз даврони кӯдакӣ ба ёди Худо буда ва бо Ў суҳбат мекардааст.

Устод Дарвеш барои баромадан ба кӯҳ ишора карда, роҳравон афзуд:

– Ин сухани шумо, Илёсҳочӣ, ҷон дорад! Замоне, ки Муҳаммад Мустафо чорсола буд, дар пеши дояи худ Ҳалима⁴⁹ зиндагӣ мекард. Рӯзе аз ӯ хост, ки ҳамроҳи бародаронаш ба гардиш равад. Ҳалима либосҳои Муҳаммадро пеш аз сайругашт ба тартиб даровард. Аз тарси девҳои саҳро, ки ба писараш осеб нарасонанд, муҳраеро дар нах гузаронда ба гардани бача овезон

⁴⁹ Ҳалима – модари ризоии Ҳазрати Муҳаммад мебошад, ки дар кӯдакӣ ба паёмбар шир маконданро ба уҳда гирифтааст

кард. Муҳаммад бошад, онро аз сар берун овард ва гуфт: «Ниёзе ба ин муҳраҳо нест, модарчон! Худои ман ҳамеша бо ман аст ва аз ман ғамхорӣ мекунад!»

Мақсади мо расидан ба ғори Ҳиро буд, ки дар дили кӯҳи Нур қарор дошт. Устодаму ҳар ду ҳоҷии ҳамроҳ фарози кӯҳро нодида гирифта, хеле сабуку чолок роҳ мерафтанд. Танҳо ман дар қадамҳои нахустин аз онҳо қафо мондам. Ҳарчанд кӯҳбарой саҳт буд, намехостам аз нақлҳои устодам бебаҳра монам. Азоби расидан то ғорро медонистам, вале паймудани хокпойи паёмбари акрам бароям азиз ва аз ҳама чиз авлотар менамуд. Бо ҷадал ба ҳамраҳони худ расида, ба идомаи сухани устод гӯш фаро додам.

– Дар замони паёмбар қорҳои зиште аз сӯйи одамон сурат мегирифт, масалан, онҳо бутҳоеро сохта дар Каъба мегузоштанд ва ба ҷойи Худо ба он бутҳо сачда мекарданд. Бо ҳар баҳона дар байни қabilaҳо ҷангу арбадаҳое ба амал меомад, ки бештари онҳо бо кушокушӣ тамом мешуд. Аз дуздӣ роҳзанӣ барин одатҳои зишт даст намекашиданд. Охирсар, дар миёни ин гуна нобасомониҳо Худованд Ҳазрати Муҳаммадро ба ёрии мардум фирисотод, ки онҳоро аз ҳар гуна рафтори бад начот диҳад. Ба шумо гӯям, он замон охири дин, охири паёмбар ва охири китоби Худо арзи вучуд кард.

– Дини Ислому, Расулulloҳ Ҳазрати Муҳаммад ва китоби Қуръон! – бо садои баланд дунболи сухани устодро гуфт Илёс-ҳоҷӣ.

– Бале, дӯстам! Аз он пас даъват ба дини мубини Ислому оғоз шуд, ки сарғаҳаш ана ҳамин ҷо, ҳамин ғори табаррукии Ҳиро аст.

Дар миёни суҳбат чанд бор истода нафас рост кардем, об нӯшидем. То ба дами ғор расидем, бадани ҳар чори мо ҳамсафарон аз ниҳояти обу арақ шип-шилта тар шуд. Дар ин лаҳза, бо вучуди баланд шудани нурҳои Хуршед, насими диловезе аз сар то по моро навозиш мекард.

Дар назди ғор панҷ-шаш нафари дигар нишаста дуо мехонданд. Мо низ ба маҳзи расидан, пайрави устодам дар бағали даромадгоҳи ғор зону ба замин задем ва гӯшу хуш ба қуръонхонии ӯ шудем. Пас аз фиристордани дуою салавати зиёд даст ба рӯ кашида, дохилу беруни ғор ва манзараҳои атрофро аз хатти назар гузарондем. Ин бошишгоҳи қадима шигифтиҳое дошт, ки бо назари нек онҳоро мурур мекардем. Устодам бо ҳамон шеваи нармгуфтори худ ба нақлҳояш идома дод:

– Дар ин ҷо он чиз диққатангез аст, ки даҳонаи ғор ба самти нахустин қиблаи мусалмонон – Байт-ул-муқаддас ва интиҳои он ба ҷониби Масҷид-ул-ҳаром менигарад. Аз болои кӯҳи Нур масҷиди бузурги Макка ва гулдастаҳояш комилан намудор аст. Ба қуллаи кӯҳ баромадан шарт нест, гарчи зиёраткунандагон ба ин алоқа доранд. Дар дохили ғор панҷ ё шаш нафар роҳат мегунҷанд. Фазои он ҳамеша равшан аст, чаро ки аз замони тулуъ то ғуруб Офтоб дар дохили он метобад. Бо ин ҳол, даруни ғор дар моҳҳои гарми сол ҳам сард аст. Бино ба ривоятҳо, Расулulloҳ ҳамеша як моҳи солро бо ибодат дар ҳамин ҷо мегузаронд. Маҳз дар ҳамин ғор аввалин оёти Қуръон аз сураи «Алақ» бар пайғамбар нозил шуд ва сабаби муқаддасии он гардид. Дубора мехоҳам аз қавли мусалмонон ёдрас намоям, ки Ҳазрати Муҳаммад дар ҳамин ғори Ҳиро ба дараҷаи паёмбарӣ баргузида шуд, ки он рӯзро Рӯзи Мабъас меноманд. Ӯ ба воситаи Ҷабраил аз сӯйи Худо ба паёмбарӣ ноил гардид ва маъмур шуд, ки чандхудой, бутпарастиро аз байн бардорад ва худопарастиро ривоч диҳад. Паёмбар дар замони расондани паёми ваҳй ба мардум, чил сол дошт ва дар Макка зиндагӣ мекард. Аз ин хотир ҳам, ғори Ҳиро барои мусалмонон азиз аст ва зиёрати он (ҳарчанд аз амалҳои ҳаҷ намебошад) мустаҳаб аст.

Ба суҳанҳои Устод Дарвеш гӯш дода оромиши хосеро дар тану пайкарам ҳис кардам, гӯё сабук шудам, пешониам аз тарангӣ баромад. Бо фараҳ ҳар ваҷаби ғорро

дар сафҳаи зеҳнам ба акс мегирифтам. Ба назарам, тӯлу баландиаш думетрӣ буд, арзи он аз як метр бештар. Мо тахминан як соат роҳпаймой карда ба ғор расидем ва дар ин ҷо ба тамошои манзараи аҷибе мушарраф шудем. Аз ин ҷо чашмандози зебо ва ҷаззобе аз шаҳри Макка ба дида мерасид. Ба назарам, пас аз Каъба маҳбубтарин макони маънавии зоирин ҳамин ғори Ҳиро аст. Субҳгоҳон ба зиёрати Ҳиро омадан мазийяти хос доштааст.

Устод Дарвеш аз боди форами кӯҳи нашъа бурда, бо илҳоми афзун мегуфт:

– Бино ба нақли ровиён, дар маҳдудаи замоне пас аз Мабъас ва то ҳичрат воқеаи Меъроҷ руҳ додааст. Паёмбари мо як шаб аз Макка ба Масҷид-ул-ақсо меравад ва аз он ҷо ба осмон уруҷ мекунад. Ҳамин шабро Шаби Меъроҷ ном мебаранд, ки дар он дидор ва гуфтугӯҳои ӯ бо чанд малика сурат мегирад, аҳли бихишт ва аҳли ҷаҳаннамро мушоҳида мекунад. Маҳз ҳамон шаб мулоқоти ӯ бо баъзе аз паёмбарон низ ба амал меояд ва дар миёни паёмбару Худо гуфтугӯ доир мегардад. Ин ҳама бо номи Ҳадиси Меъроҷ шуҳрат дорад. Бубинед, аз қавли Муҳаммад-пайғамбар салаллоҳу алайҳи вассалом чунин нақле ҳаст: «Ман дар Макка будам, ки Ҷабраил назди ман омад ва гуфт: «Эй Муҳаммад, барҳез!» Бархостам ва канори дар рафтам. Нигоҳи Ҷабраил, Микоил ва Исрофилро дар он ҷо дидам. Ҷабраил маркабе ба номи Барроқ назди ман овард ва ба ман гуфт: «Савор шав!» Бар Барроқ савор шудам ва аз Макка берун рафтам то ба Байт-ул-муқаддас. Ҳангоме ки ба он ҷо расидам, фариштагон аз осмон ба замин, ба назди ман фуруд омаданд ва маро ба доштани мақому манзалати арҷманд дар пешгоҳи Худованд мужда доданд. Он гоҳ дар Масҷид-ул-ақсо намоз хондам...»

Дар доманаи кӯҳи Ҳиро, дар канори ғори Ҳиро, ки чандин бор бо кафи дасту пойи паёмбар масҳ шудаву аз шодию ғамҳои эшон гувоҳи медиҳад, нишаста, гӯш ба ривояту ҳадисҳо додан чӣ қадр маза дорад! Устод ин

иштиёқи моро гӯё ҳис мекард, ки ҳамон ба нақлаш идома меод:

– Оре, ҳадиси Меъроҷ ҳадиси қудсӣ аст. Дар он доир ба одобу ахлоқ – ризоят, таваккул, накӯҳиши дунё⁵⁰, рӯза, сукут, муҳаббат ба мустамандон, он чӣ ба аҳли охират вобаста аст, аҳли дунё сухан ба миён омадааст. Паёмбар ҳангоми бозгашт низ дар Байт-ул-муқаддас фуруд меояд ва роҳи Маккаро пеш мегирад. Қабл аз дамида ни рӯшании субҳ ба хонаи Умми Ҳонӣ⁵¹ расида меояд. Ҳар он чӣ дида буд бори аввал ба ӯ мегӯяд ва сипас дар маҳфили Қурайш парда аз розаш мебардорад. Азбаски аз назари аҳли Қурайш воқеаи Меъроҷ амри муҳол буд, онҳо ба гуфтаҳои паёмбар бовар накарда мегӯянд: «Дар Макка касоне ҳастанд, ки Байт-ул-муқаддасро дидаанд!» ва аз ӯ меҳоянд, ки тарзи сохтмони он чоро таъриф кунад. Паёмбар аз тарҳу намоҳои хоси Байт-ул-муқаддас сухан меронад. Сипас барои исботи сидқи гуфтаҳояш аз ӯ дархост мекунанд, ки доир ба қорвони Қурайш хабар диҳад. Паёмбар мегӯяд, ки онҳоро дар Танъим дидааст, шутури хокистарианге пешопеши онон ҳаракат мекарда ва қачовае рӯйи он будааст. Ӯ ҳатто хабар дода, ки акнун қорвон ворида шаҳри Макка мешавад. Он дам Абӯсӯфиён ва мусофирони ҳозир гузориши ҳазратро тасдиқ кардаанд...

Офтоб тоза ба авҷи худ рӯ меовард. Дар ҳавои қиссаҳои Устод Дарвеш гармии рӯзро нодида гирифта, ба андозаи ҳавои беғубори доманаи Ҳиро руҳан сабук шуда, аз кӯҳи Нур ба поин сарнишеб шудем. То замони пешин ҳанӯз вақти бисёр буд. Мо аҳд кардем вақтро беҳуда талаф накарда кӯҳу ғори дигари маъруф ба номи Саврро низ зиёрат кунем. Ҳамон маконеро, ки дар он пайғамбарамон се рӯзи ҳаёташро ба сар бурдааст ва дар назди мусалмонон муборак шумурда мешавад.

⁵⁰ **Накӯҳиши дунё** – ба маънои дил набастан ба дунёи фонӣ ва тарс аз ҳисоби қиёмат аст

⁵¹ **Умми Ҳонӣ** – хоҳари Имом Алӣ алайҳис-салом

Ин дафъа моро таксие ба манзил расонид, ки ронандааш бар хилофи афғонбача билкул хомӯшу дам дар дарун буд. Танҳо сухане, ки аз ӯ шунидем, ҳангоми пиёда шудан дар поякӯҳи Савр «ишрун» гуфтаниш буду бас. Яъне, бобати кирояи мошинаш бист риёл мехост.

– Худоро шукр! – боз ҳам садо дод Ҳамидуллоҳи мӯйсафед. – Ин дафъа гӯшҳоямон осуда омадем.

Ҳама хандидем. Устод Дарвеш ва аз пайи ӯ мо се нафар дастҳоямонро ба сари пешонӣ лапар карда ба фарози кӯҳ назар андохтем. Он аз кӯҳи Ҳиро бузурттар менамуд, роҳаш низ то дами ғор пурпечухамтар буд. Ягон-ягон то боло сиёҳии одамон ба чашм мехӯрд. Дар қуллаи кӯҳ харсанги дарунхолии калоне дида мешуд, ки шабеҳи қайқи ворона ба назар мерасид. Фикр мекунам, то он ҷо ягон панҷсад метр фосила аст. Пас аз каме тамошо устодам ба мо рӯ оварда пурсид:

– Мебароем? Монда намешавед? Ё дар ҳамин ҷо дуо хонам?

Бо ҳайрат аз ин пешниҳодаш, гуфтам:

– Мушкилтар аз ҳама барои ман аст, агар ин паскашӣ ба хотири ман бошад, ҳеч ҷойи ваҳм нест. Дигар ба Макка ё меоем ё не, ҳар як ҷойи таърихро бо чашми худ бинем беҳтар.

Дӯстон суханамро тасдиқ карданд, Устод Дарвеш бо мамнуният гуфт:

– Агар азму саъйи комил доред, рафтем!

Қўлборҳои обу нонро ба китфҳо дуруст карда, ба самти қулла ба роҳ уфтодем. Роҳгардиамон дар ҷодаи борику печухамдори Савр мушкилтар буд, зеро Офтоб ҳам бо номехрабонӣ тирҳои сӯзон мехалонду фарози кӯҳ низ беш аз пеш ҷони поҳоро мегирифт. Бо вучуди ин, аз паси устодам канда нашуда, мисли ҳамеша, ба нақлҳояш гӯш медедем.

– Замоне, ки мушрикони Макка қасди куштани Расули Худоро доштанд, Ҳазрати Алӣ дар бистари Муҳаммад мехобад ва паёмбар шабона Маккаро ба

мақсади Ясриб тарк мекунад, – мегуфт ӯ бо овози баланд. – Азбаски қурайшиҳои душман таъқиб мекарданд, паёмбар ҳамроҳи Абубақр дар ғори Савр пинҳон мешавад. Онҳо ночор се шабонарӯз дар ғор мемонанд. Эъҷози Худост, ки ба баракати иқомати Расулуллоҳ дар ғор, дар даҳонаи он анкабут тор метанад ва ду кабутари ваҳшӣ лона мегузоранд. Ривояте ҳаст, ки гӯё он ҷо дарахте низ рӯйидааст. Мушрикон дар пайи ҷустуҷӯи паёмбар то дари ғор меоянд, аммо Парвардигор онҳоро аз дохил шудан ба дарун бозмедорад. Бо дидани тори анкабут ва тухми кабутар, душман гумон мекунад, ки ин ғори матрук⁵² аст ва касе ба он надаромадааст. Ҳангоме ки расули мо ва Абубақр дар ғор меҳуспиданд, Абубақр бениҳоят нороҳат буд, аз он метарсид, ки мабодо ба паёмбар газанде аз сӯйи мушрикон бирасад. Ин ҳоли ӯро Ҳазрати Муҳаммад пай бурда бо хитоб мегӯяд: «Андӯх ба худ роҳ мадеҳ, Худованд бо мост!» Бо дарки ин азму итминон дили ноороми марди дилсӯз осуда мешавад...

Қиссаи ҷолиб, бори аввал онро мешунидам. Ҳарчанд хастагии роҳ ва сӯзиши танамро аз обу арақу анвори Хуршед нодида мегирифтам, даст ба гиребон бурда ба қадаммониам афзудам. Дар ин ҷойи сухан Ҳочӣ Илёс илова кард:

– Мушрикон бовар кардаанд, ки дар ғор касе нест, дар акси ҳол, тори анкабут пора мешуд, тухми кабутар мешикаст ва кабутар он ҷо наменишаст.

– Ҳамин тавр, – идома дод устодам ба суханаш. – Бояд гӯям, ки даҳонаи ғорро баъдан васеъ кардаанд, яъне ҳокими Макка чанд бор ба қушод кардани даромадгоҳи ғор миён бастааст. Медонед барои чӣ?

– Ҳатман барои осон шудани даробарои мусофирон! – бо шаст посух дод Ҳочӣ Илёс.

– То ҷое рост мегӯӣ. Ҳақиқат, аммо, ин аст, ки мардум ба зиёрати ғор рафта саъй мекарданд амали

⁵² **Матрук** – раҳо, бе истифода, хароба

паёмбарро такрор намоянд. Ба хотири танг будани сӯрохи даромад бисёр касон дар он намегунчиданд. Ва дар байни мардум овозае паҳн мегардад, ки ҳар кас натавонад ба ғор ворид шавад, ҳалолзода нест. Бо кушод шудани даҳонаи ғор ин гапҳои беҳуда аз байн меравад.

Мо ба назди «паноҳгоҳ»-и Ҳазрати Муҳаммад расидем. Баробари наздик шудан ба ғор ҳар якеамон бо меҳру алоқаи бемисл лабаҳои даҳонаи онро, ки бару баландиаш ҳудудан ним метрӣ буд, бо кафи даст молида мондем. Дар дохил аз фарш то сақфи ғор андозае ба қадди як мард ва масоҳаташ тахминан дуо ним метри мураббаъ буд. Дар поёни ғор сутуни қуббамонанде ҷудо аз кӯҳ қарор дошт, ки бист то сӣ нафар метавонанд дар сояи он нишинанд. Мо дар он ҷо сари ду зону нафас рост кардем. Устод Дарвеш бо садои маҳини худ ба қироат пардохт:

– Илло тансуруҳу фақад насараҳуллоҳу из ахраҷаҳул-лазина кафару сонийа аснайни из ҳумо фил-ғор, из йақул-лисоҳибиҳи ло таҳзан иннал-лоҳа маъана, фаанзалаллоҳу сакинатаҳу алайҳи ва аййдаҳу бичунудин лам таравҳо ва ҷаъала калиматал-лазина кафарус-суффо, ва калиматул-лоҳи ҳийал-улайо, вал-лоҳу азизун ҳақим⁵³...

⁵³ Тарҷумааш (ояи 40, сураи «Тавба»):

Агар паёмбарро ёри надихед, яқинан, Худо ўро ёри медихад; ҳангоме ки кофирон аз Макка берунаш қарданд, дар ҳоле ки яке аз ду тан буд, ҳамон замон, ки ҳар ду дар ғор (Савр) буданд, паёмбар ба ҳамроҳаш гуфт: «Андуҳ ба худ роҳ мадеҳ, Худо бо мост» Пас Худо оромиши худро бар паёмбар нозил қард ва ўро бо лашқариёне, ки шумо надидед, ёри фармуд, шиори кофиронро поинтар қарор дод, дар ҳар ҳол калимаи Аллоҳ ва сухани илоҳӣ боло ва бартар аст ва Худо боиззат ва ҳақим.

* * *

Тавофи видоъ...

Дуруст сӣ рӯзи будубошамон дар Мадинаи мунав-
вара ва Маккаи мукаррама сипарӣ гашту мо ба таво-
фи видоъ расидем. Бовар накарданист, нахонд ки мо аз
ин ҷо меравем? Нахонд ки сафари мо пир шуд? Дар ин
лаҳзаҳо дигар касе бо касе қор надохт, ҳама сар ба зеру
дил дар даст бо чашмони пурнам гирди Байтуллохро
давр мезаданд. Аз ниҳояти дилбастагии шадид ва
тарси ҷудой буд магар, танам кам-кам меларзид, беҳи
чашмонам месӯхт, намефаҳмам чӣ гармие буд, ки ба
вучудам роҳ ёфта оби дидагонам то зери манаҳ қорӣ
мешуд, зуд-зуд даст аз рӯи мӯйҳои тоза расидаам ка-
шида мушт-мушт арақро аз миёни ангуштон ба замин
меафшондам.

Ҳафт бор гирди Хонаи Худоро давр задем, вале на
қалбамон сер шуду на чашмамон ва на руҳамон ба оро-
миш расид. Дар дили ин тавоф ба ҳар гӯшае чашмам
меуфтод, қафаси синаам қиз-қиз месӯхт, наметавонис-
там аз Бурҷи соати хуштарху зебо ва баландқомат, аз
даричаю дарбу пештоқҳои содаи кунгурадод, аз сахни
кошипӯши доиман гарму роҳатбахш, аз намозгоҳҳои
боҳавои қолипӯш ва билхосса, аз хонаи чоргӯшаи
сиёхпӯши Каъба, ки табдил ба хонаи дилам шуда, чун
оҳанрабо ҳастии маро ба худ ҷазб мекард, чашм бар-
канам. Ба назарам, рӯи об роҳ мерафтам, зеро поҳоям
замини устувор набуд ва гоҳе тану ҷонам дар ҷомаи
сӯзони Офтоб, ки беохир механдиду нур мепошид,
месӯхту худро чун як дона ангишти сурх дар миёни гул-
хани баланд мидидам. Шукуҳу ҷалоли Каъба аз чашми
зеҳнам дур намешуд, бо ин ҳама сиёҳӣ ҳамчун кӯҳи са-
педи баланде менамуд, ки дар моварои осмон аз гир-
ду канораш ҷӯйҳои шир равон аст ва мани ташна бо
ҳазор нӯшидан аз муҳтавояш сер намешудам. Худ беҳа-
бар, гоҳе дар миёни гулзори пурнақҳат, гоҳе дар васати
бӯстони пур аз насиму ҳавои фараҳбахш ва гоҳе низ дар

канори рӯди сероби замзамагар ҳамроҳи мурғони ранг ба ранг ба тафреҳу истироҳат даст меодам.

Ман дар худ набудам, бо ин ҳама бедунёиву дунёдорӣ то поёни тавоф расидани худро нафаҳмида мондам. Ҳиссиёти руъёӣ, вале руҳнавози дастдодаро дар худ фуру бурда, дар канори Мақоми Иброҳим ба намоз нишастам. Бо гузоштани ду рақъат салоти тавоф, ду даст ба пеш дурудароз ба дуо нишастам ва насими диловези хаёлу таманноҳое аз саҳни зеҳнам даргузар шуд. Ҳамин ки омин карда сар бардоштам, дар паҳлуям устодамро дидам, ки ӯ низ фуру дар олами дуою зикр менишаст. Маро дида яке чашмонаш дурахшиданд ва дубора даст ба пеш бардошт ва бо овоз ба сухан омад:

– Каъба хонаи Худо, оре, меҳмонхонаи Худованд аст. Иброҳим алайҳиссалом мунодиест, ки аз караму саховати ӯ огоҳ мекунад. Бо нидои «ва аззин фин-носи билҳач» мардумро ба меҳмонӣ фаро меҳонад, то ки бар сари дасторхони инояту ҳифозати Худо ҳозир шаванд ва аз лутфи бепоёни ӯ баҳра гиранд. Барҳақ, инояти Парвардигор ҳар гуруснаро бо ғизои раҳмату меҳрабонӣ, ҳар ташнаро бо оби маърифат сер мекунад. Ин ҳоҷиёни пуртараддуд мисли парвонаҳое ҳастанд, ки дар гирди шамъи ҳарам давр мезананд. Онҳо бо ҳазор умед ба тавоф омадаанд ва ният доранд аз файзу раҳмати Эзид баҳра гирифта, аз қафаси тан бираҳанд ва пару боли ҳаёти фониро дар забонаи шуълаи муҳаббат ба Яқтои ҷовидон бисӯзонанд, то ки ба растагорӣ ва саодат бирасанд. Ҳоҷиён аз ҷумлаи одамони интихобианд ва Худо инояту навозиши худро аз онҳо дарег намедорад, онҳоро дар ҳарамии хеш ҳамчун меҳмон ниғаҳ дошта, бо неъматҳои бебаҳояш сила мекунад. Нақле ҳаст: «Орифе дар Миср умр ба сар мебурд. Ин марди худочӯ ҳамеша берун аз шаҳр дар сари роҳи ҳоҷиён менишаст ва ҳар гоҳ ҳоҷиҳо аз он ҷо мегузаштанд, хоки пойи онҳоро ба каф мегирифт ба чашмонаш мемолид ва бо он талаби хайру саодат мекард». Худоё, Парвардигоро! Умедворем ва

илтичо мекунем, тавфиқи зиёрати хонаи худро насиби тамоми муъминон гардон!

Ҳар ду бо ҳам садои «омин» дардода, даст ба рӯй кашидем. Бо дили сернашуда аз ҷамоли Байтуллоҳ, дар миёни одамони сершуморе, ки нафарҳое ба тавоф шитоб доштанду афроде аз зиёрату тавоф бармегаштанд, толорҳои сарди Масҷид-ул-Ҳаромро паси сар гузошта ба истиғоҳи автобусҳо омадем.

Савори автобуси хатсайриамон ғарқи хаёлу андеша, хомӯшу музтар ва ду чашм ба манзараҳои берун то дари меҳмонхонаи «Ал-Ҳидоя» ҷӣ хел расидем намедонам. Акнун мебоист кӯлбори сафарро ҷамъ кунем, барои бозгашт ба ватан омодагӣ бубинем. Поёни сафарамон тай кардани роҳи байни Маккаю Чидда бо автобус ва парвоз аз Чидда ба пойтахти кишварамон буд. Пас аз тавофи видеоъ ҳама сар дар гиребон, ранҷуру нороҳат менамуданд. Зоҳиран, касе намехост аз ин сарзамини поку муқаддаси орзуҳо дил барканад. Бо ин ҳол, сари ҳар қадам дуоҳои ҳамсафарон мураттаб ба гӯш мерасид: «Бо орзуи ҳаҷчи мабрур, саъйи машкур, зунби мағфур, зиёратҳо қабул гардад!», «Қабули Ҳақ гардад!»...

Валлоҳу аълам биссаваб